

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

MİLLİ AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ – 2010 –

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
90 illik yubileyinə həsr olunur*

Bakı – 2010

***Akademik Nailə Vəlixanlının
redaktorluğu ilə***

***Redaksiya heyəti: Nərgiz Əliyeva
Fərhad Cabbarov
Məhfuzə Zeynalova***

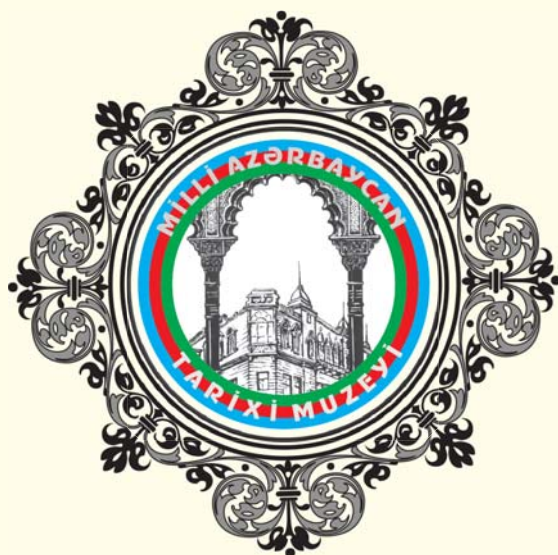
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2010. “Elm”, Bakı, 2010, 288 səh.

İSBN 978-9952-34597-1

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir*

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN

SƏRƏNCAMI

2010-cu ilin iyun ayında ölkəmizin mühüm elmi-mədəni mərkəzlərindən sayılan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fəaliyyətə başlamasının 90 ili tamam olur. Azərbaycanda tarix elminin inkişafında rolunu və xalqımızın çoxəsrlik mədəni-tarixi nailiyyətlərinin təbliğində xidmətlərini nəzərə alaraq, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birlikdə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.
2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 16 mart 2010-cu il.

**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşlarına «Əməkdar Mədəniyyət İşçisi»
fəxri adının verilməsi haqqında**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycanda tarixi-mədəni irsin qorunub saxlanılması sahəsində xidmətlərinə görə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin aşağıdakı əməkdaşlarına Azərbaycan Respublikasının «Əməkdar Mədəniyyət İşçisi» fəxri adı verilsin:

**Abdullayeva Faidə Həşim qızı
Əliyeva Mina Əliyulla qızı
Hacıyeva Elmira Qılman qızı
Hacıyeva Gülşən Fərhad qızı
Hüseynova Zəmfira Həmid qızı
Məhərrəmov Əliməmməd Hacı oğlu
Nəsirov Musa Müzəffər oğlu
Səfərova Rəna Ağabala qızı
Zəvərov Əmir Yusif Təhsib oğlu**

**İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 22 noyabr 2010-cu il.**

**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşlarının
«Tərəqqi» medalı ilə təltif edilməsi haqqında**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycanda tarix elminin inkişafı və tarixi-mədəni irsin qorunub saxlanılması sahəsində xidmətlərinə görə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin aşağıdakı əməkdaşları «Tərəqqi» medalı ilə təltif edilsinlər:

**Abdulova Gülnadə Sərxan qızı
Ağayev Gennadi Camal oğlu
Dulayeva Zərifə Aleksandrovnə
Əliyeva Gülşən Alik qızı
Əliyeva Həbibə Mirpaşa qızı
Əliyeva Nərgiz Ağasəlim qızı
Əsədullayeva Xanım Allahverdi qızı
Hüseynova Solmaz İsmayıl qızı
Məmmədov Məmməd Həsən oğlu
Rəcəbli Əli Məhəmməd oğlu
Sayılov Bəxtiyar Sahib oğlu
Şalamova Lüdmila Nikolayevna
Zeynalova Məhfuzə Hacı qızı**

**İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 22 noyabr 2010-cu il.**

N.M.Vəlixanlının “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilməsi haqqında

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycan tarix elminin inkişafındakı xidmətlərinə görə **Nailə Məmmədali qızı Vəlixanlı** “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 24 dekabr 2010-cu il.

**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyi ilə əlaqədar olaraq
muzey əməkdaşlarının AMEA-nın Fəxri Fərmanı ilə təltif
edilmələri haqqında**

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
RƏYASƏT HEYƏTİNİN QƏRARI**

Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin vəsatətini nəzərə alaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti QƏRARA ALIR:

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yaradılmasının 90 illik yubileyi münasibətilə və Azərbaycanda tarixi-mədəni irsin qorunub saxlanılması sahəsində xidmətlərinə görə muzeyin aşağıdakı əməkdaşları AMEA-nın Fəxri Fərmanı ilə təltif edilsinlər və Fəxri Fərman haqqında əsasnaməyə uyğun olaraq biraylıq əməkhaqqı məbləğində mükafatlandırılınsınlar:

Fərhad Rafiq oğlu Cabbarov - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, elmi katib

Raisə Sədullayevna Əmirbəyova – baş mühasib

Fariz Sabir oğlu Xəlilli - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Arxeologiya elmi fond şöbəsinin müdiri

Rasim Kərim oğlu Sultanov - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Təsviri materiallar fondunun müdiri

Sənubər Abbasağa qızı Qasımova - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Faleristika və qliptika fondunun müdiri

Afət Məmməd qızı Rüstəmbəyova – Xüsusi fondun müdiri

Sevinc Qəribəğa qızı Vahabova – Silahlar və bayraqlar fondunun müdiri

Sevil Mirzəməmməd qızı Axundova – Köməkçi materiallar fondunun müdiri

Zümrüd Əjdər qızı Ələsgərova – Numizmatika fondunun müdiri

Donara Qulam qızı Hüseynova - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

Fikrət Azər oğlu Bağirov – Azərbaycan tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin elmi işçisi

Ayəndə Ağadadaş qızı Dadaşova – Elmi maarif şöbəsinin elmi işçisi

Səidə Həmzəbəy qızı Həmzəbəyova - Elmi maarif şöbəsinin elmi işçisi

Tamilla Əli qızı İbrahimova – Azərbaycanın tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin elmi işçisi

Kostina İnnə Leonidovna – Azərbaycan tarixinin ekspozisiyası elmi işçisi

Sevil Məmmədəmin qızı Qazıyeva – Azərbaycanın tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin elmi işçisi

Səadət Murad qızı Məmmədova – Etnoqrafiya elmi fond şöbəsinin elmi işçisi

Mehriban Fərəməz qızı Mustafayeva – Numizmatika elmi fond şöbəsinin elmi işçisi

Nigar Ağasaleh qızı Seyidzadə - Etnoqrafiya elmi fond şöbəsinin elmi işçisi

Səlminaz Əzizəğa qızı Zeynalova - tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycanın tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin elmi işçisi

Samit Qulamhüseyn oğlu Mədətov – Mülki müdafiə qərargahının rəisi

İbrahim Fərhad oğlu Hacıyev – rəssam-tərtibatçı

Təhsib Əmiryusif oğlu Zəvərli – bərpaçı rəssam

Məhsəti Nadir qızı Axundova – muzey baxıcısı

Nərgiz Kərim qızı Məmmədova - muzey baxıcısı

Aqaronov Zaur Borisoviç – abadlaşdırma üzrə fəhlə

Hacıxanım İbrahim qızı Hüseynova - abadlaşdırma üzrə fəhlə

Aləddin Biyasalı oğlu İmanov - abadlaşdırma üzrə fəhlə

Azərbaycan MEA-nın prezidenti

M. Kərimov

Azərbaycan MEA-nın birinci vitse-prezidenti

A. Həşimov

29 oktyabr 2010-cu il

Nailə Vəlixanlı

**Tarixi yaddaşımızın, mədəni irsimizin qoruyucusu
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 90**

2010-cu ilin iyun ayının 15-də Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 yaşı tamam oldu. İlk addımlarını «Doğma diyarın tədris muzeyi» kimi atmağa başlayan muzeyin bu adına az sonra Azərbaycan Cümhuriyyətinin Parlamentinin ildönümü münasibətilə 1919-cu ildə açılmış, lakin fəaliyyət göstərməyə macal tapa bilməmiş “İstiqlal” muzeyinin varisi kimi “İstiqlal” adı da əlavə olunur. 1920-ci ilin oktyabr ayının 25-də muzeyin statusu daha da genişləndirilmiş, Xalq Maarif Komissarlığının (XMK) sərəncamı ilə ona “Azərbaycan SSR Dövlət Muzeyi” adı verilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, bu dövrdə Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirmiş ictimai şura hökumətinin “kommunist ideologiyası”nı rəhbər tutan “mədəni inqilab” proqramına görə muzeylər maarifləndirici təşkilat funksiyasını yerinə yetirməli, bu zaman, başqa sahələrdə olduğu kimi “partiya rəhbərliyi” prinsipini əsas tutmalı, partiyanın direktivləri, onun qərar və göstərişləri ilə istiqamətlənməli idilər. Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının (XMK) kollegiyası hələ 1920-ci ilin iyun ayının 14-də məktəbdənkənar təhsil şöbəsini açmaqla kütlələrin mədəni səviyyəsini yüksəltməyi, onların siyasi-kommunist tərbiyəsini, biliyə olan marağını artırmağı və s. əsas məqsəd etdi. Bu şöbənin nəzdində başqa seksiyalarla yanaşı Muzey-ekskursiya (Muzekskurs) yarımşöbəsinin yaranması ilə Azərbaycanda muzey quruculuğunun özülü qoyuldu. İlk dövlət muzeyi özünün ilk addımlarını məhz həmin qurumun tərkibində və bilavasitə onun rəhbərliyi altında 1920-ci ilin iyulun 1-dən yerləşdiyi H.Z.Tağıyev sarayında atmağa başladı. 1921-ci ilin fevralında Muzekskursu XMK-da bu vaxtadək fəaliyyət göstərən Ali məktəb şöbəsinin yerinə açılmış Akademik şöbənin tərkibindəki Muzey-arkiv (Muzarxiv) yarımşöbəsi əvəz etdi. Bu yarımşöbə Dövlət Muzeyi ilə yanaşı Dövlət Arxivini, Qədim abidələrin və incəsənətin

mühafizə komissiyasını da özündə birləşdirirdi. Bütün bu müəssisələr o vaxtlar “Yoldaş Davud Hüseynov adına Elm sarayı” adını almış Tağıyev mülkündə yerləşdirilmişdi.

1921-ci ilin mayında Muzey Azərbaycanın sovetləşməsinin birinci ildönümünə həsr olunmuş yubiley sərgisinin açılışı ilə ilk tamaşaçılarını qəbul etdi.

Azərbaycanda ilk demokratik respublikanın devrildiyi, sovet sosialist sisteminin hakimiyyətə gəldiyi zaman kəsiyində yaradılmış dövlət muzeyinin fəaliyyətinin ilk onilləri sovet totalitar rejiminin qaydalarına uyğunlaşdırılırdı. Yeni ideoloji məfkurənin tələblərinə uyğun gəlməyən məqamların, o cümlədən bu məqamları yaradan şəxslərin aradan götürülməsi prosesi başlamışdı. Hələ 20-ci illərin ikinci yarısında, yəni muzeyin təşkilindən bir neçə il sonra, yeni qurulmuş ictimai şüra cəmiyyətində baş verən ciddi yeniləşdirmələr Azərbaycan tarixinin tədqiqi və bununla bərabər təbliği yönünün dəyişməsinə tələb etdi. Hakim kommunist-bolşeviklər partiyasındakı müxalifətçi trotskiçi blokuna qarşı mübarizə hər sahədə olduğu kimi tarixin öyrənilməsində və təbliğində də “problemlərin” olduğunu “üzə çıxartdı.” Sovet totalitar rejiminin ideoloji hökmləri ölkənin ictimai-siyasi həyatına, xalqın mədəni inkişafına mənfi təsir göstərdiyi kimi Azərbaycan tarixini, eləcə də xalqın tarixinin əyani güzgüsü olan muzeyi də “mədəni inqilabın aləti”nə, ideologiyanın ifadəçisinə çevirdi. 1928-ci ildə muzeydə artıq 5 ildən bəri uğurlu fəaliyyət göstərən, muzey üçün çox işlər görən istedadlı alim - Davud Şərifov direktor vəzifəsindən uzaqlaşdırıldı. Muzeyin yeni təyin olunmuş erməni müdiri keçmiş “İstiqlal” muzeyindən qalma, eləcə də muzey işçilərinin böyük zəhmətlə əldə etdikləri digər mühüm və qiymətli eksponatların (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayraqları, Parlamentin materialları, İstiqlal bəyannaməsinin əsli və s.) Moskvada açılan İnqilab Muzeyinə göndərilməsi sərəncamını verdi. Bu və bunun kimi tədbirlər müstəqil Xalq Cümhuriyyəti tarixinin uzun illər yaddaşlardan silinməsinə gətirib çıxaran ilk amillərdən biri oldu. Azərbaycan Dövlət Muzeyinin parçalanması da bununla başladı.

1934-cü ilin mayında böyüməkdə olan nəslin totalitar rejimin ideologiyasına uyğun tərbiyələndirilməsi məqsədilə məktəblərdə tarix və coğrafiya fənlərinin tədrisinin mükəmməlləşdirilməsini, daha doğrusu, sosialist cəmiyyətinin “üstünlüklərinin” cəmiyyətin üzvlərinə aşılmasını nəzərdə tutan xüsusi sərəncam qəbul edildi. Bu sərəncama

görə məktəblərdə, tarixi tədqiqat müəssisələrində, eləcə də muzeylərdə görülən işlər, həyata keçirilən tədbirlər tarixin marksist dərkinə təmin etməli idi. Tarixin tədrisinə və təbliğinə artırılan bu diqqət yeni tipli tarix və tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin yaranması ilə müşayiət olundu. Azərbaycan Dövlət Muzeyi tarixin ideologiyalaşdığı bu dövrdə Azərbaycan Tarixi Muzeyinə çevrildi.

Beləliklə, yeni sistem tarix profilli muzeylər şəbəkəsini genişləndirdi, muzeylərin sovet təbliğat mexanizminə çevrilməsini, onlardan bir rüpur kimi istifadə edilməsini daha da gücləndirdi. Bununla belə, muzeyin elmi-tədqiqat sahəsində qazandığı uğurlar vətən tariximizə dair biliklərin zənginləşməsinə, yeni məqamların açılmasına təkan verdi. Məhz buna görə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik fəaliyyəti haqqında danışarkən tez-tez “birinci” və “ilk dəfə” sözlərindən istifadə etmək lazım gəlir. Belə ki, 1925-ci ildən başlayaraq 60-cı illərədək - arxeoloji işlərin aparılması EA-nın Tarix İnstitutuna həvalə edilənədək, respublikanın arxeoloji mərkəzi olan Tarix Muzeyi arxeoloqlar Davud Şərifov, Yevgeni Paxomov, İshaq Cəfərzadə, Mövsüm Salamov, Saleh Qaziyev, Məmmədəli Hüseynov və b-nin rəhbərliyi ilə Xocalıda, Naxçıvanda, Qəbələdə, Gəncədə, Xaraba Gilanda, Örenqalada, Mingəçevirdə və b. yerlərdə aparılan qazıntılarla Azərbaycan ərazisinin qədim maddi-mədəniyyət abidələrinin elmi baxımdan öyrənilməsinin əsasını qoydu. Məhz bu ekspedisiyalar, eləcədə Muzeyin təşkil etdiyi etnoqrafik səfərlər zamanı əldə olunan və bu gün muzeyin fondlarında qorunan material ekspozisiyanı, o cümlədən muzey kolleksiyasını zənginləşdirdi, neçə-neçə kitab və dissertasiya üçün mənbə rolunu oynadı.

Muzeyin 1936-cı ildən başlayaraq fəaliyyət istiqamətinin dəyişməsi o vaxtadək onun tərkibində olan Təbiət, Ateizm və din, Ədəbiyyat, İncəsənət bölmələrinin öz fondları və işçiləri ilə birlikdə ayrılaraq müstəqil qurum olmaları ilə nəticələndi (muzeydə 20-ci illərdə bir şöbə kimi fəaliyyət göstərən “Teatr” bölməsi isə artıq 1934-cü ildən şöbə müdiri Ağakərim Şərifovun başçılıq etdiyi müstəqil Teatr muzeyinə çevrilmişdi). 1935-1940-cı illərdə sosializmin təbliğat “aləti”nə çevrilən Azərbaycan Tarixi Muzeyində (1938-1939-cu illərdə o hətta Azərbaycan Xalqlarının Tarixi Muzeyi adlandırıldı) Sovet Azərbaycanını tərənnüm edən sərgilər təşkil olundu. Elə həmin illərdə, Muzeyin filialı olan Şirvanşahlar sarayında açılmış və XVI-XVII əsrlər Azərbaycan tarixinə

həsr olunmuş sərgi də sinfi mübarizəni - əsasən zəhmətkeş kəndlilərin feodallara qarşı mübarizəsini təbliğ edirdi. Muzeyin 1940-1953-cü illər fəaliyyəti isə bilavasitə Şirvanşahlar Sarayı ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, 1920-ci ildən bəri məşhur neft sahibkarı və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin yaşayış mülkündə yerləşən Muzey həmin illərdə xüsusi hökumət sərəncamı ilə İçəri Şəhərə, Şirvanşahlar sarayına köçürülmüşdü. Tağıyev mülkü isə 1953-cü ilə kimi Xalq Komissarları Sovetinə (Nazirlər Sovetinə) verilmişdi. Ekspozisiya sahəsinin daralmasına, II Dünya müharibəsinin başlaması ilə bağlı işçilərin sayının azalmasına baxmayaraq Muzey bu dövrdə də fəaliyyətdən qalmamış, öz işini Vətənin arxeoloji tədqiqinin gücləndirilməsinə yönəltdi. Məhz bu illərdə Muzeyin arxeoloqları (İshaq Cəfərzadə, Yevgeni Paxomov, Saleh Qaziyev, Tamara Qolubkina, G.Mustafayeva və b.) Qobustan, Gəncə, Mingəçevir, Qəbələ və b. bu kimi yerlərdə arxeoloji tədqiqat işləri aparmış, lakin buna rəğmən muzey üçün spesifik olan ekspozisiya və fond işləri bir qədər kölgədə qalmışdı. 1953-cü ildə Muzeyin yenidən Tağıyev mülkünə qaytarılması və nəhayət, 1956-cı ilin martında yeni ekspozisiya ilə öz qapılarını tamaşaçıların üzünə açması ilə onun fəaliyyətində yeni səhifə açılır.

Onu da demək lazımdır ki, məhz həmin illərdə Azərbaycanın tarixçi alimləri ümumiləşdirilmiş vətən tarixinin yazılması üzərində işləyirdilər. Respublika Elmlər Akademiyasının struktur vahidi olan Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi işçiləri də bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməklə yanaşı qədim və zəngin tariximizi muzey ekspozatlarının dili ilə - əyani surətdə təbliğ etmək məqsədilə yeni ekspozisiya yaratmış, müxtəlif mövzularda sərgilər təşkil etmişdi. Əlbəttə, obyektiv vahid tarixi konsepsiyanın olmaması tarixi həqiqətləri əks etdirən ekspozisiyanın yaradılmasında da çətinliklər törədirdi. Belə ki, sovet totalitar rejiminin ideologiyasından kənara çıxmaq təhlükəsi təkcə vətən tarixinin yazılmasına deyil, onun muzey vasitəsilə obyektiv təbliğinə də mane olurdu. Bununla belə, xüsusilə, II Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə, respublikanın arxeoloq və etnoqraflarının çoxsaylı ekspedisiyalardan əldə etdikləri zəngin materialın tədqiqi, tarixçi alimlər tərəfindən Azərbaycan tarixinə dair müxtəlifdillə mənbələrin elmi dövriyyəyə gətirilməsi xüsusilə qədim və orta əsrlər tarixinə dair biliklərin genişlənməsinə, tədqiq edilən dövrlərin mühüm və prinsipial məsələlərinin daha ətraflı və dərin faktlarla zənginləşməsinə

və bütün bunların nəticəsi olaraq muzeyin müxtəlif tarixi dövrlərə dair ekspozisiyasının daha təkmilləşməsinə kömək etdi. Lakin, həm həmin dövrdə, həm də bir qədər sonra - şəxsiyyətə pərəstişin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılmasına böyük cəhdlər göstərildiyi mürəkkəb illərdə də, hazır ideoloji qəliblərdən birdən-birə kənara çıxmaq çox çətin, bəlkə də qeyri-mümkün idi. Bununla belə, muzey mövcud olduğu bütün dövrlərdə öz əsas funksiyasını zamana və imkana uyğun səviyyədə yerinə yetirirdi.

60-cı illərdən başlayaraq muzey bilavasitə arxeoloji ekspedisiyalar təşkil etməsə də, yeni bir sahənin- sualtı arxeoloji tədqiqatların mərkəzinə çevrildi. 1968-72-ci illərdə Muzeyin əməkdaşı, tarixçi-arxeoloq Viktor Kvaçidzenin başçılıq etdiyi qəvvaslar qrupu Xəzər dənizində və sahilələri ərazidə (Bəndovan I, Bəndovan II, Bilgəh və s.) tədqiqat işləri aparmış, bu gün ekspozisiyada görkəmli yer tutan sualtı arxeoloji materialı aşkar etmiş, su altında qalmış orta əsr yaşayış yerlərinin tapılması və öyrənilməsi işinin əsasını qoymuşlar.

Yarandığı ilk gündən mədəni-maarif və elmi-tədqiqat müəssisəsi kimi fəaliyyətə başlayan bu ilk dövlət muzeyi Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən maddi sərvətin ekspozisiya və sərgilərdə nümayişi, təbliği, eləcə də onların toplanması, mühafizəsi, tədqiqi və nəşri ilə məşğul olmuşdur. Muzeyin 10 fondunda və əksəriyyəti nadir kitablardan ibarət zəngin kitabxanasında 300 mindən artıq maddi abidə qorunur. Bu gün bu kolleksiya tamaşaçıya və tədqiqatçıya ölkəmizin ən qədim dövrdən bu günədək tarixini, xalqımızın keçmişini, məişətini və mədəniyyətini öyrənmək, tariximizlə bağlı istənilən məsələni araşdırmaq imkanı verir.

Muzeydə aparılan elmi-tədqiqat işləri Azərbaycanda tarix elmini inkişaf etdirməklə yanaşı özünün başlıca vəzifəsini yerinə yetirir: muzeyin simasını-onun ekspozisiyasını formalaşdırır. Müxtəlif ekspedisiyaların nəticələri, gərgin axtarışlardan sonra əldə edilən qiymətli arxeoloji, etnoqrafik, numizmatik, sənədli və əşyayi materiallar ekspozisiyada nümayiş etdirilir və xalqımızın özünəməxsus çoxəsrlik mədəniyyətinə və tarixinə şəhadətlik edir.

Muzeydə hal-hazırda 10 fondla yanaşı 5 elmi şöbə, o cümlədən, arxeologiya, etnoqrafiya və numizmatika elmi-fond şöbələri və bərpa laboratoriyası fəaliyyət göstərir.

2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin

birbaşa təşəbbüsü ilə dünya standartları səviyyəsində təmir və bərpa olunan muzeydə Azərbaycan tarixinin ən qədim dövrdən 1920-ci ilədək tarixini əks etdirən yeni ekspozisiya qurulmuşdur. Bununla yanaşı, Muzeyin 9 zalında onun yerləşdiyi binanın sahibi, məşhur neft sahibkarı və mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xatirə muzeyi də fəaliyyət göstərir. Həm ekspozisiya, həm xatirə muzeyindəki material buraya gələn yerli və xarici tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanmaqla yanaşı, onları Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi yol, zəngin dövlətçilik ənənələri ilə tanış edir, Azərbaycan (Atropatena, Adurbadaqan) adlı dövlətimizin ilk dəfə 2400 il bundan əvvəl təşəkkül tapdığını təsdiqləyir.

Tarix Muzeyinin təşəkkülü və inkişafı, onun iri tədqiqat müəssisəsinə, respublikada muzeyşünaslığın mərkəzinə və mühüm mədəni-maarif ocağına çevrilməsi, ekspozisiya və çoxsaylı sərgilərin yaradılması, material axtarışı və fondların formalaşması, elmi işlərin nəşri və kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar 90 ildən bəridir ki, öz fəaliyyətini muzeylə bağlayan bir neçə tarixçilər nəslinin fədakar əməyi, bacarıq və istedadının nəticəsidir. Məhz bu alimlər muzeyin kolleksiyasının zəngin materialını müxtəlif illərdə nəşr etdikləri onlarla kitab, buklet, kataloq, albom və məqalələr vasitəsilə daha geniş oxucu kütləsinə çatdırmış və təbliğ etmişlər. “Azərbaycan Tarixi Muzeyi” adı ilə 2001-ci ildən başlayaraq hər il nəşr olunan elmi toplu Muzeyin hələ ötən əsrin 50-ci illərindən çıxan və burada aparılan elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinə həsr olunan elmi məqalələr toplusunun davamıdır. “Maestro Niyazi”, “Azərbaycan generalları”, “Elmin qızıl fondu”, “Azərbaycan bayraqları”, “Antropomorf fiqurlar” kataloqları, “Azərbaycan Tarixi Muzeyi”, “Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri”, “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasının inciləri”, “H.Z. Tağıyev” kitab albomları, “Azərbaycan numizmatikası”, “Azərbaycanda muzey işinin tarixindən” kitabları və neçə-neçə belə əsərlər muzeyşünas alimlərimizin əməyinin məhsuludur.

Bütün fəaliyyəti ərzində dünyanın müxtəlif muzeyləri ilə əməkdaşlıq edən, sərgilərdə, toplantı və forumlarda iştirak edən Tarix Muzeyi müstəqillik illərində də bu ənənəni davam etdirmiş, Rusiya, Türkiyə, ABŞ, Almaniya, Çin, Norveç və b. ölkələrlə əlaqələr qurmuş, Rusiyanın Dövlət Tarix Muzeyində video-filmlə (2005), Norveçdə (2007) və Almaniya (2008) səyyar sərgilərlə çıxış etmişdir. Muzeyin elmi əməkdaşları (N.Vəlixanlı, Ə.Rəcəbli, N.Əliyeva, M.Zeynalova, F.Cabbarov,

F.Xəlilli, G.Abdulova, H.Əliyeva, A.Rüstəmbəyova, S.Həməbəyova, A.Məmmədova və b.) Norveçdə, Rusiyada, Türkiyədə, Suriyada, İsraildə, Macarıstanda, İtaliyada, İspaniyada, Belorusiyada, Özbəkistanda, Yaponiyada, Çində, Polşada, Almaniyada və b. ölkələrdə keçirilən konfrans, forum və simpoziumlarda məruzələrlə iştirak etmişlər.

2005-ci ildən “milli” statusunu almış Azərbaycan Tarixi Muzeyi bu gün ölkə prezidentinin qayğısı ilə respublikanın çox mühüm elmi-mədəni ocağına çevrilmişdir. Onun dəfələrlə, hər dəfə köklü dəyişikliklərə məruz qalan ekspozisiyası həm nümayiş olunan zəngin materialına görə, həm də elmi-texniki təchizatına görə dünyanın ən tanınmış muzeylərinin ekspozisiyası səviyyəsindədir.

Bu gün Muzeyimizin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini tarix elminin son illərdə əldə etdiyi uğurlara və muzeyşünaslığın dünya təcrübəsi ilə təsdiq olunan müasir prinsiplərinə əsaslanaraq ekspozisiyanın qurulması, onun daim zənginləşdirilərək təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyada göstəriləndiyi kimi milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, milli tariximizin, mədəniyyətimizin və dilimizin obyektiv və əsaslı konseptual tədqiqinə yönəldilmiş araşdırmalar ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi inkişafına uyğun prioritet elmi istiqamət olaraq qəbul edilmişdir. Bundan irəli gələrək Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi 2010-2015-ci illərdə öz fəaliyyətini bir sıra əsas konseptual istiqamətlərdə qurmaq niyyətindədir. Bu istiqamətlər çoxdur və mən ancaq onlardan bir neçəsini qeyd etmək istərdim: hər şeydən əvvəl xalqımızın çoxəsrlik tarixi inkişaf mərhələlərinin müstəqillik və müasir inkişaf dövrünün tələblərinə uyğun tədqiq və təbliğ olunması, nümayişi və mühafizəsi; davamlı inkişaf strategiyası əsasında dövlət muzey siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində iştirak; muzey işində yeni prinsiplərin və texnologiyaların tətbiqi; muzeyimizin cəmiyyətin tələblərinə uyğun müasir, ölkənin əsas və baş muzeyi, informasiya və turist mərkəzi kimi yeni imicinin yaradılması; muzeydə yeni ekspozisiyaların və sərgilərin təşkili, stasionar ekspozisiyanın daim təkmilləşdirilməsi, cəmiyyətin tələbatına ünvanlanmış yeni layihələrin həyata keçirilməsi və müasir servis infrastrukturunun yaradılması; əlbəttə ki, muzey fondlarının daim yeni materiallarla təchiz olunması, onların mühafizəsinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə müasir infrastrukturunun təşkili; dünya muzeyləri ilə əməkdaşlıq mübadiləsinin aparılması, qar-

şılıqlı sərgilərin, kütləvi-mədəni tədbirlərin təşkili; Azərbaycan xalqının tarixinin və mədəniyyətinin təbliği məqsədilə xarici dillərdə kitab-albom, kataloq və bukletlərin nəşri, elektron vəsaitlərin hazırlanması, beynəlxalq muzey layihələrində iştirak; tarixə dair biliklərin kütləvi informasiya vasitələri ilə geniş kütlələr içərisində təbliğ olunması; dövlətin əsaslı investisiyaları hesabına muzey eksponatlarının bərpa və konservasiyası işinin, muzey fondlarının yeni materialla zənginləşdirilməsi məqsədilə satınalma fəaliyyətinin gücləndirilməsi; Azərbaycan tarixinə dair muzey materiallarının tədqiqi, nəşri və s. və i.ə. Onu da deyim ki, bu sadaladıqlarım bizim nəzərdə tutduğumuz işlərin yalnız bir hissəsidir. Sözsüz ki, biz muzey işçiləri, tarixçi alimlər fəaliyyətimizin uğurlu olması, bizə həvalə olunmuş, daha doğrusu ümid edilmiş muzey sərvətlərinin - xalqın tarixi yaddaşının qorunması, gələcək nəsillərə çatdırılması üçün əlimizdən gələni edəcəyik, ancaq - xüsusilə dövlətin, imkan daxilində iş adamlarının maddi-mənəvi dəstəyinə ehtiyacımız çoxdur.

Tarix Muzeyinin əsas vəzifələrindən biri də tarixi həqiqətin muzeyimizdə qorunan maddi sərvətlərimiz vasitəsilə təqdim və təbliğ olunmasıdır. Tariximizin, mədəniyyətimizin qorunub saxlanması üçün isə mütləq tarixçi, arxeoloq və etnoqraflarımızın, eləcə də yorulmaq bilməyən muzey işçilərimizin böyük zəhmət və məhəbbətlə topladıqları eksponatlar qayğı və mütləq sevgi ilə mühafizə edilməlidir. Onu da deməliyəm ki, son illər müstəqil ölkəmizdə dövlət səviyyəsində həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti milli irsimizin qorunması sahəsində uğurlu addımların atılmasına səbəb olmuşdur. Bu siyasətin bariz nümunəsi kimi respublikanın ən mühüm muzeylərinin təmir və bərpasını, onların dünya standartları səviyyəsində təminatını, yeni muzey binalarının tikilməsini, tarix və ədəbiyyat muzeylərinə milli status təqdim edilməsini, tarixi memarlıq abidələrimizin bərpa və konservasiya edilməsi üçün sərəncam verilməsini və s. göstərmək olar. Azərbaycan Prezidentinin xüsusi sərəncamı ilə onun Ehtiyat fondundan, Nazirlər Kabinetinin İnvestisiya fondundan respublikanın ilk muzeyi olan 90 yaşlı Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə eksponatların alınması və restavrasiyası üçün 2008-2009-cu illərdə 2 milyon manat vəsait ayrılması tarixi əhəmiyyət daşıyan, heç bir qiymətlə ölçüyə gəlməyən bir çox sənət nümunəsini xalqa qaytardı; bu vəsaitə 4000-dək yeni eksponat alınmış, 1200 eksponat bərpa və restavrasiya olunaraq ikinci həyatını yaşamağa başlamışdır.

Dövlətimizin, prezidentimizin böyük əhəmiyyətə malik bu əvəzsiz dəstəyinin dəyərini yüksək qiymətləndirən muzeyimiz bu ilin fevral ayının 12-də yeni alınmış və bərpa olunmuş həmin eksponatlardan “Muzey eksponatlarının ikinci həyatı” adlı sərgi təşkil etmiş, “Mədəni irsin qorunmasında Muzeylərin fəaliyyəti və problemləri” mövzusunda elmi-praktiki seminar keçirmişdir.

Cari ilin iyun ayının 16-17-də Muzeyin təşkil etdiyi “Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində muzeylərin rolu” adlı respublika elmi konfransında tariximizin obyektiv tədqiq, təbliğ və təqdim olunmasının vacibliyi vurğulanmış, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında muzeylərin mövqeyi və qarşılaşdıqları problemlər, bu problemlərin aradan götürülməsi yolları araşdırılmışdır. Onu da qeyd edim ki, bu konfransda həm Milli EA-nın, həm də Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təbəçiliyində olan muzeylərin nümayəndələri, o cümlədən Bakı və Sumqayıtla yanaşı respublikanın 40-dan artıq şəhər və rayonunun tarix və diyarşünaslıq muzeylərinin rəhbər işçiləri də iştirak etmişlər. Konfransın ilk günü Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan, hal-hazırda erməni təcavüzü nəticəsində düşmənlə tapdağı altında qalmış qədim mədəniyyət ocağımız Qarabağın tarix və mədəniyyətini muzeyin materialları əsasında təbliğ və təqdim edən sərginin açılışı oldu.

Muzeyimizin 90 illiyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 16 mart 2010-cu il tarixli sərəncamı ilə dövlət səviyyəsində qeyd edildi. Yubiley ili çərçivəsində muzeydə 6 sərgi təşkil olunmuş, I respublika və I beynəlxalq elmi konfrans keçirilmiş, 10 adda müxtəlif kitab nəşr olunmuşdu. Bütün sadalanan işlər muzey əməkdaşlarının gərgin, axtarışlarla dolu fəaliyyəti nəticəsində əmələ gəlib. Bu günlərdə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 22 nəfər əməkdaşı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə “Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adına və “Tərəqqi” medalına layiq görüldü, 30 nəfər isə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəxri Fərmanı ilə təltif olundu. Bunlar, sözsüz ki, biz muzey işçilərini daha da ruhlandırır, məsuliyyətimizi daha da artırır.

Muzeyin 90 illik yubileyinə həsr olunan tədbirlər 1-3 noyabr tarixlərində keçirilmiş “Muzeylər və mədəni irs” beynəlxalq konfransı və noyabrın 24-də keçirilən təntənəli mərasimlə başa çatdırıldı. Böyük uğurla keçən konfransda Azərbaycanın tarixçi və muzeyşünasları ilə yanaşı Rusiya, Türkiyə, İran, Misir, Gürcüstan, Ukrayna və b. yerlərdən

gəlmiş nümayəndələr iştirak etmiş, konfrans münasibətilə təşkil edilmiş “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin inciləri” sərgisinin açılışında olmuşlar.

Muzeyin 90 illik yubileyi münasibətilə təşkil edilmiş təntənəli mərasimdə ölkəmizin dövlət, elm, mədəniyyət xadimləri ilə yanaşı Rusiya Dövlət Ermitajının direktoru cənab Mixail Piotrovski, Türkiyə Respublikası Topqapı Sarayı Muzeyinin direktoru cənab Yusuf Benli, Suriya Ərəb Respublikası Milli Muzeyinin direktoru xanım Hibə əl-Səxl, Rusiya Dövlət Tarix Muzeyinin prezidenti cənab Aleksandr Şkurko, Ukrayna Milli Tarix Muzeyinin baş direktoru cənab Sergey Çaykovski, ICOM Bolqarıstan Milli Komitəsinin vitse-prezidenti cənab Simeon Nedkov, Özbəkistan Respublikası Dövlət Tarix Muzeyinin direktoru xanım Jannat İsmailova, Qazaxıstan Respublikası Ç.Valixanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru cənab Sattar Majitov, Özbəkistan Respublikası Forum Fondunun Milli Sənət Mərkəzinin direktoru xanım Elmira Əhmədova, Qətər İslam Muzeyinin direktoru xanım Fatimə Siluti, Belarus Respublikası Milli Tarix Muzeyinin direktoru cənab Sergey Veçer, Norveç Krallığı Hedmark qraflığı muzeyinin direktoru cənab Harald Yakobsen, Macarıstan Milli Muzeyinin muzeyşünaslıq üzrə mütəxəssisi xanım Klara Radnoti, İran Milli Muzeyinin qədim kitablar üzrə müdiri cənab Daryuş Əkbərzadə, Tehran Gülüstən Sarayı Muzeyinin direktoru cənab Məsud Şərif, Norveç Krallığı Stavanger Muzeyinin əməkdaşı xanım Anne Kari Skaar, norveçli rəssam xanım Eli Qlader, eləcə də Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Azərbaycanda, Rusiyada, Amerikada yaşayan qohumları iştirak etmişlər. Mərasimdə yubiley münasibətilə nəşr edilmiş iki kitabın təqdimatı olmuşdur: birinci kitab – “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasının inciləri” kataloqu adlanır, burada muzeyin fondlarında qorunan ən nadir və dəyərli eksponatlar yer alıb. İkinci kitab isə BP-Azərbaycan şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr edilən “Hacı Zeynalabdin Tağıyev” kitab – albomudur.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi 90 il ərzində olduğu kimi bu gün də ölkəmizdə həm tarixi tədqiqatların aparıldığı, həm də xalqımızın maddi sərvətlərinin qorunduğu, nümayiş və təbliğ edildiyi mühüm elm və mədəniyyət müəssisəsidir. Əminəm ki, gələcəkdə muzey daha da inkişaf edəcək, yeni-yeni uğurlar əldə edəcəkdir.

Muzeyin həyatından xəbərlər

“Muzey eksponatlarının ikinci həyatı” sərgisi və “Mədəni irsin qorunmasında muzeylərin problemləri” mövzusunda elmi seminar (12 fevral 2010-cu il)

2010-cu ildə Azərbaycan tarixində ilk muzey sayılan AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yaradılmasının 90 ili tamam oldu. Bu münasibətlə muzeyin rəhbərliyi tərəfindən bir sıra silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub.

Artıq bu tədbirlərə “Sualtı arxeologiya - 40 il” sərgisi ilə start verən muzey öz işini “Muzey eksponatlarının ikinci həyatı” (Bərpa olunan muzey eksponatları) sərgisi və “Mədəni irsin qorunmasında muzeylərin problemləri” mövzusunda keçirdiyi elmi seminarla davam etdirib. Sərgi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Bərpa laboratoriyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Elmi Bərpa Mərkəzi və “Yaradıcı Qadınlar Assosiasiyası” tərəfindən təşkil olunmuşdur. Sərgidə nümayiş etdirilən eksponatlar və onların aid olduğu dövr haqqında posterlər hazırlanmış, həmin posterlərdə tarixi arayışla yanaşı bərpa prosesi öz əksini tapmışdır.

Sərgi ilə tanışlıqdan sonra respublikanın müxtəlif regionlarından gələn muzey əməkdaşlarının iştirak etdiyi elmi seminar keçirilib. Seminarı açan AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik Nailə Vəlixanlı təşkil olunan sərgiyə verilən adın təsadüfi olmadığını bildirdi: “Sərgiyə verdiyimiz ad təsadüfi deyil. Burada nümayiş olunan hər bir eksponat bərpa olunaraq ikinci həyat alıb”. N.Vəlixanlının bildirdiyinə görə,

muzeydə saxlanılan “ən yaşlı” eksponat təxminən 30-35 milyon il bundan əvvələ məxsusdur. O, bu seminarın keçirilməsinin hesabat xarakteri daşdığını, muzey əşyalarının qorunmasında, konservasiya və bərpasında eksponatların alınmasında hansı işlərin görüldüyünü və problemlərin həlli istiqamətində müzakirələrin vacibliyini qeyd etdi. Akademikin bildirdiyinə görə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan ayrılan və Nazirlər Kabinetinin investisiya fondundan verilən vəsait hesabına muzeyə 4000-dək yeni eksponat alınıb. N.Vəlixanlı deyib ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına uyğun olaraq 5 il ərzində (2009-2014) muzeylərin bərpası, təmiri, mühafizəsi və eksponatların bərpası ilə bağlı görülən işlər başa çatdırılmalıdır: “Amma problem təkcə bu sadalananlarla bitmir. Regiondakı muzeylərin bərpası, təmiri və mühafizəsi ilə yanaşı, onların kompüterləşdirilməsi, internet şəbəkəsinə qoşulması da vacibdir”.

Ötən əsrin 20-ci ilindən 60-cı ilinə qədər respublika ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan bütün əşyalar Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlansa da, son illər qazıntılar zamanı tapılan qızıl əşyaların muzeyə veilməməsi, yerli muzeylərdə saxlanılması narahatlıq yaradır. Muzey rəhbərliyini narahat edən problemlərdən biri də bəzi muzeylərdə əşyaların qarışıq yerləşdirilməsi, onların xronologiyasına diqqətin yetirilməməsidir. Üç ildir muzeyin elektron kataloqunun yaradılması üçün layihə ilə aidiyyatı təşkilatlara müraciət edilməsinə baxmayaraq, bu məsələ də açıq qalır. Bərpaçı-rəssamların xarici ölkələrə ezam olunmasında, xüsusilə, parça məmulatlarından hazırlanan eksponatların bərpası zamanı yaranan problemlər seminar iştirakçılarının müzakirə etdiyi məsələlərdən olub.

Daha sonra çıxış edən muzeyin fond işləri üzrə direktor müavini Məhfuzə Zeynalova yaşı minilliklərlə ölçülən muzeydəki 300 minə yaxın ekspozisiya

natın mühafizə edilməsinin mürəkkəb olduğunu bildirib. "2005-ci ildən muzeydə bərpa işlərinə başlanılıb ki, bunun da nəticəsində cəmi 1200-ə yaxın eksponatı bərpa etmək mümkün olub".

Muzeyin arxeologiya elmi fond şöbəsinin müdiri, tarix elmləri namizədi Fariz Xəlilli çıxışında muzeylərin mövcud problemlərini qeyd edib: rayonlarda bəzi muzey binalarının uyğunsuzluğu, binalarda havalandırma sisteminin, bir sıra muzeylərdə vitrinlərin olmaması, eksponatların açıq podiumlarda nümayiş etdirilməsi, muzey işində peşəkarların az olması və yaxud təsadüfi adamların muzeylərdə çalışmaları, mövcud sosial problemlər və s.

Rus fotoqrafı Dmitri Yermakovun fotolarının sərgisi (3 mart 2010-cu il)

Muzeydə Azərbaycanda Niderland krallığının səfirliyinin fəaliyyətə başlaması münasibəti ilə tədbir keçirilmişdir. Bu münasibətlə sərgi zalında məşhur rus fotoqrafı Dmitri Yermakovun XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində çəkdiyi 100-ə qədər fotosəkil nümayiş etdirilmişdir. Həmin şəkillər Niderland səfirliyi tərəfindən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinə hədiyyə olunmuşdur.

**“Azərbaycan 1941-1945-ci illər müharibəsində” sərgisi və
“Biz birlikdə qalib gəldik!” kitabının təqdimat mərasimi
(20 aprel 2010-cu il)**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “1941-1945-ci illər müharibəsində Qələbənin 65 illik yubileyinin hazırlanmasına dair milli proqramın təsdiqi və yubiley tədbirlərinin keçirilməsi” haqqında sərəncamına əsasən, aprelin 20-də Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində “Azərbaycan 1941-1945-ci illər müharibəsində” sərgisinin açılış

mərasimi keçirildi.

Mərasimdə iştirak edən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru Nailə Vəlixanlı, qələbənin varislərindən Xətai Rayon VŞ-nin sədrinin müavini polkovnik-leytenant Seyfi Dadaşov, veteranlardan Seyfəddin Quliyev, Məhərrəm Maqsudov, Səbail Rayon VŞ-dan Adilə Atakişiyeva və başqaları odlu-alovlu müharibə illərindən, döyüş şücaətlərindən və s. ilə bağlı çıxışlar etdilər. Şərəfli döyüş yolu keçmiş bu insanlar indi də döyüş əzmində olduqlarını, Ali Baş Komandanın

nın əmri olarsa doğma Qarabağımızın azad olunmasında son nəfəslərinədək gənclərimizə arxa və dayıq olacaqlarını bildirdilər. Muzeydə təşkil olunmuş sərgiyə giriş lentini – Böyük Vətən Müharibəsi Veteranı Fatma xanım Səttarova kəsdi.

Qələbənin varisləri və toplantı iştirakçıları muzeyin yeni sərgisini ziyarət etdilər.

Sərgidə Muzeyin fondlarında qorunan ən maraqlı nadir eksponatlar nümayiş olundu. Bu eksponatlar ziyarətçilərə Azərbaycanın oğul və qızlarının ağır müharibə illərində nümayiş etdirdiyi döyüş və əmək rəşadətini, qələbənin qazanılmasına töhfələrini əyani şəkildə əks etdirir. Sərgidə Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarından Azərbaycan xalqının şanlı oğlu, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, qvardiya general-mayoru Həzi Əhəd oğlu Aslanovun, akademik Ziya Bünyadovun, ilk azərbaycanlı kontr-admiral rütbəsinə layiq görülmüş Cəlil Cavadovun, Sovet İttifaqı Qəhrəmanları Mehdi Hüseynzadənin, cəsur Azərbaycan şahini Adil Quliyevin, İsrafil Məmmədovun və başqalarının şəxsi əşyaları, şəkilləri, məktubları, sənədləri və s. nümayiş etdirilir.

Mərasimdə həmçinin akademik Nailə Vəlixanlının elmi redaktorluğu ilə “Biz birlikdə qalib gəldik!” adlı məqalələr toplusunun təqdimatı keçirildi.

**“Azərbaycanın qədim mədəniyyət ocağı-Qarabağ” sərgisi və
“Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində muzeylərin rolu” mövzusunda
respublika konfransı (16-17 iyun 2010-cu il)**

İyunun 16-da muzeydə “Azərbaycanın qədim mədəniyyət ocağı-Qarabağ” sərgisi açıldı. Öncə muğam ifaçılarının ifasında “Qarabağ” şikəstəsi səsləndi. Sərgidə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəzlərindən biri olan Qarabağın tarixindən bəhs edən arxeoloji-etnoqrafik nümunələr - yaşına görə ən qədim maddi

tapıntı burdan olan azıxantropun alt çənə sümüyü, imperator I Aleksandrın Qarabağ xanı Mehdiquluxana hədiyyə etdiyi bayraq, dünya şöhrətli Qarabağ xalçaları, burada zərb olunmuş sikkələr, milli geyimlər, sənətkarlıq nümunələri, silahlar, gör-

kəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsi əşyaları, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ müharibəsində şəhid olmuş milli qəhrəmanların şəxsi əşya və sənədləri nümayiş olunur. Sərgi salonunda yerləşdirilən posterlər vasitəsilə qədim Qarabağ torpağı haqqında daha ətraflı məlumat almaq mümkündür.

Həmin gün muzeyin yaradılmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində muzeylərin rolu” mövzusunda respublika konfransı açıldı. Konfransı açan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, akademik Nailə Vəlixanlı əvvəlcə muzeyin yaranma tarixi haqqında məlumat verdi. Konfransda ölkənin elmi tədqiqat müəssisələrinin, muzeylərinin əməkdaşları iştirak edirdilər.

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşı, tarix elmləri doktoru Qafar Cəbiyev arxeoloji tapıntıların sonrakı taleyindən danışarkən bildirdi ki, məmləkətin tarixinin qədimliyi haqqında son sözü aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən maddi tapıntılar deyir: “Əldə

edilən maddi tapıntıların mühafizəsi və konservasiyası mühüm şərtidir. Bu işdə də əsas məsuliyyət muzeylərin üzərinə düşür”. Onun sözlərinə görə, son illər respublika ərazisində aparılan arxeoloji qazıntıların miqyası genişləniib. “Təkcə 2009-cu ilə Azərbaycan ərazisində 40-a yaxın ekspedisiya işləyib. Onlarla yeni arxeoloji abidə aşkar edilib ki, bu abidələr də təkcə Azərbaycan tarixinin deyil, ümumdünya tarixinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən faktlardır”. Q.Cəbiyev bildirdi ki, arxeoloji materiallar uzun illər AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondlarında saxlanılıb. Lakin fondların sıx olması əldə edilən arxeoloji materialların yerli tarix diyarşünaslıq muzeylərinə təhvil verilməsinə səbəb olur. Q.Cəbiyev torpağın qoruyaraq bizə verdiyi bu maddi tapıntıların Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi nəminə konservasiya olunması üçün yüksək statusa malik laboratoriyaların yaradılmasının vacib məsələ olduğunu bildirdi.

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun şöbə müdürü, AMEA-nın müxbir üzvü İlyas Babayev Qəbələ rayonu ərazisində aparılan uzun müddətli arxeoloji qazıntılardan sonra əldə edilən saxsı məmulatlarda qədim yunan mədəniyyətinin izlərinə rast gəldiyini bildirdi. Onun fikrincə, yerli şəraitə uyğunlaşdırılmış şəkildə işlənən və Alban mədəniyyəti üçün səciyyəvi olan bu saxsı qablar Azərbaycan ərazisində mövcud olan dövlətlərin Qədim Yunanıstanla əlaqəli olduğunu sübut edir.

Konfransda 20-dək məruzə dinlənildi.

**“Azərbaycanda son orta əsr şəhər mədəniyyəti” məsələlərinə dair
respublika konfransı və “Ağsu möcüzəsi” sərgisi
(14 sentyabr 2010-cu il)**

Sentyabrın 14-də Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində Ağsu arxeoloji ekspedisiyasının təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə “Ağsu möcüzəsi” sərgisinin açılış mərasimi olmuşdur. Sərgidə Ağsu arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən 2010-cu ildə orta əsr Ağsu şəhər yerin-

də aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri nümayiş etdirilmişdir.

Sərgi ilə tanışlıqdan sonra “Azərbaycanda son orta əsr şəhər mədəniyyəti” probleminə həsr olunmuş Respublika Konfransı öz işinə başlamışdır. Konfransı giriş sözü ilə AMEA-nın prezidenti, akademik Mahmud Kərimov açmışdır. AMEA-nın vitse-prezidenti, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, akademik Nailə Vəlixanlı, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru Maisə Rəhimova, akademik Teymur Bünyadov konfrans iştirakçılarını salamlayaraq bu tədbirin elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyətini qeyd etmiş, iştirakçıları müzakirələrdə fəal olmağa çağırmışlar. Bunun ardınca Ağsu arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən hazırlanaraq nəşr olunmuş “Ağsu şəhəri orta əsrlərdə” kitab-albomunun II buraxılışının təqdimat mərasimi olmuşdur.

“Muzeylər və mədəni irs” Beynəlxalq elmi konfransı və “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin inciləri” sərgisi (1-2 noyabr 2010-cu il)

Beynəlxalq elmi konfrans 90 illik yubileyə həsr olunmuş “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin inciləri” sərgisinin açılışı ilə başladı. Sərgidə muzeyin fondlarında qorunan ən nadir və qiymətli eksponatlar nümayiş olundu.

Tədbiri AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, akademik Nailə Vəlixanlı giriş sözü ilə açaraq muzeyin keçdiyi 90 illik tarixi yol haqqında iştirakçılara məlumat verdi. Alim, muzeydə mədəniyyət abidələrinin toplanılması, öyrənilməsi, nümayişi və təbliği işinin həmişə layiqincə yerinə yetirildiyini, vətən tarixinin bütün dövrlərini əks etdirən ekspozisiyası və sərgiləri ilə tamaşaçıların diqqətini daima cəlb edərək rəğbət qazandığını bildirdi. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü sayəsində 2005-2007-ci illərdə aparılan əsaslı bərpa və yenidənqurma işlərindən sonra tarix elminin son nailiyyətlərinə və müasir muzeyşünaslıq prinsiplərinə əsaslanan yeni ekspozisiyanın ziyarətçilərin ixtiyarına verildiyi “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”ya uyğun olaraq muzeyin dünya muzeyləri ilə əməkdaşlıq mübadiləsi apardığı, qarşılıqlı sərgilərin, kütləvi mədəni tədbirlərin təşkili, beynəlxalq layihələrdə iştirakı işlərini uğurla həyata keçirdiyi, son iki ildə muzeyin əməkdaşlarının Türkiyə, Polşa, Suriya, Çin, Rusiya, Yaponiya, Macarıstanda və

s. yerlərdə elmi eza-
miyyətlərdə olduqları,
həmin ölkələrdə fəa-
liyyət göstərən müxtə-
lif profilli muzeylərin
iş təcrübələri ilə tanış
olduqları, muzeyin
Norveçin Stavanger
şəhərindəki Arxeo-
logiya muzeyi ilə sıx
əməkdaşlıq etdiyi nə-
zərə çatdırıldı.

A k a d e m i k
N.Vəlixanlı muzeyin

müasir informasiya texnologiyaları ilə təmin olunduğunu, ekspozisiya zallarında monitorların quraşdırıldığını və burada fasiləsiz olaraq müxtəlif tarixi mövzuları əks etdirən slaydların nümayiş etdirildiyini, noyabrın 1-dən isə muzeyin **www.azhistorymuseum.az** internet saytının istifadəyə verildiyini bildirdi.

Tədbirdə AMEA-nın prezidenti, akademik Mahmud Kərimov, Mədəniyyət və Turizm nazirinin müavini Sevdə Məmmədəliyeva çıxış edərək, konfransın işinə uğurlar arzuladılar. Çıxışlarda son illərdə dövlət başçısının müvafiq sərəncamları ilə Azərbaycanda muzey işinin təkmilləşdirilməsi və müasir tələblər səviyyəsində qurulması istiqamətində mühüm adımlar atıldığı nəzərə

çatdırıldı. Mühafizə edilən tarixi abidələrin təbliğinin muzeyin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olduğunu söyləyən natiqlər buradakı eksponatların ilk növbədə ekskursiyalar və sərgilər vasitəsilə geniş tamaşaçı kütləsinə çatdırıldığını vurğuladı.

Konfransda Türkiyə Respublikası nümayəndə heyəti adından Topqarı Sarayı Muzeyinin baş mühafizi Sibel Alparslan Arça və Rusiya Federasiyası nümayəndə heyəti adından Dağıstan Dövlət Universitetinin kafedra müdiri, tarix elmləri doktoru, professor Artur Dalqatov çıxış edərək muzey əməkdaşlarını salamladılar, belə konfransların keçirilməsini yüksək dəyərləndirdilər və bunu muzey işinin təşkili, qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün ən yaxşı vasitə hesab etdiklərini bildirdilər.

Sonra konfrans öz işini bölmələr üzrə davam etdirdi. Bölmələrdə mədəni irsin öyrənilməsi, mühafizəsi, təbliği, mədəni irs və lokal muzeylər, mədəni irsin konservasiyası, mədəni irsin qorunmasında və təbliğində müasir texnologiyaların tətbiqi, mədəni irsin təbliği və nümayişi mövzularına həsr olunmuş 40-dan çox məruzə dinlənildi.

Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan, Misir, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyəti, Ukrayna, o cümlədən Azərbaycandan 50-dək tarixçi, muzeyşünas alim və mütəxəssislərin iştirak etdikləri konfrans iki gün davam etdi.

Ertəsi gün konfrans iştirakçıları Abşeronun tarixi yerlərində - Suraxanı «Atəşgah»ında və Qala kəndində açıq səma altındakı qoruq muzeyində oldular.

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

Qonaqlar Azərbaycanın Şərqlə Qərbin sintezini özündə əks etdirən zəngin tarixi və mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmuş, maddi mədəniyyət abidələrini, tarixi məkanları gəzmış, ölkəmiz haqqında dolğun məlumat əldə etmiş və xoş təəssüratlarla ölkələrinə yola düşmüşlər.

**Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyinə həsr olunmuş
təntənəli mərasim (24 noyabr 2010-cu il)**

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyinə həsr olunmuş 2010-cu il boyu keçirilən tədbirlərə noyabrın 24-də təntənəli mərasimlə yekun vuruldu. Mərasimə 12 xarici ölkədən 18 qonaq qatılmışdı.

Əvvəlcə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları qonaqlarla birgə Fəxri xiyabanda ulu öndər Heydər Əliyevin məzarını və Şəhidlər xiyabanını ziyarət etdilər.

Daha sonra Muzeyin Şərq zalında mərasimin açılışı oldu. Tədbirdə ictimaiyyətin nümayəndələri, millət vəkili, hökumət üzvləri, ziyalılar iştirak edirdi. Fəxri qonaqlar arasında Rusiya Dövlət Ermitajının direktoru Mixail Piotrovski, Türkiyə Respublikası Topqapı Sarayı Muzeyinin direktoru Yusuf Benli, Suriya Ərəb Respublikası Milli Muzeyinin direktoru Hibə əl-Səxl, Rusiya Dövlət Tarix Muzeyinin prezidenti Aleksandr Şkurko, Ukrayna Milli Tarix Muzeyinin baş direktoru Sergey Çaykovski, ICOM Bolqarıstan Milli Komitəsinin vitse-prezidenti Simeon Nedkov, Özbəkistan Respublikası Dövlət Tarix Muzeyinin direktoru Jannat İsmailova, Qazaxıstan Respublikası Ç.Valixanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru Sattar Majitov, Forum Fondunun Milli Sənət Mərkəzinin direktoru (Özbəkistan Respublikası) Elmira Əhmədova, Qətər İslam Muzeyinin direktoru Fatimə Siluti, Belarus Respublikası Milli Tarix Muzeyinin direktoru Sergey Veçer, Hedmark qraflığı (Norveç Krallığı) muzeyinin direktoru Harald Yakobsen,

Macarıstan Milli Muzeyinin muzeyşünaslıq üzrə mütəxəssisi Klara Radnoti, İran Milli Muzeyinin qədim kitablar üzrə müdiri Daryuş Əkbərzadə, Tehran Gülüstan Sarayı Muzeyinin direktoru Məsud Şərifli, Norveç Krallığı Stavanger Muzeyinin əməkdaşı Anne Kari Skaar, rəssam Eli Qlader (Norveç Krallığı) var idi. Dövlət himni səslənəndən sonra mərasimi açan Muzeyin direktoru, akademik Nailə Vəlixanlı Muzeyin 90 il ərzində keçdiyi şərəfli yola nəzər saldı, onun tarixi və bugünkü fəaliyyəti haqqında ətraflı məlumat verdi. O, qeyd etdi ki, hazırda Muzey dünyanın bir sıra məşhur mu-

zevləri sırasında öz layiqli yerini tutur, habelə Azərbaycanın ən böyük və aparıcı muzeyi statusunu qoruyub saxlayır. N. Vəlixanlı bir neçə gün əvvəl Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Muzeyin 22 əməkdaşını “Əməkdar mədəniyyət işçisi” və “Tərəqqi” medalı ilə təltif etməsini xüsusi qeyd edərək, bu faktı Azərbaycan dövlətinin mədəniyyətə, elmə qayğısının daha bir nümunəsi kimi səciyyələndirdi.

Mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəs Qarayevin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbovun təbrikləri səsləndirildi. Daha sonra yerli və xarici qonaqlar təbrik ünvanlarını oxudular və Muzeyə öz hədiyyələrini təqdim etdilər. Tədbirdə “Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasının inciləri” kataloqunun və “BP-Azərbaycan” şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr edilən “Hacı Zeynal Abdin Tağıyev” kitab-albomunun təqdimatı oldu. Kitab-albomu mərasim iştirakçılarına şirkətin prezidenti Rəşid Cavanşir təqdim etdi. Elmi tədqiqat layihələrinin həyata keçirilməsində və təbliğində göstərdiyi dəstəyə görə “BP-Azərbaycan” şirkəti “Muzeyin dostu” elan edildi.

Mərasimdən sonra qonaqlar Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin ekspozisiyası ilə tanış oldular.

Noyabrın 25-də qonaqlar Heydər Əliyev Fondunu da ziyarət etdilər, fondun ölkəmizdə və onun xaricində fəaliyyəti barədə ətraflı məlumat əldə etdilər, ulu öndərin zəngin irsini əks etdirən ekspozisiya ilə tanış oldular. Daha sonra “Azər-İlmə” cəmiyyətinə, Müasir İncəsənət Muzeyinə, “İçəri şəhər” tarix-memarlıq qoruğuna ekskursiyalar təşkil olundu. Axşam R.Mustafayev adına İncəsənət Muzeyində klassik Azərbaycan xalq musiqisindən ibarət konsertə qulaq asdılar.

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

Qonaqlar Heydər Əliyev Fondunda

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

Qonaqlar «Azər-İlmə»də

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

Qonaqlar Müasir İncəsənət Muzeyində

Qonaqlar klassik və Azərbaycan musiqisi konsertində

«Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi - 2010»

Qonaqlar Bakını gəzərkən

**AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyinə
həsr olunmuş təntənəli mərasimin stenoqramı
Bakı, 24 noyabr 2010-cu il
Muzeyin Şərq zalı**

**AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, akademik
Nailə xanım Vəlixanlının çıxışı**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Əziz qonaqlar!

İcazə verin Sizin hamınızı bu əla-
mətdar təntənəli mərasimdə salamlə-
yım. Bu xoş gündə biz – muzey işçilə-
rinə həmdəm olduğunuz, sevincimizi
bizimlə bölüşdüyünüz üçün Sizə
təşəkkürümü bildirir və tədbiri açıq
elan edirəm.

Əziz qonaqlar, dostlar, həmkarlar!

90 il bundan öncə, tariximizin sı-

nağa çəkildiyi çox ağır günlərdə, Azərbaycanın ilk dövlət muzeyinin əsası
qoyuldu. Bu muzey xalqımızın tarixində, mədəni irsimizin toplanılmasında,
qorunmasında, çatdırılmasında mühüm rol oynadı. 90 il, əlbəttə, tarixi bə-
xımdan çox da böyük dövr deyil, ancaq muzey üçün böyük inkişaf yoludur.
Bu gün gördüyümüz muzey nə 20-ci, nə 30-40-cı illərin muzeyi deyil. Onu
da deyim ki, muzey təşkil olunarkən, böyük xeyriyyəçi, məsənət, maarifpər-
vər Hacı Zeynalabdin Tağıyevin sarayında, cəmi beş otaqda yerləşdirilmiş-
di. Lakin bu beş otaq da muzeyin yaranması üçün, onun ilk addımları üçün
böyük rol oynadı.

1920-ci ilin sonunda Azərbaycan Dövlət Muzeyi adını almış muzey
çoxprofilli elm və mədəniyyət ocağı funksiyasını yerinə yetirirdi. Lakin
1936-cı ildə, gənc nəslin siyasi tərbiyəsinə diqqət artdığından, tarix profil-
li muzeylərin yaranması zərurəti gündəmə gəldiyindən Azərbaycan Dövlət
Muzeyi indiki adla – Azərbaycan Tarixi Muzeyi adı ilə fəaliyyətini davam
etdirdi. 2005-ci ildə isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qə-
rarı ilə ona milli status verildi.

Həmin illər muzey üçün olduqca ziddiyyətli illər idi, çünki o dövrdə
cəmiyyətin bütün sahələri kimi, tarix elmi də ideoloji təsir altına düşürdü.

Buna baxmayaraq muzeyə toplaşmış çox az bir qüvvə onun həm elmi, həm də mədəni-maarif inkişafı üçün böyük səylər göstərdi. O illərdə arxeologiya, etnoqrafiya elmləri ilə məşğul olan xüsusi idarələr olmadığından ilk arxeoloji ekspedisiyaların – Xocalı, Gəncə, Naxçıvan ekspedisiyalarının təşkili məhz bu muzeydən başlandı. Bu gün ekspozisiyamızı bəzəyən bir çox eksponatlar həmin dövrdə Azərbaycanın ilk arxeoloqlarının, etnoqraflarının topladıqları materiallardır.

Tariximizin qorxulu 30-cu illəri muzeydən də yan keçmədi. O zaman bir çox görkəmli elm xadimləri kimi, muzeyin direktoru Mövsüm Salamov, Azərbaycanın ilk etnoqraflarından, arxeoloqlarından biri Ələsgər Ələkbərov repressiya qurbanları oldular. Lakin zamanın ağır sınaqlarına baxmayaraq muzey işçiləri bu çətinliklərə sinə gərdilər, muzeyi, onun ekspozisiyasını, eksponatları yaşatdılar.

40-cı illərdə, təqribən 13 il müddətinə muzey Tağıyev mülkündən o zaman onun filialı olmuş Şirvanşahlar sarayına köçürüldü və burada əsasən sərgilərin təşkili istiqamətində fəaliyyət göstərdi. Bununla yanaşı məhz o illərdə muzeyin arxeoloqları Azərbaycanda, eləcə də keçmiş SSRİ məkanında mühüm elmi dəyərə malik arxeoloji ekspedisiyalar təşkil etmişlər. İshaq Cəfərzadənin, Davud Şərifovun, Saleh Qazıyevin və başqalarının rəhbərliyi ilə Qəbələnin, Mingəçevirin, Qobustanın arxeoloji tədqiqatına başlanıldı.

Artıq 1953-cü ildən Azərbaycan Tarixi Muzeyi yenidən Tağıyev mülkünə köçürüldü. 1956-cı ildə professor Məmməd Qazıyevin rəhbərliyi ilə yeni ekspozisiya açıldı. 1961-ci ildən uzun müddət direktor olmuş Püstəxanım Əzizbəyovanın dövründə muzeydə mühüm elmi tədqiqatlar həyata keçirildi, yeni ekspozisiyalar, məzmunlu sərgilər təşkil edildi.

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bildiyiniz kimi, üç il bundan əvvəl möhtərəm cənab prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa nəzarəti ilə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində əsaslı təmir-bərpa işləri aparıldı və muzey dünya standartları səviyyəsinə çatdırıldı. Dövlət başçısı təmir vaxtı muzeydə olmuş, 2007-ci ildə isə Mehriban xanım Əliyeva ilə birlikdə açılış mərasimində iştirak etmişdir. Onu da qeyd etməliyəm ki, cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə bu binada xalqımızın böyük oğlu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xatirə muzeyi yaradıldı. Bu, təkcə tağıyevsevərlərə yox, bütün Azərbaycan xalqına böyük bir töhfə oldu.

Azərbaycan hökumətinin mədəniyyətimizə, milli sərvətlərimizə diqqət və qayğısının bariz nümunəsi kimi iki il ərzində Prezidentin Ehtiyat Fondundan və dövlət büdcəsindən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin maddi-

texniki bazasının yaxşılaşdırılması məqsədilə 2 milyon manat vəsaitin ayrılmasını göstərmək olar. Məhz bu vəsait hesabına muzeyə yeni eksponatlar alındı, zamanın təsirindən xarab olan neçə-neçə eksponat bərpa edildi.

Muzeyimizin 90 illiyi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 16 mart 2010-cu il tarixli sərəncamı ilə dövlət səviyyəsində qeyd edilir. Yubiley ili çərçivəsində muzeydə 6 sərgi təşkil olunmuş, 1 respublika və 1 beynəlxalq elmi konfrans keçirilmiş, 10 adda müxtəlif kitab nəşr olunmuşdur. Bu kitablardan ikisi bugünkü mərasimdə ilk dəfə təqdim olunur. Birinci kitab - "Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasının inciləri" kataloqu adlanır, burada muzeyin fondlarında qorunan ən nadir və dəyərli eksponatlar yer alıb. İkinci kitab isə BP-Azərbaycan şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr edilən "Hacı Zeynalabdin Tağıyev" kitab-albomudur. Bütün sadalanan işlər muzey əməkdaşlarının gərgin, axtarışlarla dolu fəaliyyəti nəticəsində həyata keçirilib. Bu günlərdə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 23 nəfər əməkdaşı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına və "Tərəqqi" medalına layiq görüldü, 30 nəfər isə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəxri Fərmanı ilə təltif olundu. Bunlar, sözsüz ki, biz – muzey işçilərini daha da ruhlandırır, məsuliyyətimizi daha da artırır.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi 90 il ərzində olduğu kimi, bu gün də ölkəmizdə həm tarixi tədqiqatların aparıldığı, həm də xalqımızın maddi sərvətlərinin qorunduğu mühüm elm və mədəniyyət müəssisəsidir. Əminəm ki, gələcəkdə muzey daha da inkişaf edəcək, yeni-yeni uğurlar əldə edəcəkdir.

Hörmətli xanımlar və cənablar! Bugünkü təntənəli mərasimdə dünyanın bir çox yerindən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin bayramını bizimlə birgə qeyd etməyə gələn qonaqlar iştirak edir. Mən onları bir-bir Sizə təqdim etmək və dəvətimizə səs verib gəldiklərinə görə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm: Rusiya Dövlət Ermitajının direktoru cənab Mixail Piotrovski, Türkiyə Respublikası Topqapı Sarayı Muzeyinin direktoru cənab Yusuf Benli, Suriya Ərəb Respublikası Milli Muzeyinin direktoru xanım Hibə əl-Səxl, Rusiya Dövlət Tarix Muzeyinin prezidenti cənab Aleksandr Şkurko, Ukrayna Milli Tarix Muzeyinin baş direktoru cənab Sergey Çaykovski, ICOM Bolqarıstan Milli Komitəsinin vitse-prezidenti cənab Simeon Nedkov, Özbəkistan Respublikası Dövlət Tarix Muzeyinin direktoru xanım Jannat İsmailova, Qazaxıstan Respublikası Ç.Vəlixanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru cənab Sattar Majitov, Özbəkistan Respublikası Forum Fondunun Milli Sənət Mərkəzinin direktoru xanım Elmira

Əhmədova, Qətər İslam Muzeyinin direktoru xanım Fatimə Siluti, Belarus Respublikası Milli Tarix Muzeyinin direktoru cənab Sergey Veçer, Norveç Krallığı Hedmark qraflığı muzeyinin direktoru cənab Harald Yakobsen, Macarıstan Milli Muzeyinin muzeyşünaslıq üzrə mütəxəssisi xanım Klara Radnoti, İran Milli Muzeyinin qədim kitablar üzrə müdiri cənab Daryuş Əkbərzadə, Tehran Gülüstən Sarayı Muzeyinin direktoru cənab Məsud Şərif, Norveç Krallığı Stavanger Muzeyinin əməkdaşı xanım Anne Kari Skaar, norveçli rəssam xanım Eli Qlader.

Hörmətli mərasim iştirakçıları! İcazə verin, Sizi bir daha salamlayım və diqqətinizə görə təşəkkürümü bildirim!

**Azərbaycan Respublikası mədəniyyət və turizm nazirinin müavini
xanım Sevdə Məmmədaliyevanın çıxışı**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli Nailə xanım!

Bugünkü mərasimdə iştirak edən qonaqları salamlayıram, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kollektivini 90 illik yubiley münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm. İcazənizlə, Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri cənab Əbülfəs Qarayevin təbrik ünvanını çatdırmaq istədim:

“Hörmətli Nailə xanım!

Azərbaycan Respublikasının mühüm elmi-mədəni mərkəzlərindən sayılan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi böyük dəyərə malik tarixi hadisədir. Bu münasibətlə Sizi səmimi qəlbədən təbrik edirəm.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi yarandığı 1920-ci ildən müasir dövrə qədər vətən tarixinin bütün dövrlərini əks etdirən ekspozisiyası və sərgiləri ilə tamaşaçıların, tarixçilərin və sahəyə marağı olan hər bir kəsin diqqətini cəlb etmiş, rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan tarix elminin inkişafında, xalqımızın çoxəsrlik mədəni-tarixi nailiyyətlərinin təbliğində, öyrənilməsində rəhbərlik etdiyiniz muzeyin dəyərli xidmətləri olmuşdur.

Müasir muzeyşünaslıq prinsipləri əsasında Azərbaycanın qədim dövrdən bu günədək tarixinə, maddi və mənəvi mədəniyyətinə aid materialların toplanması, mühafizəsi, elmi tədqiqi, təbliği və nümayişi Milli Azərbaycan

Tarixi Muzeyinin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin göstərişi və nəzarəti ilə muzey binasının əvvəlki görkəmini saxlamaqla müasir tələblər səviyyəsində bərpa və təmiri, muzeyin yeni avadanlıqlarla təchizi, nadir muzey eksponatlarının bir hissəsinin bərpa və konservasiya edilməsi və bunun nəticəsində tariximizin bütün dövrlərinin daha dolğun təqdimi indi olduğu kimi bundan sonra da muzeyin ölkəmizin tarixi-mədəni irsinin qoruyucusu kimi şərəfli bir missiyanı layiqli şəkildə davam etdirməsinə kömək olacaqdır.

Hörmətli Nailə xanım! Çoxminli mədəniyyət və turizm ictimaiyyəti adından Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibətilə şəxsən Sizi, eyni zamanda bütün əməkdaşları bir daha ürəkdən təbrik edir, yeni-yeni uğurlar, möhkəm can sağlığı və xoşbəxt günlər arzulayıram!

Hörmətlə,
Azərbaycan Respublikasının
mədəniyyət və turizm naziri
Əbülfəs Qarayev.
Bakı, 23 noyabr 2010-cu il”.

**Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bakıda daimi
nümayəndəsi cənab Həsən Hacıyevin çıxışı**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli Nailə xanım və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları!

Fürsətdən istifadə edib Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bakıda Daimi nümayəndəliyi adından, şəxsən öz adımdan Sizi yubiley münasibətilə təbrik edir, can sağlığı, uzun ömür, işlərinizdə uğurlar arzulayıram. İcazə verin, Naxçıvan Muxtar Respublikası

Ali Məclisinin sədri cənab Vasif Talıbovun təbrikini çatdırıram:

“Hörmətli Nailə xanım!

Sizi və rəhbərlik etdiyiniz kollektivi 90 illik yubiley münasibəti ilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi şərəfli bir yol keçmişdir. 90 il əvvəl “Doğma diyarın tədris muzeyi” kimi yaradılan bu təşkilat hal-hazırda elmi tədqiqat və mədəni maarif müəssisəsi kimi Azərbaycan tarixinin bütün

dövlərlərinin öyrənilməsi və təbliği kimi mühüm bir işlə məşğuldur.

İlk dəfə Xocalı və Naxçıvan maddi mədəniyyət abidələrinin elmi baxımdan öyrənilməsini həyata keçirən Azərbaycan Tarixi Muzeyi tarixin erkən orta əsrlər dövrünün araşdırılması ilə bağlı fundamental elmi tədqiqat işləri aparmışdır.

Bu gün eyni zamanda maddi-mənəvi mədəniyyət abidələrinin toplanması, mühafizəsi, tədqiqi və nəşri, onların nümayişi və təbliği kimi mühüm bir missiyanı həyata keçirən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kollektivini şanlı yubiley münasibətilə təbrik edir, yeni-yeni elmi və yaradıcılıq nailiyyətləri arzulayıram.

Hörmətlə, Vasif Talibov.

Naxçıvan şəhəri, 23 noyabr 2010-cu il”.

**Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsinin sədri xanım Hicran Hüseynovanın çıxışı**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli Nailə xanım!

Hörmətli Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları!

Bu gün həqiqətən də bütün Azərbaycan üçün çox əlamətdar gündür və mən şəxsən bu yubiley mərasimində iştirak etməkdən fərah hissi duyuram. Mənim Azərbaycan Tarixi Muzeyi ilə ilk tanışlığım hələ məktəb yaşlarımda, tarix dərslərinin muzeydə keçirilməsi kimi gözəl ənənənin mövcud olduğu vaxtda baş verdi. Daha sonra tarix fakültəsinin tələbəsi olarkən də mən tez-tez burada olurdum və deyə bilərəm ki, muzey mənim həyatımda böyük rol oynayıb.

Fikrimcə, muzeydə çalışan əməkdaşlar qeyri-adi, xüsusi insanlardır, çünki onlar tarixi yaddaşımızı qoruyur və gələcək nəsillərə ötürürlər. Mən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları, həmçinin bütün muzey işçiləri qarşısında onların fədakar əməyinə görə baş əyirəm. Bu gün hamımız ölkədə muzeylərin, teatrların, digər mədəniyyət ocaqlarının inkişafına dövlət dəstəyini hiss edirik. Mən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə bu gözəl binanın təmirinə sərəncam verdiyi üçün təşəkkürümü bildirirəm.

Sizi bir daha ürəkdən təbrik edirəm və öz adımdan, Azərbaycan Respub-

likasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi adından təbrik ünvanını diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm:

“Hörmətli Nailə xanım!

Sizi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibəti ilə ürəkdən təbrik edir, uzun ömür, cənsağlığı arzu edirəm.

Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yubileyi bütövlükdə xalqımızın, mədəniyyətimizin bayramıdır. Çünki, bir əsrə yaxındır ki, həm mədəni maarif, həm də elmi tədqiqat müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən muzey xalqımıza sədaqətlə xidmət edir. 1920-ci ildə Azərbaycan XMK-nın sərəncamı ilə yaradılmış, sonradan Azərbaycan Dövlət Muzeyi, Azərbaycan EA-nın tərkibində “Azərbaycan Tarixi” muzeyi adı altında fəaliyyət göstərən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi vaxtilə məşhur neft sahibkarı və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin mülkündə yerləşdirilmiş, ilk tamaşaçılarını 1921-ci ilin mayında qəbul etmişdir. Bu dövr ərzində muzeyə milyonlarla insan tamaşa etmiş, Azərbaycanın şərəfli və zəngin tarixi ilə tanış olmuşdur.

XX əsrin sonları - XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizin bütün sahələrdə əldə etdiyi nailiyyətlərin əsas müəllifi olan Milli Liderimiz Heydər Əliyev milli sərvətlərimizin, tarixi-mədəni abidələrimizin qorunmasına həmişə böyük əhəmiyyət vermişdir. Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə də Ulu Öndər bu sahədəki problemlərin həllinə çalışır, xalqımızın tarixinin və mədəniyyətinin dünyada tanınması üçün əlindən gələni edirdi.

Muzeydə qədim dövrdən bugünədək ölkəmizin tarixinə, maddi və mənəvi mədəniyyətinə aid materiallar toplanmışdır. Milli sərvətimiz sayılan şanlı tariximizə dair zəngin məlumatların, qədim tarixi dövrlərə aid qiymətli eksponatların, dəyərli sənət əsərlərinin qorunduğu bu muzey son illərdə təmir olunaraq tamamilə yenidən qurulmuş, müasir texnologiya ilə təchiz olunmuş, dünya standartlarına cavab verən mədəniyyət məbədinə çevrilmişdir. Bu, başda möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları olmaqla milli-mədəni dəyərlərimizə, tarixi mədəni abidələrimizə dövlətimizin diqqət və qayğısının nümunəsidir.

Məhz möhtərəm dövlət başçımızın rəhbərliyi altında bu gün muzey işçilərinin daha məhsuldar işləmələri üçün hər cür şərait yaradılmış, onlar hərtərəfli qayğı ilə əhatə olunmuşlar. Bu gün muzeydə Azərbaycanın qədim və orta əsrlər, yeni və ən yeni dövr tarixinin ekspozisiyası və fondları, numizmatika və epigrafiya, etnoqrafiya şöbələri, muzey əşyalarının bərpası laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Muzeyin ekspozisiyası daim genişlənir və təkmilləşir. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin materialları əsasında

nəşr olunmuş toplular, kataloqlar, kitab və albomlar, Azərbaycan tarixinin ayrı-ayrı məsələlərinə həsr olunmuş çoxsaylı məqalələr maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrinin toplanması və mühafizəsi, tədqiqi ilə məşğul olan muzey əməkdaşlarının fədakar əməyinin uğurlu nəticəsidir.

Hörmətli Nailə xanım! Sizi və muzey əməkdaşlarını özümün, eləcə də Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin kollektivi adından Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibətilə bir daha səmimi qəlbdən təbrik edir, səmərəli fəaliyyətinizdə uğurlar və şəxsi həyatda hər birinizə səadət arzulayıram.

Hörmətlə, Azərbaycan Respublikasının
Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsinin sədri Hicran Hüseynova”.

BP-Azərbaycan şirkətinin prezidenti cənab Rəşid Cavanşirin

çıxışı

Hörmətli qonaqlar!

Hörmətli Nailə xanım!

Mənim üçün burada çıxış etmək çox böyük şərəfdir. BP-Azərbaycan şirkəti uzun illər çalışır ki, Azərbaycan xalqının, cəmiyyətinin tərkib hissəsi olsun, xarici şirkət kimi deyil, bir Azərbaycan şirkəti kimi qəbul edilsin. Ölkəmizin çox böyük və zəngin, fəxr ediləsi tarixi var. Bu gün biz bu tarixi yaşadan, fəxrimiz, ölkəmizin rəmzinə çevrilən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yubileyini qeyd edirik.

Bu gün hamımız muzeydə görülmüş böyük təmir-bərpa işlərinin şahidiyik. Onu da qeyd edirəm ki, indi əyləşdiyimiz bu möhtəşəm Şərq zalı BP-Azərbaycan şirkəti üçün rəmzi xarakter daşıyır. 1995-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Dövlət Əməliyyat Şirkətinin rəhbər komitəsinin birinci iclası məhz burada keçirilmişdi.

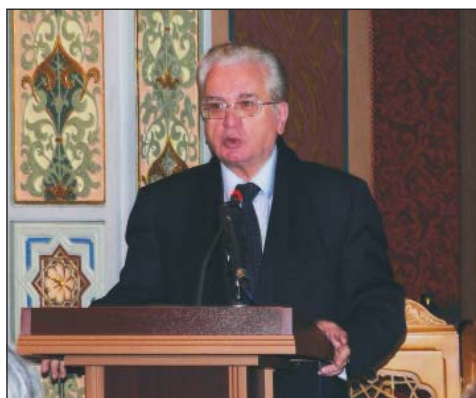
BP-Azərbaycan şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr edilən “Hacı Zeynal Abdin Tağıyev” kitab-albomuna gəldikdə isə, bu gün burada mənə bir çox şəxslər təbrik edirdilər. Ancaq mən deməliyəm ki, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi bizə yox, biz Sizə təşəkkür etməliyik. Bu kitabın nəşrinə sponsorluq köməyi BP-Azərbaycan şirkəti üçün böyük şərəfdir, rəmzimizin bu kitabın içərisində olmağına görə biz Sizə minnətdarlıq bildiririk. Şirkətin

əməkdaşları muzeyin işçiləri ilə birgə “Hacı Zeynal Abdin Tağıyev” kitab-albomunun bu cür yüksək səviyyədə işıq üzü görməsinə öz ürəklərini qoymuşlar və mən onlara təşəkkür etməyi borc bilirəm. Fərsətdən istifadə edib məxsusi bugünkü təntənəli mərasimdə iştirak etmək üçün ABŞ-dan Bakıya gələn Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin nəticəsi, Leyla xanımın nəvəsi Əli bəy Safyurtlunu və onun xanımı Terri Van Der Leyni salamlamaq istəyirəm.

Hörmətli Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşları!

Sizi bir daha bu gözəl bayram münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, can sağlığı, yeni nailiyyətlər arzulayıram.

**Выступление директора Государственного Эрмитажа России
господина Михаила Пиотровского**

Дорогие друзья!

Для меня большое удовольствие принимать участие в этой прекрасной церемонии, на этом прекрасном празднике. Я имею честь представлять несколько организаций, которые тесно связаны с сегодняшним торжеством: приношу Вам поздравления от Союза музеев России, Российской Академии Наук, Государственного Эрмитажа России.

Сегодняшний праздник – это и хороший повод, чтобы обсудить многие практические вопросы нашего взаимодействия с этим прекрасным музеем Азербайджана, тем более, что у нас есть давние двусторонние связи. Меня очень радует то, что сегодняшний праздник показывает, насколько внимательно в Азербайджане относятся к музеям. Ведь музей – это совершенно особый мир, он – хранитель памяти, а без памяти нет народа, нет государства. Поэтому то внимание, которое оказывается Национальному Музею Истории Азербайджана – реставрация здания, организация сегодняшнего праздника – производит очень приятное впечатление и важно для всего мирового музейного сообщества.

Мне удалось ознакомиться с частью экспозиции музея. Она нова, интересна, полна подлинными экспонатами. Для меня, как историка, слова Мингячевир, Бейлаган созвучны с великими открытиями, раскопками и приятно было видеть, что найденные в результате этих раскопок подлинные материалы представлены в экспозиции.

И, наконец, довольно примечательно, что празднование юбилея музея одновременно явилось празднованием памяти о Тагиеве. Благотворителей в истории было всегда много, но далеко не всегда мы о них помним так, как следует. И здесь Национальный Музей Истории Азербайджана подаёт очень хороший пример. Эту книгу-альбом о Тагиеве я буду показывать в России, говоря о том, что нужно меценатов и помнить, и делать для них тоже добрые дела.

Ещё раз поздравляю дорогих коллег, желаю успехов, процветания, чтобы в Вашем музее всё было так же замечательно, как замечательно выглядит после реставрации этот зал в стиле Альгамбры.

Разрешите вручить Вам на память самую новую книгу об Эрмитаже, вышедшую неделю назад, а также реплику знаменитых рельефов Фёдора Толстого, посвящённых Отечественной войне 1812 года.

**Türkiyə Respublikası Topqarı Sarayı Muzeyinin direktoru cənab
Yusuf Benlinin çıxışı**

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

Əvvəlcə iki şey üçün təşəkkür etmək istəyirəm. Birincisi, bizə bu gün 90 illik yubileyi yaşadan Tağıyevin xatirəsi qarşısında hörmətlə baş əyirəm. O, bu möhtəşəm sarayı, bu salonu inşa etdirməsəydi, biz burada oturmazdıq, Azərbaycanın qədim mədəniyyəti və tarixi burada toplanmıyacaqdı. İkincisi, monitorda nümayiş olunan slaydlarda gördüyüm muzey

əməkdaşlarının – arxeoloqların, numizmatların, etnoqrafların qarşısında baş əyirəm. Bugünkü təntənəli mərasimdə iştirak edən xarici ölkələrdən gələn muzeyşünas həmkarlarımı görməkdən məmnunluq duyuram və Nailə xanıma bizi bir araya topladığı üçün təşəkkürümü bildirirəm.

Mədəni irsin toplanması, qorunması və onun fərqli şəkildə nümayişi muzeyin ümdə vəzifəsidir. Elmi əsərlər yazılır, arxeoloji qazıntılar aparılır, ancaq bir önəmli iş də var ki, o muzey işçilərinin üzərinə düşür – tarix və mədəniyyət nümunələrini öz övladları kimi mühafizə edib gələcək nəsillərə çatdırmaq.

Biz, Topqarı Sarayı Muzeyi olaraq, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi ilə hərtərəfli əməkdaşlığa açıq, birgə fəaliyyətə hazırıq.

Sizə muzeyimiz adından suvenir dolçanı təqdim edirəm.

**Выступление президента
Государственного Исторического
Музея России господина
Александра Шкурко**

Уважаемые почётные гости,
друзья и коллеги!

Уважаемая госпожа Велиханлы!
Мне доставляет большую радость приветствовать и поздравлять Вас от имени Государственного

Исторического Музея России, передать самые лучшие пожелания.

Ранее, определяя ориентиры музейного развития, мы смотрели на Запад, где действительно много достойного. Но сейчас всё больше наш взгляд поворачивается на Восток. Последняя Генеральная ассамблея Международного союза музеев в Шанхае, возможность посмотреть на целый ряд китайских музеев показали, что Восток становится таким же вектором нашего интереса. Не могу не радоваться вместе с Национальным Музеем Истории Азербайджана, что он стал частью того культурного и музейного бума, который переживает Азербайджан. Всё, что мы видим здесь – реставрационно-восстановительные работы, новая экспозиция, многообразная деятельность музея совершается благодаря государственной политике, деятельности Президента Азербайджана.

Разрешите передать Вам на память от Государственного Исторического Музея России реплику, свидетельствующую о взаимосвязях России и Азербайджана. Это план Бакинского порта, выполненный в 1782 году. Ещё раз примите искренние поздравления по случаю юбилея!

**The speech of the Director of the National Museum of Syrian Arab
Republic Madam Heba Al Sakhel**

Excellencies,

Distinguished participants, Ladies and Gentlemen!

It is with great pleasure that I pay this presence on this celebration of the 90th anniversary of the National Museum of History of Azerbaijan, on behalf of the Syrian government. Let me begin by stressing my sincere gratitude to the Director of the National Museum of Azerbaijan-Madam Nailya Valikhanly and Madam Nargiz Aliyeva for the invitation.

The person is the origin heritage of our culture, a part of what make

mankind. Mankind has been given the ability to develop complex and intelligence work of art, intellectual and scientific discoveries as spiritual achievement. However, each nation has gone about this and on their own way. Why that have grown out of geographical position necessity and in this nation. And Azerbaijan great history is an example that reflects well, that diversity of the human record.

I would also like to comment the effort of all the official from the celebration committee in organizing this exceptional event. We in Syria have to develop our relation with Azerbaijan in all aspects, especially in art and cultural event of both countries.

I wish you all the success in achieving your desired aim through keeping Azerbaijan -a great nation and a great history.

Thank you!

Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin dekanı, professor, cənab Sani Hacıyevin çıxışı

Hörmətli mərasim iştirakçıları!

Bu gün bütün Azərbaycan ictimaiyyətinin bayramıdır. İcazə verin, muzeyin yubileyi ilə əlaqədar Bakı Dövlət Universitetinin çoxminli kollektivi, rektor akademik Abel Məhərrəmovun adından və öz adımdan Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin bütün əməkdaşlarını Azərbaycan tarixinin təbliğində, tədqiqində oynadığınız əvəzsiz rola görə təbrik edirəm və gələcək fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayım. İcazə verin, akademik Abel Məhərrəmovun təbrik ünvanını diqqətinizə çatdırım:

“Hörmətli Nailə xanım!

Sizi və rəhbərlik etdiyiniz kollektivi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibətilə öz adımdan və Bakı Dövlət Universitetinin çoxminli professor-müəllim, tələbə heyəti adından ürəkdən təbrik edirəm!

Hörmətli Nailə xanım!

1920-ci ilin iyununda Az.XMK-nın sərəncamı ilə yaradılmış "Музейскурс"un əsasında "Doğma diyarın tədris muzeyi İstiqlal" adı ilə təşkil edilmiş, ayrı-ayrı illərdə müxtəlif adlar altında fəaliyyət göstərən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi ölkəmizin qədim dövrdən bu günədək tarixinə, maddi və mənəvi mədəniyyətinə aid materialların toplanması, mühafizəsi, elmi tədqiqi, təbliği və nümayişi istiqamətində səmərəli və məhsuldar işlər görmüşdür. Hazırda AMEA strukturunda elmi tədqiqat və mədəni maarif müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin uğurları və nailiyyətləri yetərincədir. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, son illərdə stasionar ekspozisiyanın daim genişlənməsi və təkmilləşməsi, fondların yeni eksponatlarla zənginləşməsi, muzeyin materialları əsasında nəşr olunmuş toplular, kataloqlar, kitab və kitab-albomlar, çoxsaylı məqalələr rəhbərlik etdiyiniz Muzeyin bütün struktur bölmələrinin vətəndaşlıq mövqeyindən, milli təəssübkeşliyindən xəbər verir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği, milli mədəni irsin qorunub saxlanması istiqamətində göstərdiyi milli təəssübkeşlik və vətəndaşlıq mövqeyi bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin də əsas fəaliyyət istiqamətlərindəndir. 90 illik yubiley günlərində bir qrup əməkdaşınızın "Tərəqqi" medalı və "Əməkdar mədəniyyət işçisi" fəxri adına layiq görülməsi, ümumən fəaliyyətinizə verilən yüksək dəyər, rəhbərlik etdiyiniz Muzeyin qeyd etdiyimiz ali məqsədlərə xidmət etməsini, hər zaman dövlət və dövlətçilik mövqeyindən çıxış etməsini bir daha təsdiq edir.

Hörmətli Nailə xanım! Bir daha 90 illik yubileyiniz münasibətilə Sizi və kollektivinizi təbrik edir, Azərbaycan dövlətinin, elminin, tarixinin, milli mədəni irsinin daha da tərəqqisi naminə can sağlığı arzulayıram.

Hörmətlə, BDU-nun rektoru,
millət vəkili, akademik Abel Məhərrəmov.

**Выступление генерального директора Национального музея
истории Украины Сергея Чайковского**

Уважаемые дамы и господа!

Уважаемые коллеги!

Уважаемая госпожа директор!

Я благодарен Вам за приглашение приехать на этот прекрасный

праздник! Я с удовольствием на него откликнулся, тем более, что никогда раньше не был в Баку, в Азербайджане. Мы находимся сейчас в этом прекрасном зале, но уже второй день находимся в таком же прекрасном городе. Мы видим, как он строится, прекрасно развивается, и по-доброму завидуем Вам. По-разному складываются судьбы музеев и государств, ранее входивших в состав

СССР. Но я очень рад и счастлив, что наши коллеги из Азербайджана создают великолепный музей и дай Бог, чтобы так отмечалось его 100-летие, 150-, 200-летие! Вечная слава этому музею, этому коллективу!

Разрешите зачитать приветственный адрес от имени Национального музея истории Украины:

«Уважаемые коллеги!

В день Вашего 90-летия примите теплые и сердечные поздравления от коллектива Национального музея истории Украины. Ваш музей – главный музей Азербайджана. Он вносит вклад в пропаганду уникальных памятников истории и культуры, которые имеют всемирное значение.

Хранимые Вами раритеты позволяют ярко, образно, содержательно реконструировать историю, социально-экономическую жизнь страны и культурные традиции Вашего народа с древнейших времен до сегодняшнего дня. Вы были и остаетесь одним из наиболее значимых очагов культуры и духовности в стране и за ее пределами. Желаем Вам крепкого здоровья, творческих успехов в дальнейшем развитии исторической науки».

А теперь позвольте вручить памятные подарки. В прошлом году исполнилось 100-летие Национального музея истории Украины. Я хочу преподнести Вам альбом «Сокровищница исторической памяти», а также книгу, изданную Музеем исторических драгоценностей Украины - филиалом нашего музея. Хочу также преподнести голографическое изображение гаймановой чаши – известного памятника скифской культуры и копию женской статуэтки, относящейся к трипольской культуре.

**The speech of the Director of the Hedemark country museum
(Kingdom of Norway) Mr. Harald Yakobsen**

Excellencies, dignitaries!

Ladies and Gentlemen!

Dear Nailya khanum.

On behalf of the Norwegian Museums and Norwegian colleagues. It's a great honour for me to greet and congratulate the National Museum of History of Azerbaijan on its 90th anniversary.

Happy birthday!

I know that the National Museum always has been an important institution for your country. Collecting and showing the impressive cultural history of Azerbaijan both to you, your own people and to the world. Ever since the first I came to your country some years ago I have been intrigued by the history and culture of Azerbaijan.

Your museum was instrumental in establishing the cooperation with Norwegian museum and an initiative that resulted in both an important exhibition about the land of fire at Museum of Archeology in Stavanger where I was the director and the competence exchange project between museums in our two countries. Especial thanks to you, Nailya, for your generosity and engagement during our stimulating cooperation projects.

I am particularly grateful for your trust in landing us some of your best museum objects and treasure for display in Norway. This cooperation has already forged many professional and cultural relations between our two countries and also made Azerbaijan and Azery culture well known among Norwegian people. I'm also certain to reawaken ancient links between our two countries all bind Azerbaijan and Norway are for a part already thousands years ago people from both countries met and exchanged goods and ideas. Scandinavian played an important role when oil production first started in Azerbaijan and also led one of our most famous author Quyi Tomersen to pay a visit to your country in 1904. Also today there are close things between our two countries you know one of this oil and gas industry. I came first to Azerbaijan in connection with this museum's project.

I have been fortunate and I have been able to see a good deal of your country. I have fallen in love with your country, your people and landscape

and I know that my Norwegian colleagues feel very much the same. National museums play an important role and part in any country and preserve and display the past and invite to reflection about the future for the country. The National Museum of History of Azerbaijan is the largest museum in your country. It is housed in a wonderful restored building where all modern facilities has unique objects and staff of well qualified experts.

Dear Nailya, I am glad for the confidence that National Museum of History of Azerbaijan will continue to support and also help reflect upon the development of your country. And I can assure you that your Norwegian friends are prepared to support you also in the future. In conclusion, I wish the National Museum of History of Azerbaijan all success also in the next years of existence.

**İCOM Bolqarıstan Milli Komitəsinin vitse-prezidenti
cənab Simeon Nedkovun çıxışı**

Əziz həmkarlar və dostlar!

Hörmətli xanım Vəlixanlı!

İcazə verin, Bolqarıstanın üç əsas maarif və mədəniyyət ocaqları olan Bolqarıstan Milli Tarix Muzeyi, İCOM Milli Komitəsi və Kliment Oxridski adına Sofiya Universiteti adından Sizi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Biz – bolqarlar hesab edirik ki, bizim köklərimiz birdir. Qədim yazılar sübut edir ki, bizim ulu babalarımız Qafqazın şimalında, Xəzər dənizi sahillərində yaşayırmışlar. Sonra onların bir hissəsi Böyük köç nəticəsində Balkan yarımadasına köçmüşlər. Buna görə xalqlarımız arasında daim möhkəm dost əlaqələri mövcud olmuşdur. Mən çox şadam ki, bu gözəl yubileyin qeyd edildiyi gündə bolqar həmkarlarınızın ən səmimi salamlarını çatdırmaq imkanına malik olmuşam. Bu imkandan istifadə edərək hamınıza möhkəm can sağlığı, xoşbəxtlik və qədim Azərbaycan xalqının tarixinin və mədəniyyətinin şöhrətləndirilməsi yolunda yeni elmi uğurlar arzu edirəm.

İcazə verin, bolqar adətinə görə Sizə Bolqarıstan Milli Tarix Muzeyinin, İCOM Milli Komitəsinin və Sofiya Universitetinin hədiyyələrini – onların nəşr etdirdiyi kitabları təqdim edirəm.

Bayramınız mübarək olsun!

**İran Milli Muzeyinin Qədim kitablar şöbəsinin müdiri
cənab Daryuş Əkbərzadənin çıxışı¹**

Hörmətli həmkarlar!

Hörmətli qonaqlar!

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyi münasibətilə İran Milli Muzeyi və şəxsən öz adımdan Sizi təbrik edirəm. İran və Azərbaycan ortaq tarixə, ortaq mədəniyyətə malik ölkələrdir. Bölgəmizdə 5 min il tarixə malik abidələr mövcuddur. Mixi yazılı kitabələrdə Aşşur, Babil kitabələri ilə yanaşı Atropatena yazıları da mövcuddur. Xüsusən İranın şimalına aid olan “Avesta” bu bölgənin tarixinin, mədəniyyətinin tanınılmasında mühüm rol oynayıb. “Avesta”da, eləcə də Sasanilər və sonrakı dövrlərə aid yazılarda Azərbaycanla birbaşa bağlı bir çox yer adları çəkilir. Burada Urmiya gölü ətrafı xüsusi qeyd edilir.

Mən şadam ki, qədimdən bəri iki qonşu xalq arasında mövcud olan sıx əlaqələr bu gün də mövcuddur və həyatın müxtəlif sahələrində özünü büruzə verir. Dəvətə görə Sizə təşəkkürümü bildirirəm və İran Milli Muzeyinin kataloqunu dost Azərbaycanın Milli Tarix Muzeyinə hədiyyə etmək istəyirəm. Diqqətinizə görə sağ olun!

**Выступление директора Государственного Музея Истории
Республики Узбекистан госпожи Жаннат Исмаиловой**

Уважаемые дамы и господа!

Уважаемая Наила ханум!

Разрешите приветствовать Вас на столь высоком торжественном мероприятии, посвящённом юбилею Национального Музея Истории Азербайджана, и зачитать поздравительный адрес:

«Уважаемые коллеги!

Коллектив Государственного музея истории Узбекистана Академии наук Республики Узбекистан поздравляет Вас с 90-летним юбилеем Музея истории Азербайджана АН Азербайджана.

Как и наш музей, МИА является головным музеем Республики, ведёт большую научно-просветительную работу, хранит и изучает бога-

¹ Çıxış fars dilindən tərcümədir.

тейшее историко-культурное наследие народа.

Азербайджано-узбекские связи насчитывают многие века. Принадлежавшие к одной этнической группе азербайджанский и узбекский народы на протяжении веков жили в сходных общественно-политических условиях, имели тесные производственные и торговые связи, временами вели борьбу против общего врага.

И Узбекистан, и Азербайджан были одними из важнейших центров научной мысли Востока. На их территориях уже в 9-11 веках возникли «Дома мудрости», библиотеки, обсерватории, осуществлялись переводы и комментарии научного наследия Древней Греции и Индии, велись работы в области точных и естественных наук (математика, астрономии, геодезии, физики, минералогии, медицины, ботаники и др.). Труды теолога, одного из составителей наиболее достоверных хадисов ал-Бухари (810-870) изучались теологами Азербайджана. Работы энциклопедиста, автора более 150 научных трудов Абу Райхана Беруни (973-1048) оказали сильное влияние на развитие истории, географии, математики, минералогии, астрономии в Азербайджане. Азербайджанские географы брали за основу труд географа ал-Хорезми (X в.) «Китаб сурат ал-ард» («Книга картины Земли»). Огромное влияние на развитие медицинской науки в Азербайджане оказали труды Абу Али Ибн Сины (Авиценны). На развитие философской мысли Азербайджана оказали влияние работы узбекского теолога и поэта Ахмада Яссави (1105-1166), идеология яссавизма оказала влияние не только на его эпоху, но и последующие периоды. Азербайджанский философ и религиозный деятель Юсуф Хамадани принимал участие в защите от врагов Бухары и Самарканда. На территории Азербайджана сражался против общего врага – монголов – славный сын узбекского народа Джалолоддин Мангуберди. С именем Амира Темура связан расцвет архитектуры в Азербайджане. По среднеазиатскому принципу были построены многие города в Азербайджане. Азербайджанские мастера принимали участие в строительстве мечети Биби-ханум в Самар-

канде. Художник, «Рафаэль Востока» Камалиддин Бехзад возглавил с 1522 г. библиотеку шаха Исмаила I Хатаи в Тебризе, ему принадлежат лучшие миниатюры к произведениям выдающегося азербайджанского поэта Низами Гянджеви. На протяжении веков формировались и постоянно развивались тесные литературные взаимосвязи. Символом единства и взаимовлияния культур Азербайджана и Узбекистана может служить поэзия знаменитого азербайджанского поэта Мухаммада Физули (1494-1556).

И Азербайджан, и Узбекистан пережили вместе потерю национальной самобытности, гигантский размах репрессий, уничтоживших лучшие кадры национальной элиты. Волею судьбы Узбекистан сыграл особую роль в жизни многих репрессированных азербайджанцев, лишь помощь и участие узбекского народа спасло от смерти тысячи азербайджанцев. В свою очередь, Азербайджан оказал большую помощь в ликвидации последствий ташкентского землетрясения 1966 г., его специалисты построили 3 тыс. кв.м. жилья, принимали участие в строительстве Ташкентского метро.

С обретением независимости азербайджано-узбекские связи развиваются по нарастающей, они строятся на взаимном признании независимости и территориальной целостности республик, равноправной договорной основе. Азербайджанская диаспора получила возможность создавать свои культурные центры во всех регионах Узбекистана.

Перед нами, сотрудниками музеев, стоят большие задачи по сотрудничеству и реализации совместных проектов, оптимизации выставочной работы, правдивому освещению в экспозициях истории предков и достижений независимости.

Желаем Вам активной и плодотворной работы на благо процветания музея. Пусть это явится, возможно, и скромным, но таким и полезным вкладом в дело укрепления мира, взаимопонимания и дружбы между азербайджанским и узбекским народами».

Дорогие друзья!

Позвольте вручить Вам подарки от имени Государственного музея истории Узбекистана: сюзане – узбекскую вышивку ручной работы второй половины XX века, скатерть – дастурхан, а также каталоги нашего музея.

Благодарю за внимание!

**Выступление директора Института истории и этнологии
им. Ч.Валиханова Республики Казахстан господина Саттара
Мажитова**

Уважаемые дамы и господа!

Приветствую всех участников этого замечательного мероприятия, которое организовал для нас Национальный Музей Истории Азербайджана и лично Наиля ханум. Наверное, в этом есть особый смысл, потому что мы знаем Наилю ханум, как большого учёного, которая всегда присутствует на очень важных международных мероприятиях и достойно представляет свою страну. Сегодняшнее торжество ещё раз показывает, насколько достойно Наиля ханум несёт возложенную на неё обязанность директора музея.

Я думаю, что сегодня праздник музеевцев мира, потому что здесь, в Баку встречаются люди, которые спасают духовную жизнь человечества. Мне очень приятно говорить, что 90-летие Национального Музея Истории Азербайджана поддерживается главой государства Ильхамом Алиевым, который издал специальное распоряжение о праздновании юбилея, а ранее, несколько раз побывал в этом здании, в период реставрации.

Безусловно, такой праздник невозможно было провести, замкнувшись в рамках самого Азербайджана. Поэтому мне отраднo, что здесь присутствуют представители из разных уголков мира. Очень важно сегодня сказать и о том, насколько это мероприятие имеет большой резонанс для Кавказского региона. Потому что это, наверное, единственная страна на сегодня, которая может гордиться устойчивым миром, стабильным обществом, высоко развивающейся экономикой. Здесь есть много богатств, связанных с высокой культурой, народным достоянием, которое намного важнее любых природных ресурсов.

Не могу не сказать, что сегодня мы находимся в стенах великолепного дворца миллионера Тагиева. Тагиев это не только миллионер, меценат, это человек, которому Бог позволил сотворить себе памятник при жизни. Создавал он этот памятник, прежде всего, через благотворитель-

ность. Не случайно, что совершенно безграмотный, не умеющий писать человек, создал такие великолепные шедевры, как этот дворец, дал свободу и образование азербайджанской женщине. Наверное, это и есть тот счастливый миг, о котором мечтал Тагиев, когда азербайджанская женщина стала академиком, собрала цвет культуры различных стран в этом зале и проводит такой замечательный форум.

Позвольте озвучить поздравительный адрес от имени Института истории и этнологии им. Ч.Валиханова:

«Глубокоуважаемая Наиля Маммадали кызы!

Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстана, пользуясь случаем, выражает Вам глубокое уважение и искреннюю признательность.

От всей души поздравляем Вас со знаменательным событием в общественно-политической, культурной и научной жизни Республики Азербайджан – 90-летием Национального Музея Истории Азербайджана, который Вы достойно возглавляете на протяжении ряда лет. Ваш заслуженный высокий авторитет и научную коммуникабельность высоко оценивают казахстанские и зарубежные коллеги.

Национальный Музей Истории Азербайджана является научно-исследовательским и культурно-просветительским учреждением, который был создан в июне 1920 года на базе музея «Истиглал», и назывался «Учебным музеем родного края – «Истиглал».

Историческое значение имеет место расположения Музея – дворец известного бакинского миллионера-нефтепромышленника, благотворителя Гаджи Зейналабдина Тагиева, проявлявшего активность в вопросах, связанных с общественно-политическими, культурными проблемами своего народа, а также всего мусульманского мира. Гаджи Тагиев был меценатом не только в родной стране, но и в России, Иране, Турции, Индии, Египте. Именно благодаря таким личностям, как Тагиев, сохранились культурно-историческое наследие и ценности азербайджанского народа.

Особо хочется подчеркнуть академическую научную базу Музея, берущую свое начало еще с XX века – при Академии наук Азербайджанской ССР, и на сегодняшний день имеющий научно-экспозиционные отделы по истории Азербайджана, археологии, этнографии, нумизматики, а также научно-просветительский и по организации выставок, научных публикаций и реставрационную лабораторию. Основными ценностями

являются экспонаты, относящиеся к различным периодам истории, а также библиотека, в которой собрано свыше 80 тысяч книг, редких газет и журналов. Все это – результат огромного труда работников и научных сотрудников Музея.

В связи с этим разрешите от всей души поздравить Вас с 90-летием научно-исследовательского и культурно-просветительского центра – Национального Музея Истории Азербайджана. Искренне желаем Вам и Вашему коллективу крепкого здоровья, новых творческих открытий и благополучия!»

Дорогие друзья! Азербайджан и Казахстан имеют много исторических параллелей, особенно, в части нашего сакского, тюркского прошлого, современной интеграции. Хочу подарить Вам панно с изображением сакского оленя, который был найден в кургане Эсик. Разрешите также вручить бюст выдающегося казахского учёного, этнографа, путешественника Чокана Валиханова, 175-летие которого отмечается в этом году в Казахстане.

Выступление директора Национального исторического музея Республики Беларусь господина Сергея Вечера

Уважаемые дамы и господа!

Уважаемые коллеги из Национального Музея Истории Азербайджана!

Для меня большая честь присутствовать сегодня в этом зале и предать Вам самые тёплые слова от белорусского музейного сообщества. У меня очень приятные впечатления от пребывания в Баку и от Вашего музея. Хотелось бы надеяться на установление тесных контактов между нашими музейными учреждениями, потому что у нас очень много общего: и в истории государственности, и создания музеев. Наш музей основан приблизительно в это время, изменял название, тоже были трудные годы... Сейчас оба музея имеют сходные задачи в условиях независимости.

Я желаю коллективу Вашего музея процветания и таких прекрасных праздников. Позвольте зачитать приветственный адрес от имени Национального исторического музея Республики Беларусь:

«Уважаемые коллеги!

Национальный исторический музей Республики Беларусь сердечно поздравляет Вас с 90-летием со дня основания Национального Музея Истории Азербайджана! На протяжении 90 лет несколько поколений сотрудников Музея вносили свой вклад в дело сохранения и пропаганды национального достояния Азербайджана с древнейших времен до современности: собирали, хранили, реставрировали, возвращали к новой жизни памятники истории и культуры. Являясь частью мирового пространства культуры, сегодня Национальный Музей Истории Азербайджана, наряду с большой научно-исследовательской деятельностью, осуществляет важнейшую работу по совершенствованию и расширению экспозиции, пополнению фондов новыми экспонатами, хранению и реставрации музейных предметов, внося тем самым свой вклад в сохранение всемирного культурного наследия. Желаем сотрудникам Музея Истории Азербайджана успехов в воспитании патриотизма и любви к родной истории и культуре, здоровья и благополучия!»

Хочу вручить в дар музею один из символов нашей страны – статуэтку зубра, издания нашего музея и статуэтку белорусской девушки.

Спасибо за внимание!

The speech of the Specialist on museology of National Museum of Hungary Madam Klara Radnoti

Ladies and Gentlemen!

It is my great pleasure to have an opportunity to greet you on behalf of the Hungarian National Museum. As a representative of Hungarian National Museum. I'm very happy to participate in ceremonial event devoting to the 90th anniversary of the National Museum of History of Azerbaijan. It's amazing coincidence that the National Museum of Hungary celebrates its own birthday on almost the

same day. In 1802 a Hungarian aristocrat Konst Seychini offered his huge library and associated cultural and historical objects for the general use of donation. The 25th of November it is now considered to be the anniversary of the museum foundation. Maybe there is also some parallel in commemoration festivals that in 1802 Hungary was part of Hapsburgh Empire and not a sovereign state. Our National Museum was a product of the private ini-

tiative in the country which has lost its independence for a long time. The national movement cultivation of Hungarian language and culture the so-called reform age led to anti Hapsburgh Revolution and War of independence in 1948-49 and finally proclaiming total National Independence. Our museum is 218 years old the collection policy is unchanged and our permanent exhibition shows the history of Hungarian nation and Hungarian land. I am eager to get to know your exhibition, the structure of azery historical museum. I hope I can get the sight into it and also into azery culture which is really not very well known in Hungary. I think Hungary is not very well known in Azerbaijan. Most Hungarian know Baku as a capital of the oil production and the Caspian sea. Those who have visited also praise the kitchen of azery restaurants. Culture and history of Azerbaijan it is not part of our common knowledge. However, there is a growing interest in the region as an area of Hungarian pre-historic. Pre-historic origin of Hungarians has open questions such as what are the roots of Hungarian tribes like Corpatian basin who have lost contact with the main stream, such as relating nations and relating language. Sometimes science is arguing with through the science. However, I think new view will come as a result through interest and sympathy. According to our plans next year we shall make an exhibition on Hungarian conquest of the settlement in Corpatian basin. This meeting of today maybe is very important beginning of a future. Every meeting makes people closer and I suppose meeting of people is meeting of museums, reserving and displaying our cultural heritage. I think that is our common task to preserve traditions and help to build up a future based on this traditions.

Thanks you for your attention!

**The speech of the Director of Islamic Museum of
Qatar Madam Fatima Siluti**

Your, Excellencies!

Distinguished participants and guests and Mrs. Nailya. I am honored to be a part of this celebration, the 90th celebration of the National Museum of Azerbaijan. On behalf of the Supreme Council Activity and Museums of Qatar. Special thanks for your invitation and specially for ambassador Mahir and his wife Dr. Nargiz for helping me to come to Azerbaijan .

We are in Qatar sincerely to push

forward to develop our relation with Azerbaijan especially more on cultural activities. Thank you again and I wish you all the best and success. We are looking forward to meet you in Qatar. Thank you!

The speech of H.Z. Tagiyev's great grandson Mr. Ali Safyurtlu

Distinguished, Madam Valikhanly!

Honoured guests, I'm overwhelmed being in this impressive place this wonderful renovation. I have met my family for the first time I had no idea I have so many cousins in Baku, in Moscow.

I want to thank Valikhanly, I want to thank Rashid bey for your kind words and Seymur bey and Tamam khanum and Gulya khanum you have made me feel at home here. Now I have another home to come and I hope to come for many, many years. I can never dream of creating something as "muhteshem" as my great grandfather has created. But this is excellent example of what is possible after a successful business career, perhaps I can try and try by will.

Thank you very much!

Akademik Nailə Vəlixanlının yekun sözü

Hörmətli qonaqlar!

Sizin hamınıza təbriklərə, xoş sözlərə görə təşəkkürümü bildirirəm. Qeyd etmək istəyirəm ki, muzeyimizə göstərdiyiniz hörmət, münasibət qarşılıqlıdır. Ümidvaram ki, hamımız bu münasibətləri gələcəkdə daha da möhkəmləndirəcəyik. Sizin hamınıza ən xoş arzularımı çatdırıram. Sağ olun!

**Azərbaycan Respublikasının Suriya Ərəb Respublikasındakı
Səfirliyinin təbrik məktubu**

Çox hörmətli Nailə xanım!

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibətilə şəxsən öz adımdan və Səfirliyin əməkdaşları adından Sizi və rəhbərlik etdiyiniz kollektivi ürəkdən təbrik edir, can sağlığı və işlərinizdə uğurlar arzulayıram.

Sizin və rəhbərlik etdiyiniz muzeyin Azərbaycanda tarix elminin inkişafı və tarixi-mədəni irsin qorunub saxlanılması və beynəlxalq səviyyədə tanınması istiqamətində əvəzsiz rolu olmuşdur. Əminliklə bildirirəm ki, bu sahədəki uğurlu fəaliyyətiniz davamlı olacaqdır.

Bir daha bu əlamətdar gün münasibətilə ön səmimi təbriklərimi Sizə çatdırır və bu günlərdə Bakıda təşkil edilən Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfransın müvəffəqiyyətlə keçməsinə arzulayıram.

Dərin hörmətlə,
Azərbaycan Respublikasının Suriya
Ərəb Respublikasındakı Səfiri
Mahir Əliyev

**Azərbaycan Respublikasının Özbəkistan Respublikasındakı
Səfirliyinin təbrik məktubu**

Hörmətli Nailə xanım!

Sizi və rəhbərlik etdiyiniz kollektivi öz adımdan və səfirliyin bütün əməkdaşları adından Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyi münasibəti ilə səmimi qəlbən təbrik edir, tariximizin şanlı səhifələrinin araşdırılması və təbliği kimi vacib və məsuliyyətli işdə Sizə yeni-yeni uğurlar arzulayıram!

Dərin hörmətlə,
Səfir Namiq Abbasov

**Приветствие директора Государственного Исторического
Музея России господина Александра Левыкина**

Директору Музея истории Азербайджана, академику,
вице-президенту Национальной Академии Наук Азербайджана
Наиле Мамедали кызы Велиханлы
Дорогой друг и коллега!

Сердечно поздравляю Ваш коллектив с большой и знаменательной датой – 90-летием со дня основания музея. Путь от учебного музея родного края «Истиггал» до Национального Музея Истории Азербайджана был непростым. Однако он с честью пройден, и 2010 год в историю Вашей страны войдет как юбилейный год Музея. Свидетельством высокого государственного внимания к сохранению, возрождению, изучению и пропаганде богатейшего культурно-исторического наследия народа является включение Вашего Музея в структуру Национальной Академии Наук Азербайджана. К юбилейным торжествам было отреставрировано музейное здание, работы проводились на основе государственной программы развития музейного дела, предусматривающей коренную модернизацию музейной сети Азербайджана.

Кропотливым трудом нескольких поколений сотрудников был создан Ваш Музей, собрана богатейшая коллекция исторических реликвий. Фонды Вашего Музея позволяют изучать и презентовать культурное наследие азербайджанского народа с древнейших времен до наших дней. У истоков создания Музея стояли настоящие подвижники. И нынешний коллектив Музея продолжает их традиции, состоит из людей, обладающих широкими познаниями, энтузиазмом и энергией. Об этом свидетельствуют новые программы и проекты, которые активно осуществляются в наши дни.

Примите от коллектива Государственного исторического музея России пожелания плодотворной деятельности по сохранению, приумножению и пропаганде культурно-исторического наследия. Желаем сотрудникам Музея здоровья, счастья, творческого успехов! Желаем Музею новых приращений коллекции, ярких экспозиций и выставок, неизменного потока и признания посетителей! Надеюсь на плодотворное сотрудничество наших музеев!

Директор Государственного исторического музея
А.К. Левыкин

Приветствие и.о. директора Национального исторического музея Республики Болгария госпожи Цветаны Кьосевой

Уважаемые коллеги! Примите наши самые сердечные поздравления в связи с Вашим 90-летним юбилеем!

Благодаря Вашему многолетнему вкладу в дело сохранения и популяризации культурно-исторического наследства Азербайджана Вы находитесь среди больших исторических музеев мира, которые призваны сохранять память человечества и передавать ее будущим поколениям. По своей структуре и предмету деятельности Национальный музей истории Азербайджана и Национальный исторический музей Болгарии очень близки. И именно это делает нас сопричастными к Вашему празднику!

Желаем Вам, уважаемые коллеги, долгих лет плодотворной деятельности во имя граждан Азербайджана и всего мира!

И.о. директора
Национального исторического музея
Республики Болгария Цветана Кьосева

20 ноября 2010 г.

**Приветствие председателя Болгарского
Национального Комитета ICOM
господина Александра Вылчева**

Болгарский Национальный Комитет ICOM сердечно поздравляет коллектив Национального Музея Истории Азербайджана в связи с празднованием знаменательного юбилея - 90-летия с момента его основания!

Национальный Музей Истории Азербайджана является выдающимся научно-исследовательским и культурно-просветительским учреждением страны, занимающимся собирательской и исследовательской деятельностью, демонстрацией и популяризацией памятников материальной и духовной культуры, относящихся ко всем периодам истории Азербайджана.

Болгарский национальный комитет ICOM желает музейной коллегии Национального Музея Истории Азербайджана здоровья, счастья и огромных новых творческих успехов!

Председатель БНК ICOM
инж. Александр Вылчев
20 ноября 2010 г.

**Приветствие Философского факультета Софийского
Университета имени Святого Климента Охридского**

Глубокоуважаемый академик Наиля ханум Велиханлы!

Глубокоуважаемые коллеги!

В 2010 году Национальный музей истории Азербайджана отмечает 90- летний юбилей. Ваш музей – «флагман музеев Азербайджана». Он создан на основании памятников материальной и духовной культуры, на основе редких и уникальных экспонатов с древних времен до наших дней. Национальный музей истории Азербайджана считается одним из важнейших научно-исследовательских и культурных центров Азербайджана. Основная задача музея состоит в приобретении новых экспонатов, в изучении, пропаганде и демонстрации исторической памяти Вашей страны.

Для меня большая честь передать в Вашем лице Вам и всем членам Вашего коллектива сердечные приветы от всех сотрудников кафедры Библиотекovedения, научной информации и культурной политики Философского факультета Софийского университета имени Святого Климента Охридского по случаю этого знаменательного события.

Кафедра Библиотекovedения, научной информации и культурной политики Философского факультета Софийского университета имени Святого Климента Охридского надеется на углубление взаимовыгодных связей с Национальным музеем истории Азербайджана в области научных исследований. Создание общего Центра музееведения будет гарантией будущих научных успехов.

Кафедра Библиотекovedения, научной информации и культурной политики Философского факультета Софийского университета имени Святого Климента Охридского поздравляет Вас с 90-летним юбилеем и желает здоровья, счастья и дальнейших, новых творческих успехов всей коллегии музейных работников.

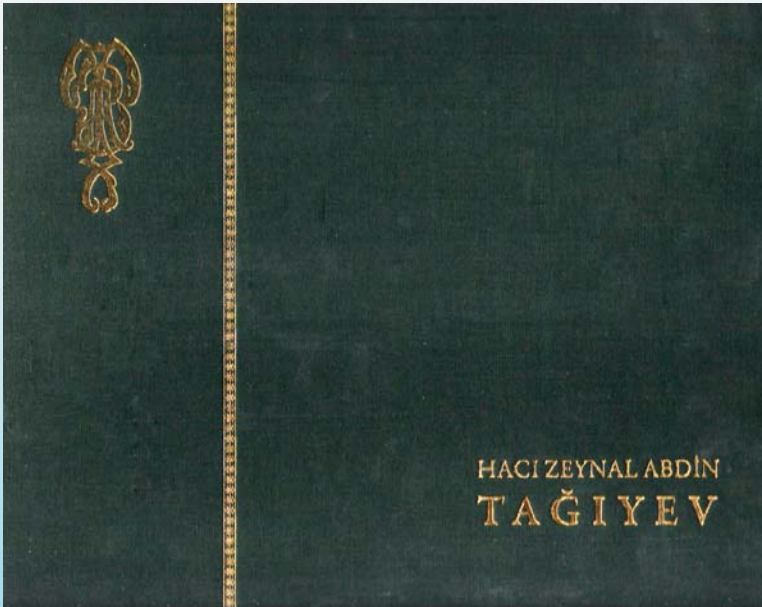
Руководитель кафедры

профессор Симеон Недков
22.11.2010 г.

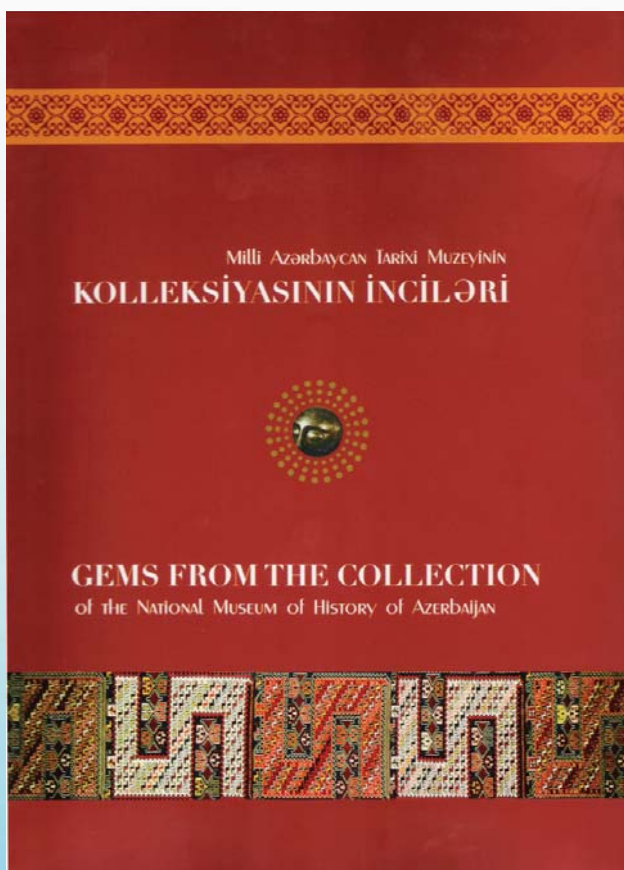

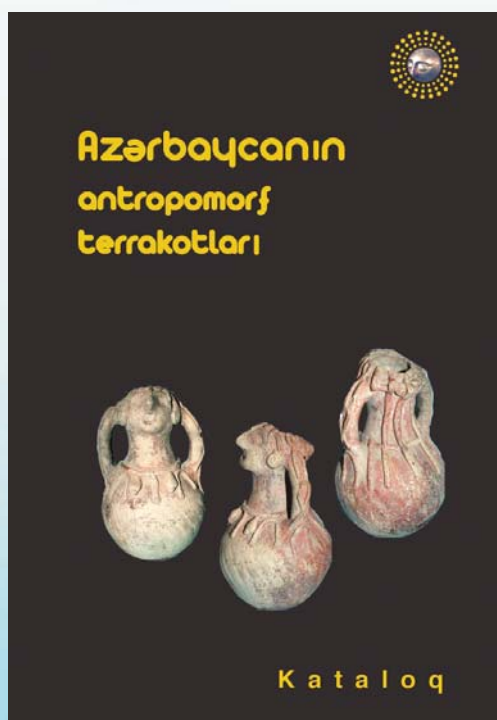
Yeni nəşrlər

Böyük xeyriyyəçi, uğurlu sahibkar, görkəmli ictimai xadim Hacı Zeynal Abdin Tağıyev Azərbaycan tarixində əbədi iz qoymuşdur. O, bütün fəaliyyəti ilə öz millətinin xoşbəxt gələcəyi, Vətəninin firəvanlığı naminə çalışmışdır. Müasirlərinin dediyi kimi, H.Z.A.Tağıyev hələ sağlığında yaddaşlarda öz abidəsini ucaltmışdır (müəlliflər: Nailə Vəlixanlı, Nərmin Tahirzadə, Fərhad Cabbarov, Məmməd Məmmədov)

*Təqdim olunan kitab-albom Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin 90 illik yubileyinə həsr olunur. Kitabda muzeyin səkkiz fondunda qorunan ən qiymətli incilərdən nümunələr nümayiş edilir.
(müəllif: kollektiv)*

*Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində 1946-1990-cı illərdə Mingəçevir, Öranqala, Xınıslı, Qarğalartəpəsi abidələrində, eləcə də Mollaisaqlı, Hacatamlı və Qalagah kəndləri ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılarda aşkar olunmuş çoxsaylı antropomorf terrakot nümunələri toplanmışdır. Kataloqun əsasını məhz bu nümunələr təşkil edir.
(müəllif: kollektiv)*

Kitab 1920-ci ildə Paris Sülh konfransında iştirak etmiş Azərbaycan nümayəndə heyəti üzvlərinin xatirəsinə ithaf olunur. Məqsəd, 90 il əvvəl doğma yurdunun istiqlaliyyəti və suverenliyi uğrunda çalışan, Azərbaycanın təmsilçisi olmaq şərəfinə layiq görülən insanların həyat və fəaliyyətləri ilə oxucuları tanış etməkdir.
(müəllif: kollektiv)

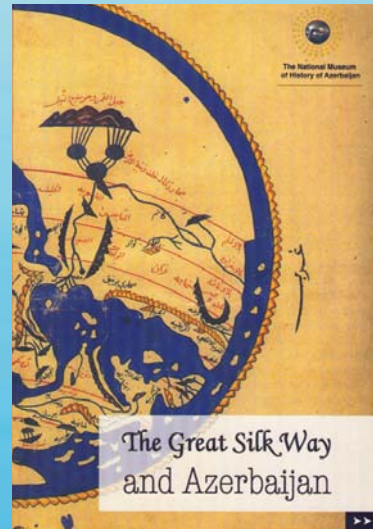

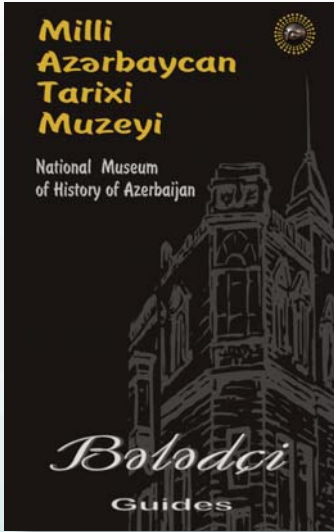
Muzeyin elmi əməkdaşlarının hazırladığı məqalələr toplusunda fondlarda qorunan sənədlər və eksponatlar əsasında Azərbaycanın II Dünya müharibəsi dövrü tarixinin az məlum səhifələri aşkar olunur. Ümidvarıq ki, topla Azərbaycan döyüşçülərinin II Dünya müharibəsində şücaəti ilə maraqlanan hər bir kəsin diqqətini cəlb edəcəkdir.
(müəllif: kollektiv)

*Oxuculara rus dilində təqdim olunan bu əsər Azərbaycan tarixşünaslığının bu vaxtadək az öyrənilmiş problemlərindən birinə - XVIII əsr Azərbaycan dövlətçilik tarixinə həsr edilmişdir. Əsərdə mühüm dövlətçilik atributu olan xanlıq bayraqları haqqında geniş məlumat verilmişdir.
(müəllif: Pərvin Gözəlov)*

*2010-cu ildə Çinin Şanxay şəhərində keçirilən Expo-2010 sərgisi üçün hazırlanmış bu kitab-albom muzeyin materialları vasitəsilə Böyük İpək Yolu tarixini əks etdirməklə yanaşı, Azərbaycan şəhərlərinin bu ticarət yolunda əhəmiyyətli mövqeyi haqqında da məlumat verir.
(müəllif: Nailə Vəlixanlı)*

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin ekspozisiyasını əks etdirən bu Bələdçi kitabları 300 mindən artıq maddi-mədəniyyət nümunəsi olan muzeyin ən qiymətli materialını oxuculara azərbaycan və ingilis dillərində təqdim edir. Təməşəçının daxil olduğı hər bir zal onu Azərbaycan tarixinin bütün dövrləri ilə xronoloji ardıcılıqla tanış etməklə yanaşı, həmin dövrün insanların həyat və məişətinə daxil edir, hadisələrin bilavasitə iştirakçısına çevirir.

Nərgiz Əliyeva

**Azərbaycanın qədim və orta əsrlər dövrü
tarixi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi
əməkdaşlarının əsərlərində (1920-50-ci illər)**

Açar sözlər: *tarixşünaslıq, muzey əməkdaşları, elmi fəaliyyət*

Bu məqalədə ilk dəfə olaraq Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinin öyrənilməsində xidmətləri olmuş muzey əməkdaşlarının elmi tədqiqatları haqqında kompleks şəkildə məlumat verməyə cəhd edilmişdir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi əməkdaşları Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinə aid maddi mədəniyyət nümunələrinin tədqiqində böyük rol oynamışlar. Muzeyin yarandığı ilk dövrlərdə onun əməkdaşlarının Azərbaycan arxeologiyası, numizmatikası və etnoqrafiyası sahəsindəki elmi fəaliyyəti xüsusilə gözə çarpır. Burada çalışmış Davud Şərifov, Valeriy Leviatov, İshaq Cəfərzadə, Saleh Qaziyev, Yevgeniy Paxomov, Ələsgər Ələkbərov, Sara Aşurbəyli, Güllü Əbilova kimi parlaq zəkaya malik alimlərin qələmindən çıxan əsərlər Azərbaycanın tarix elmini daha da zənginləşdirdi. Arxeologiya, numizmatika, epigrafiya, etnoqrafiya, yazılı mənbələrin öyrənilməsi sahəsində fəaliyyət göstərən bu alimlərin bir qismi Muzeyin həm də ilk təşkilatçıları olmuşlar.

Bu alimlərin Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixinə aid elmi axtarışları Muzeyin elmi əsərlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə artmasına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Tarix İnstitutu yaradılana qədər, hətta Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin mövcud olduğu zaman belə əsas arxeoloji iş Azərbaycan Dövlət Muzeyinin (indiki MATM) Tarix şöbəsində yerinə yetirilirdi. 1926-cı ildə Muzeyin müdiriyyəti elmi əməkdaşlarının əsərlərini çap etmək xahişi ilə Azərbaycanı öyrənən Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinə müraciət etmişdi. Bu əsərlər arasında botanika və incəsənət üzrə əsərlərlə yanaşı Muzeyin ilk rəhbərlərindən olmuş D.Şərifovun Qəbələ-Yaloylutəpədə (Nuxa qəzası) və Çovdarda (Gəncə qəzası) arxeoloji qazın-

D.Şərifov

tılarına həsr olunmuş əsərləri də var idi. Artıq 1927- ci ildə hər iki elmi əsər həmin cəmiyyət vasitəsilə nəşr olundu (1).

D.Şərifov 1926-cı ildə Azərbaycan arxeologiyası sahəsində başladığı işi 1927-28-ci illərdə də davam etdirmişdi. Onun Şəkidə apardığı arxeoloji tədqiqatlar haqqında 1930-cu ildə Tiflisdə çap olunmuş Qafqaz tarix-arxeologiya institutunun bülletenində məlumat verilmişdi (2). Qeyd etmək etmək yerinə düşərdi ki, D.Şərifovun çap etdirdiyi yuxarıda adları çəkilən əsərləri ilk tədqiqatlar olduğundan Azərbaycan tarixçiarxeoloqları üçün xüsusi önəm daşıyır.

D.Şərifovla yanaşı V.Leviatov, S.Qazıyev və İ.Cəfərzadə kimi alimlər də arxeologiya elmini yeni tədqiqatlarla zənginləşdirmişlər. 1945-46-cı illərdə Bakıda arxeoloji qazıntılar aparmaq Muzeydə çalışan və 1939, 1942-47-ci illərdə ona rəhbərlik etmiş V.Leviatovun üzərinə düşmüşdü. Bakının Şirvanşahlar sarayı və onun ətrafında apardığı arxeoloji qazıntılara əsasən tədqiqatçı belə bir fikir iləli sürdü ki, Seyid Yəhya Bakuvinin məqbərəsinə bitişik məscidin yerindəki köhnə bina Seyid Yəhya Bakuvi zamanına aid məscid və ya mədrəsə ola bilər. Arxeoloji ekspedisiya nəticəsində Bakıda hələ XI əsrdə sıx binaların tikildiyi müəyyən edilmişdi. Məlum olmuşdu ki, Bakı, ilk yazılı məlumatın aid edildiyi IX əsrin sonundan xeyli əvvəl meydana gəlmişdir. Tədqiqat nəticəsində Şirvan mədəniyyətini səciyyələndirən bir çox dəyərli eksponat əldə olunaraq Azərbaycan Tarixi Muzeyinə verilmişdir (3, s.123).

V. Leviatovun Azərbaycanın XVIII əsr tarixinin arxeoloji baxımından öyrənilməsi sahəsində fəaliyyəti onun monoqrafiya və məqalələrində öz əksini tapmışdır (4). V.Leviatovun həmin əsərlərinin Azərbaycan tarixşünaslığında bu səpgidə yazılmış ilkin əsər kimi əhəmiyyəti danılmazdır.

Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixini

V.Leviatov

öyrənən alimlərdən İshaq Cəfərzadəni arxeoloji mədəniyyətimizin ilk elmi tədqiqatçılarından saymaq olar. 1952-53-cü illərdə muzeyin rəhbəri olmuş İ. Cəfərzadə Azərbaycan arxeologiyasının inkişafına öz töhfəsini vermişdir (5).

Bakı, Muğan, Naxçıvan kimi şəhərlərin tarixinin tədqiqi ilə yanaşı Azərbaycandakı siklopik tikililərin və Qobustan qayaüstü təsvirlərinin elmi cəhətdən öyrənilməsi də onun İ.Cəfərzadənin maraq dairəsində idi (6).

1941-ci ildə böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyinə hazırlıqla əlaqədar 1938-ci ildə Nizami Gəncəvinin vətəninə - Köhnə Gəncə ərazisində tədqiqat işləri aparılmış, 3 il ərzində Nizami Gəncəvi dövründə şəhərin Orta əsr həyatı və məişəti öyrənilmişdir. Qazıntı işlərində fəal iştirak etmiş İ.Cəfərzadə belə nəticəyə gəlmişdir ki, çox qədim tarixə malik olan Gəncə XII əsrdə özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır (7, c.74). Gəncənin orta əsrlər tarixi muzeyin alimlərindən M.Altmanın da tədqiqat obyekti olmuşdur (8)

Qədim və orta əsrlər tarixini arxeoloji cəhətdən öyrənən alimlərdən biri də 1947-52-ci illərdə Muzeyə rəhbərlik etmiş Saleh Qazıyev olmuşdur.

S.Qaziyev

Bu illərdə onun elmi fəaliyyətində əsas yeri Mingəçevirin ilk orta əsrlər tarixinin tədqiqi tuturdu (9). Arxeoloq alimin Mingəçevirdə apardığı tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, kupdə dəfnətmə mərasiminin meydana çıxmasından çox əvvəl burada yaşayış məskəni olmuşdur. 1960-cı ildə “Küp qəbirləri albomu” Azərbaycan SSR EA Azərbaycan Tarixi Muzeyi və Tarix İnstitutu tərəfindən çap olundu. Albom və mətnin tərtibi tarix elmləri namizədi S.Qazıyevə həvalə olundu. Albomun şəkillərini Azərbaycan EA Azərbaycan Tarixi Muzeyinin rəssamı Əli Səttar çəkmişdir. Bu mövzunun tarixini araşdıran tədqiqatçı qeyd edirdi ki, Azərbaycanda küp qəbirlərinin olması XIX əsrin axırlarında

İ.Cəfərzadə

keçmiş Şuşa qəzasında məyyən edilmişdir. Müəllif küp qəbirlərindən tapılmış qablar, o cümlədən hazırda muzeyin ən maraqlı eksponatlarından birinə çevrilmiş qulplu maral buynuzuna oxşar şəkildə düzəldilmiş ritona diqqəti yönəldərək onun haqqında maraqlı mülahizə irəli sürür. Bu qabın içki üçün düzəldilməsini ehtimal edən müəllif yazır ki, ritonu əlində tutan adam istər-istəməz içərisində olan içkini son damlasına qədər içməlidir, çünki aşağı hissədə olan kiçik deşik qabın dib hissəsindən daha altda maili istiqamətdə açıldığı üçün, bunu bilməyən və barmağı ilə həmin deşiyi tutmayan adam belə qabdan içə bilməyəcək, maye isə deşikdən axacaqdır(10).

Azərbaycanda arxeologiya elminin inkişafında numizmatika fondunun təsisçisi və uzun müddət onun rəhbəri olan əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor Yevgeni Paxomovun (1880-1965) xüsusi yeri vardır. Azərbaycan tarixinə, arxeologiyasına və numizmatikasına həsr olunmuş 100-dən artıq məqalə onun qələminin məhsuludur.

Y.Paxomov

1926-1930-cı illərdə Azərbaycanda orta əsrlər ictimai-iqtisadi münasibətlər məsələsinin öyrənilməsi tarixçilərin diqqətini daha çox cəlb edirdi. Bu cəhətdən Y.Paxomovun “Azərbaycanda silki torpaq məsələsi haqqında” məqaləsi ölkəmizdə orta əsrlər ictimai-iqtisadi münasibətlərin öyrənilməsində müsbət rol oynadı (15, s.19).

Y.Paxomovun 1929-cu ildə çap etdirdiyi “Dərbəndin pəhləvi kitabələri” adlı məqaləsində İ.A. Bartolomeyin fikrinə şərik olaraq Dərbənd kitabələrinin hicri tarixinin birinci yüzilliklərinə aid olmasını qəbul etmiş, kitabələrin yazılma tarixini dəqiqləşdirərək VI-VII əsrlərə aid etmişdir (11, s.19). Y.Paxomovun apardığı tədqiqat ərəblərin burada olduqları ilk vaxtlarda Azərbaycan və Dağıstanın tarixi mədəni məqamlarını işıqlandırmışdır (11, s.22).

Y.Paxomov 1936-cı ildə epigraфика sahəsinə də müraciət edir. Bərdədəki qala-türbə abidələrinin yaranması tarixini aydınlaşdırmaq üçün Bərdənin ilk orta əsrlər tarixini tədqiq edir, B.Dorn, N.Xanikov, V.Sısoyevin bu kitabələr üzərindəki tədqiqatlarını müqayisəli şəkildə araşdırdıqdan sonra bir sıra yeni faktlar üzə çıxarır. Alimin fikrincə, Bərdə qala-türbələri XIV əsrə aiddir, belə türbələrin quruluş və kitabələri yerli dini dəfn etmə tikililərinə xasdır (12).

1945-ci ildə Moskvada keçirilən 1-ci Ümumittifaq arxeoloji toplantıda Azərbaycandan olan nümayəndə heyətinin tərkibində Muzeyin əməkdaşlarından Y.Paxomov, N.Minkeviç və N.Əsgərov da iştirak etmişlər. Yığıncaqda Y.Paxomovun “Sasani sikkə işarələri haqqında” (“O sasanidskix monetnix znakax”) məruzəsi maraqla qarşılanmışdı.

Y.Paxomov qədim və orta əsrlər tarixinin öyrənilməsində numizmatik materialların roluna böyük önəm verirdi. Muzey işçilərinin Birinci Respublika seminarındakı “Tarixin öyrənilməsində numizmatik materialların rolu” adlı məruzəsində qədim və orta əsrlərə aid numizmatik materialların təsnifatını vermiş, tarixi mənbə kimi onların hərtərəfli öyrənilməsinin vacibliyini söyləmişdi. Y.Paxomov bir muzey işçisi kimi əsasən çöl tədqiqatı aparan elmi işçilərə müraciət edərək, sikkənin tapıldığı vaxt, məkan, zərb olunma şəraitini imkan daxilində xüsusi diqqətlə araşdırmağı və qeyd etməyi tövsiyə edirdi. O, təəssüflənirdi ki, son elmi hesabatlarda ayrıca keramika parçasına və s. bütöv səhifələr həsr edildiyi halda, numizmatik tapıntılara öləri və təsnifatı kifayət olmayan qədər nəzər salınır. Sonda böyük numizmatik alim bu arxeoloji-metodik səhvi düzəltməyin vacibliyinə diqqəti cəlb edirdi (13).

Y.Paxomov hər zaman fəaliyyətini muzey işi ilə uzlaşdırırdı. O, Şərq numizmatikası üzrə mütəxəssis kimi hələ 1919-cu ilin sentabrında tarixi irsi qorumaq üçün yaradılmış “Şərqin arxeologiyası və tarixinin həvəskarları” dərnəyinin Cəncə filialının təşkilatçılarından biri seçilmişdi (14, s.16).

1940-50-cı illərdə Azərbaycan sikkələrinin öyrənilməsində Ağa Rəhimovun da əməyi az olmamışdır. Onun Azərbaycanın pul dövryyəsinə həsr edilmiş elmi əsərləri arasında “Bakı dəfinəsi (1948)”, “Ağqoyunluların nadir sikkələri”, “Örənqala və Bakıda arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış sikkələrin xülasəsi”, “Gədəbəy pul dəfinəsi” məqalələri maraqla qəbul edilir (15).

Hələ 1944-cü ildə Az FAN Zərdabi adına Təbiət tarixi muzeyi tərəfindən Bakı yaxınlığında Binəqədi və Kirmankir qır qatından tapılmış və hazırda MATM-nin ekspozisiyasında nümayiş olunan faunanın elm üçün böyük əhəmiyyəti vardı. Yer kürəsində belə qədim fauna qalıqları yığıntısı bir də Kaliforniyada tapılmışdı. Bu işə keçmiş SSRİ və xarici paleontoloq alimlərin Təbiət tarixi muzeyinə yüksək maraqla göstərməsinə səbəb olmuşdu (16).

1944-cü ildə Muzey “hərbi dövr şəraitindən” irəli gələn fasilədən sonra yenidən arxeoloji işlərə başladı. 1945-ci ildə Muzeyin aşağıdakı strukturu təsdiq edildi: Qədim tarix şöbəsi, Orta əsrlər şöbəsi; Orta əsrlər şöbəsi isə Tarix, Arxeologiya, Numizmatika və Etnoqrafiya yarımşöbələrinə bölündü. Muzeyin Elmi Şurasının 1945-ci il protokoluna əsasən Muzeydə 1945-ci

ilin birinci yarısında üç böyük elmi işçisi olmuşdur (V.Leviatov, S.Qaziyev, E.Paxomov); onlardan ikisinin, o cümlədən S.Qaziyevin elmi dərəcəsi olmuşdur. 1945-cü ildə arxeoloq alim S.M.Qaziyev Kürün sol sahilində Yaloylutəpə mədəniyyətindən əvvəlki mədəniyyəti öyrənməyə başladı. Həmin ildə Tarix Muzeyi Tarix İnstitutu ilə birgə Qədim Albaniyanın paytaxtı- Qəbələ şəhərgahında arxeoloji qazıntılar apardı. Nəticə olaraq e.ə. I əsrlə yanaşı, b.e. VIII, XII, XIV əsrlərə aid məişət əşyaları tapıldı (16, s.10). Həmin ilin 25-29 dekabr tarixlərində SSRİ EA Azərbaycan filialının elmi sessiyasında S.Qaziyevin “Qəbələ həfriyyəti” haqqında məruzəsi arxeoloji qazıntıların nəticəsi kimi dinlənildi.

Küp qəbirləri və onların tarixini tədqiq edən S.Qaziyev qeyd edirdi ki, Azərbaycan ərazisində küp qəbirlərin olması ilk dəfə XIX əsrin axırlarında, keçmiş Şuşa qəzasında müəyyən edilmişdir. Arxeoloq-alimin apardığı tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, küpdə dəfnətmə mərasiminin meydana çıxmasından çox əvvəl burada yaşayış məskəni olmuşdur. Tədqiqatçı küp qəbirlərindən tapılmış, hazırda Muzeyin ən maraqlı eksponatlarından biri olan qulplu maral buynuzuna oxşar şəkildə düzəldilmiş ritona diqqəti cəlb edərək qabın içki üçün düzəldiyini ehtimal edir.

1933-cü ildən etibarən Azərbaycan etnoqrafiyasının tədqiqi ilə SSRİ EA Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan şöbəsi yanında təşkil olunmuş Tarix Bölməsi, sonralar isə SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialının Tarix İnstitutu məşğul olmağa başlayır (17, s.8). Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Dövlət Muzeyi bu müəssisələrdən xeyli əvvəl, yarandığı ilk günlərdən etnoqrafiya üzrə materialların toplanması işinə başlamışdı. Muzeyə 1925-ci ildə Nuxada (Şəki) xan sarayının şəkillərinin çəkilməsi, etnoqrafiya və incəsənətə aid əşyalar alınması üçün vəsait ayrılmışdı. Bu eksponatların saxlanması məqsədilə xüsusi skafilər sifariş edilmişdi.

1927-28-cı illərdə vəsaitin azlığı və məişət əşyalarının yüksək qiymətli olması ilə əlaqədar etnoqrafiya fondunda sistemli artım olmamışdır. Yalnız köçəri türk daxması, dörd ədəd milli paltar, Nuxa qəzasının Vəndam kəndindən ipəyirmə dəzgahı, araba modelləri, xış, və s. alınmışdır.

Öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın etnoqrafiyası sahəsində iz qoymuş Ə.K. Ələkbərov elmi tədqiqatla yanaşı 1929-cı ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinin maddi mədəniyyət bölməsinə rəhbərlik etmişdir.

Bu illərdə etnoqrafiya sahəsində elmi tədqiqat işlərinin lazımi səviyyədə öyrənilməməsinə səbəb toplama işlərinin zəif getməsi ilə bərabər, əksəriyyəti qeyri-azərbaycanlı olan muzey işçilərinin hazırlığının lazımi sə-

viyyədə olmaması və yerli dili bilməməsi ilə əlaqələndirilirdi (21). 1928-29-cu illərdə Muzey tərəfindən Azərbaycan rayonlarına qısamüddətli səfərlər təşkil olunmuş, materialların toplanmasında kiçik elmi işçi M.Quliyevanın tərcüməçi kimi köməyindən istifadə edilmişdi. M.Quliyeva bu dövrdə toplanmış material əsasında “Крестьянская усадьба Нухинского уезда”, “Кибитка на эйлагах полукочевников Казахского уезда” mövzuları üzrə tədqiqat aparmışdır (22).

1927-ci il mart ayından Ə.Ələkbərovun rəhbərliyi altında Horadizə və Mil düzünə arxeoloji və etnoqrafik ekspedisiya təşkil olunmuşdu. Ə.Ələkbərov ekspedisiya zamanı Mil düzündəki küp qəbirlərini müvəffəqiyyətlə tədqiq etmiş və qiymətli etnoqrafik materiallar toplamışdır (18, s.26). Sonralar, Ə.Ələkbərovun 1935-ci ildə keçirilmiş İran incəsənətinə aid Beynəlxalq elmi konfransda oxuduğu “Azərbaycanın küp qəbirlər mədəniyyəti” mövzusunda məruzəsi xüsusilə maraqlı olmuşdur. Ə.Ələkbərov həmin məruzədə küp qəbirlər mədəniyyətinin Azərbaycan tarixində tutduğu yeri, küp qəbirlərinin ayrı-ayrı tiplərini, onların yayılma ərazisini, etnik mənsubiyyətini, eləcə də xronoloji çərçivəsini aydınlaşdırmağa təşəbbüs göstərmiş və bu məsələlərlə bağlı bir sıra maraqlı elmi fikirlər irəli sürmüşdür (19, s.25; 18, s.26.).

1927-ci ildə Ə.Ələkbərov Azərbaycanı etnoqrafik cəhətdən öyrənən digər bir elmi məqaləsini yazdı (17, s.17). Onun “Ayrımların yanında” adlı məqaləsində, ayrımların mənşəyi məsələsinə toxunulmuş, onların yaşayış evləri, paltarları, nəqliyyat vasitələri, ev həyatı, dini etiqadları, mərasimləri, təsvir edilmişdir (20).

Görkəmli etnoqraf- alim Ə.Ələkbərov Sovet rejiminin ara verməyən basqıları şəraitində son dərəcə gərgin və iztirablarla dolu ömür yaşamasına baxmayaraq, olduqca zəngin, həm də dəyərli bir elmi və mədəni irs qoyub getmişdir (23).

1940-cı illərdən başlayaraq muzeydə etnoqrafiya məsələləri ilə Z.A.Kilçevskaya ilə birlikdə M.Atakişiyeva da məşğul olmağa başlayır (24).

Qeyd etmək lazımdır ki, 1940-cı illərdə Muzeydə çalışan etnoqraflarla yanaşı arxeoloq-alimləri üçün də bəzən lazımi şərait yaradılmamış, onların elmi fəaliyyətini əngəlləyən maneələr mövcud olmuşdur. Muzeyin 1949-cu

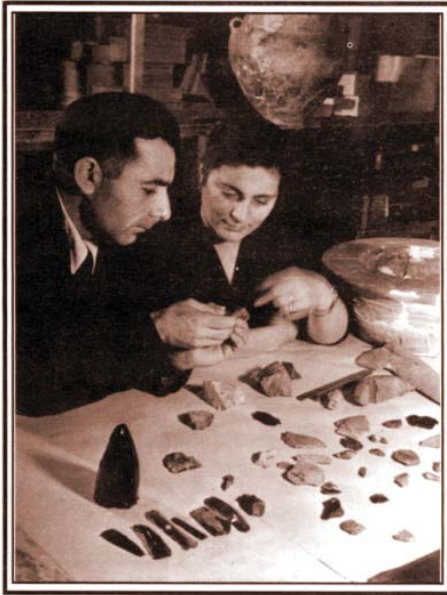
Ə.Ələkbərov

il 14 yanvar tarixli protokolunda bu haqda məlumat verilir. Göstərilir ki, təkcə Mingəçevir arxeoloji ekspedisiyasından 13 min eksponat Arxeologiya fonduna gətirilmişdir. Fond iş üçün yararlı olmadığına görə arxeoloji materialların vaxtında işlənməsi mümkün olmamışdı. Bu səbəbdən gətirilən eksponatların çoxu qutularda qalmışdı. Bütün bunlar elmi hesabat və elmi tədqiqatların vaxtında yerinə yetirilməsinə maneçilik törədirdi. Bununla əlaqədar 1949-cu ildə çap işi yerinə yetirilməmiş qalmışdı (25)

Muzeyin Qədim və Orta əsrlər tarixinin ekspozisiyası şöbəsinin həmin dövrün öyrənilməsi və əyani şəkildə əks etdirilməsində xidməti böyükdür. Hələ Muzeyin yarandığı ilk vaxtlardan fəaliyyət göstərən tarix şöbəsi 1957-ci ildən Qədim, Orta əsrlər, Yeni dövr, Sovet dövrü tarixi şöbələrinə bölündü. Güllü Əbilova Qədim dövr şöbəsinin, Sara Aşurbəyli isə Orta əsrlər şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təsdiq edildi. G.Əbilovanın arxeologiya sahəsindəki elmi əsərləri, o cümlədən, Muzeydə qorunan arxeoloji materialların tədqiqinə həsr olunmuş məqalələri Azərbaycanın qədim dövrünün öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bunlardan biri sonradan müasir azərbaycanlıların folkloru və dini ayinləri üçün obyekt olmuş Azərbaycan mənqirləri mövzusu idi. Avropada və Asiyada geniş surətdə məlum olan me-

qəlitik abidələr sisteminə daxil edilən mənqirlər qədim dünyanın təsərrüfat həyatını, məfkurəsini və dini ayinlərini əks etdirir. Xocalı, Böyük Qara Murad, Girəvelədi, Tovul kəndləri yaxınlığındakı mənqirləri Qafqazın və Avropanın digər yerlərindəki mənqirlərlə qarşılıqlı surətdə öyrənən G. Əbilova Azərbaycanın qədim və müasir əhalisi arasında olan əlaqəni sübut etmişdir (26).

1950-ci illərdə həmin şöbənin baş elmi işçisi olmuş Z.İ.Yampolski elmi fəaliyyətini qədim dövlətçilik tariximizin və etnogenezimizin araşdırılmasına həsr etmişdir. Onun ilk tədqiqatlarından biri isə Azərbaycan ərazisində olan tayfaların öyrənilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu tayfalar arasında Xəzər dənizinin sahil-

G.Əbilova və M.Hüseynov

ləri yaxınlığında yaşamış elamilərin öyrənilməsinin Azərbaycan tarixi və dili üçün xüsusi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, Midiya tarixi ilə məşğul olan ayrı-ayrı alimlər elam dili haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürürdülər. E.ə. II əsrdə yaşamış Polibi, qədim Roma tarixçisi Tit Livi, IV əsr yazarı Yepifani və digər antik tarixçi-coğrafiyaşünasların əsərlərinə əsaslanan Z.Yampolski belə nəticəyə gəlir ki, Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində III-I əsrlərdə elamilər yaşamışdır. Müəllif fikrini III- I əsrlərdə Suz və Xəzər dənizi arasındakı zonada tapılmış arxeoloji, antropoloji və epiqrafik materiallarla təsdiqləyir (27).

Azərbaycanın Daş dövrünün öyrənilməsində görkəmli tədqiqatçı M.M.Hüseynov öz elmi yaradıcılığına 1950-ci illərdə Muzeyin Qədim tarix şöbəsində başlamışdı. O vaxtlar kiçik elmi işçi olmuş M.M.Hüseynov Azərbaycanın daş dövrünün öyrənilməsinə bir neçə məqalə həsr etmişdi. Bunlar “Şors vadisində daş dövrünə aid ilkin tapılmış materiallar”, “Azərbaycan Tarixi muzeyinin kolleksiyasından çıxmaq daşı bıçaq” və “Azərbaycanda daş dövrünün öyrənilməsi” adlı məqalələrdir (28).

1950-ci illərdə Azərbaycanın orta əsr şəhərlərinin tarixi öyrənilməmiş problemlərdən biri olaraq qalırdı. XVI-XVIII əsrlər Bakıya səyahət etmiş Bel, Bryus, Spilman, Kuk, Fostor, Hanvey kimi səyyahların Bakı haqqında verdikləri məlumat əsasında tədqiqat apararı S.Aşurbəyli bu dövrdə Bakının Qərb və Şərq arasında ticarət mərkəzlərindən olmasını, bu məlumatların olduqca qiymətli olduğunu sayır (29).

Yazılı mənbələrlə yanaşı arxeoloji materialları tədqiqatə cəlb edən Sara Aşurbəyli V-VI əsrlərdə sənətkarlığın əmtəə inşəsalı çərçivəsinə daxil olması qənaətinə gərir. Müxtəlif pul dəfinələri və sikkələrinin əldə olunması bu dövrdə Azərbaycanın həm öz daxilində, həm də digər ölkələrlə apardığı xarici ticarətlə əlaqədar olaraq pul dövriyyəsinin də inkaşaf etməsinə təsdiqləyirdi. Azərbaycan şəhərlərinin dünya ticarətində oynadığı rola da toxunan Sara Aşurbəyli belə nəticəyə gəlir ki, Qara dəniz sahillərinə göndərilən hind və çin malları üçün də Azərbaycan şəhərləri tranzit məntəqələri kimi dünya ticarətində mühüm rol oynayır (30).

Azərbaycan tarixinin qədim, habelə orta əsrlər dövründə burada plastik incəsənət və dairəvi heykəltaraşlığın mövcud olub-olmaması 1950-ci

S.Aşurbəyli

illərdə Azərbaycanda incəsənətsünaslığın öyrənilməsində ən maraqlı məsələlərdən biri kimi aktual idi. “Qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan heykəltəraşlığı” məqaləsində bu məsələləri həll etməyə çalışan S.Aşurbəyli yazır ki, Azərbaycanda təsviri incəsənətin və o cümlədən heykəltəraşlığın öyrənilməsi bu sənətin öz kökləriylə çox qədim əsrlərlə bağlı olub, uzun bir inkişaf yolunu keçməsinə göstərir. 50-ci illərdə əldə edilmiş arxeoloji materiallar, habelə maddi- mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi tədqiqatçıını belə nəticəyə gətirir ki, Azərbaycanda plastik incəsənət ərəb istisalı dövründə az bir müddət inkişafdan qalmasına baxmayaraq, sonradan Xilafətin zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq yerli adət- ənənələr qüvvətlənmiş və yerli sənətkarların yaradıcılığının dirçəlməsilə təviri incəsənətin bu növü də öz inkişafını davam etdirmişdi (31).

Orta əsrlər dövrü tarixi üzrə yaddaqalan elmi məqalələr yazmış Əhməd Hüseynovun maraq dairəsinə muzey eksponatları ilə bərabər epiqrafik abidələrin tədqiqi də daxil olmuşdur. O, Xaldan və Samux rayonlarının su altında qalan epiqrafik abidələrini tədqiq edərək, onların XIX-XX əsrin əvvəllərinə aid nəsx və nəstəliq xətt ilə Azərbaycan dilində yazılmış abidələr olduğunu, abidələrin birinin üstündə isə hətta Azərbaycan şairi Vidadinin bir beytinin məharətlə işləndiyini təyin etmişdir (32).

Beləliklə, 1920-50-ci illər Azərbaycanın qədim və orta əsrlər tarixini tədqiq edən muzey əməkdaşlarının fəaliyyətinin öyrənilməsi göstərdi ki, muzeydə çalışan alimlər hərtərəfli biliyə malik, üzərlərinə düşən işlərin öhdəsindən gəlməyə qadir olmuşlar. Bu ziyalıları əsl elm fədailəri adlandırmaq olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. Шарифов Д.М. Крестьянская усадьба 3-х—4-х районов Нухинского уезда //Известия Общества обследования и изучения Азербайджана, № 4, 1927, с.64-73; Обследование развалин Габалы // Yənə orada, №4, 1927, с. 174-184; Раскопки в Ялойлу-тапа. Изд. «Общества Обследования и Изучения Азербайджана», Баку, 1927.
2. Шарифов Д.М. Сообщение о продолжении в 1927 и 1928 г. археологических обследований Нухинского уезда (Шеки), начатых в 1926 г. // Бюллетень Кавказского историко-археологического Института в Тифлисе. Тифлис- Ленинград, 1930.
3. Левиатов В.Н. Археологические раскопки 1945 г. при Дворце Ширваншахов в Баку // Изв. АЗФАН СССР, № 1, 1948, с. 123. (с.111-123);. Археологические раскопки близ Дворца Ширваншахов в г.Баку, с. 111-142; О типах глазурованной керамики Азербайджана в VIII-XV вв. // Изв. АЗФАН СССР, № 7, 1946, 36 с.
4. Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке // Изв. АН АЗ.ССР.

- Баку, 1948, с.111-123; Памятники Азербайджанской культуры (Бакинский Дворец Ширваншахов). Баку, 1948.; Оборона крепости Гелесен-Гересен против Надир шаха //Отдельный оттиск. Изд. АН. Азерб. ССР. Баку, 1948; Фатали-хан Кубинский// Изв. АзФАН СССР, № 9, 1946, с. 66; Украшения на карасах старой Гянджи // Изв. АзФАН СССР, № 8, 1950, с. 50.
5. Джафар-заде И.М. Развитие археологических работ в Азерб. ССР //Изв. АзФАН СССР, № 6, 1945, с. 125-137; Следы древнейшей культуры человека на территории Азербайджана.- В кн: Сб. статей по истории Азербайджана. //Изд-во АН Азерб. ССР, Баку, 1949, вып.1, с.15-35.
 6. Джафар-заде И.М. Археологические раскопки в 1946 г. в Бакинской бухте // Изв. АзФАН СССР, № 7, 1947, с. 3-13; Naxçıvan MSSR-də aparılmış arxeoloji işlər haqqında qısa məlumat // Azərb.SSR EA Xəbərləri, Bakı, 1949, №5, s.93-112; Элементы археологической культуры древней Мугани// Изв. АзФАН СССР, № 9, 1946, с. 21; Обследование циклопических сооружений Азербайджанской ССР (отчет археологической экспедиции Института истории, языка и литературы. АзФАН СССР, 1938) // Изв. АзФАН СССР, № 3, 1939, с. 67-70; Qobustan qayalarında təsvirlər // Azərbaycan tarixinə dair materiallar. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əsərləri, II c. Bakı, 1957, s. 99-114. Cəfərzadə İ.M. Azərbaycanın qədim tarixi: - Azərb. SSR EA Tarix və Fəlsəfə İnstitutunun əsərləri, I c. Bakı, 1961.
 7. Джафар-заде И.М. Обследование старой Гянджи (отчет археологической экспедиции Института истории, языка, и литературы. АзФАН СССР, 1938) // Изв. АзФАН СССР, № 3, 1939 с. 74-76.
 8. Альтман М.М. К истории Гянджи раннего средневековья// Изв. АзФАН СССР, № 1, 1947, с. 28-38.
 9. Казиев С.М. Археологические раскопки в Мингечауре // Изв. АН СССР, 1947, №12; Археологические раскопки в Мингечауре // Вопросы истории, №1, 1948; Новые археологические находки в Мингечауре // Доклады АН Азерб. ССР, т. IV, № 9, 1948; Azərbaycanın qədim abidələri // Bakı, 1948; Новые археологические находки в Мингечауре в 1949 году // Изв. АН Азерб. ССР, № 9, 1949, с. 94-95; Археологические памятники в Мингечауре// Сб. Материальная Культура Азербайджана № 1, Баку, 1949, с.71-86; Археологические раскопки в Мингечауре// Сб. Материальная Культура Азербайджана. № 1, Баку, 1949, с. 9-49; Казиев С.М., Голубкина Т.И. Об одном кувшинном погребении. Изв. АН Азерб. ССР, №3, 1949, с. 74-86; Mingəçevirdə arxeoloji yadigarlar //Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. I c. 1949 , s. 74-76; Памятники Мингечаура, как источник для изучения истории Азербайджана. Тезисы докладов научной сессий АН Азерб. ССР, 1950; Qaziyev S.M. Mingəçevirdən tapılmış bəzi silahlardan // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, № 2, Bakı, 1951, s. 5-30; Qaziyev S.M., Aslanov Q.M. İki küp qəbri haqqında // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti toplusu, № 2, Bakı: 1951, s. 201-210; О некоторых типах оружия из Мингечаура // Сб. Материальная Культура Азербайджана № 2, Баку, 1951, с. 5-30; Об археологических памятниках Мингечаура. Тезисы докладов отделений общественных наук АН Закавказья, Баку, 1954.
 10. Qaziyev.S.M. Küp qəbirləri albomu.Azərb.SSR EA nəşriyyatı, Bakı, 1960, s.5, 7, 11.
 11. Пахомов Е.А. Пехлевийские надписи Дербенда // Изв. Общества обследования

- и изучения Азербайджана. Вып. 5, Баку, 1929, с. 33-34.
12. Пахомов Е.А. Башни-мавзолеи в Барде и их надписи // Труды АЗФАН СССР, истор. серия, т. XXV, 1936, с. 81-97.
 13. Пахомов Е.А. Роль нумизматических материалов в деле изучения истории // Материалы первого республиканского семинара музейных работников. Баку, 1960, с. 129-137.
 14. Kərimov B. Azərbaycanca tarix –diyarşünaslıq muzeylərinin təşəkkülü və inkişafı tarixi. B., Ziya-Nurlan, 2008, 182 s.
 15. Рагимов А. В. Определение монет, найденных в Орен-кала в 1953-1954 гг. // Труды (Оренкалинской) археологической экспедиции (1953-1955). М.-Л., 1959, с. 361-365.
 16. Из отчета о работе Азербайджанского филиала АН СССР за 1944 г.// Изв.Азерб. филиала АН СССР, №1, Баку, 1945, с.94-110.
 17. Z.İ.İbrahimov, Y.A.Tokarjevski. 1920-ci və 30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan Sovet tarixşünaslığına dair // Tarix İnstitutunun əsərləri. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1966, (s.6-30).
 - 18 Əsədli K.X. Ə.Ələkbərovun tədqiqatlarında Arxeologiya və Etnoqrafiya elmlərinin problemləri. B., Elm, 2011, 199 s.
 19. İsmayılzadə Q., Xəlilov M. Elmə və vətənə xidmətin parlaq nümunəsi // Azərbaycan arxeologiyası jurnalı, 1999, № 1,2, s.24-27.
 20. Алекперов А.К. У айрумов // Известия Общества обследования и изучения Азербайджана, № 5, 1928, с.230-258.
 21. Джафар-заде И.М. Этнографическая работа в Азерб. ССР за 1940-1947гг. // Изв. АЗФАН СССР, № 7, 1948, с. 54-62.
 22. Кулиева М. В. Кибитка на яйлагах полукоченых тюрок Казахского уезда. «Изд. О-ва Обслед и Изуч. Азербайджана», № 5, стр. 172-180. 7 рисс. и карта. И отд. Баку, 1928.
 23. Ələkbərov Ə.N. Azərbaycan tarixinə dair // Maarif və mədəniyyət, 1927, № 9, s.35-37 (ərəb. əlif. ilə); Elmi nailiyyətlər (arxeoloji və etnoqrafiya sahəsində) // Maarif və mədəniyyət, 1927, № 10-11, s. 76 (ərəb. əlif. ilə); По искусству Азербайджана. Могильные памятники в Бузовна // Известия Общества обследования и изучения Азербайджана, № 5, 1928, с. 227-229; Фотография и азербайджанская культура// Пути изучения Азербайджана, № 1, 1928, с.50; Azərbaycanın əsarətliqə və etnoqrafiyasına dair materiallara izahat //Azərbaycanı öyrənmə yolu, № 1, 1928, s. 68-69 (ərəb. əlif. ilə).
 24. Atakişiyeva M. İ. Mingəçevir şəhərinin ətraf kəndlərində ev avadanlığı// Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. II c, Bakı, 1949, s.167-183; Народная утварь в селениях из окрестностей г. Мингечаур и Самухского района Азерб. ССР // Вопросы этнографии Кавказа. Тбилиси, 1952, 1 п.л.; Новейшие археологические раскопки в Азербайджане (1926) // Новый Восток, 1927, кн. 18, с. 218, 224.
 25. МАТМ, elmi arxiv № 356, s.25.
 26. Абилова Г.А. О Менгирах Азербайджана. // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана т.ІІ, Баку, 1957, с. 115-118.
 27. Ямпольский З.И. О северных Эламитах // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана т.ІІ, Баку, 1957, с. 199-211.
 28. Гусейнов М.М.О первых находках материалов каменного века в долине Шор-

- су. «ДАН Азерб.ССР», т.XI, 1955; Кремневый нож из коллекции музея истории Азербайджана. // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана, т. I, Баку: 1956, с. 39-43; Изучение каменного века в Азербайджане // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана т. II, Баку, 1957, с. 69-74.
29. Ашурбейли С.Б. Баку ХУІ- ХУШ вв. по описаниям путешественников. Известия Аз ФАН, № 1, 1947, Изд-во АН Аз.ССР, с. 63-72.
30. Ашурбейли С.Б. Ремесла и торговля раннесредневековых городов Азербайджана. Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана т. II, Баку, 1957, с.149-165.
31. Ашурбейли С.Б. Скульптура Азербайджана древнего периода и периода средневековья. // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана, т.I, Баку, 1956, с. 61-109.
32. Гусейнов А.Н. О некоторых надгробных памятниках Халданского и Самухского районов. // Материалы по истории Азербайджана. Труды музея истории Азербайджана, т.I, Баку, 1956, с. 44-55.

Наргиз Алиева

**Древняя и средневековая история Азербайджана
в трудах научных сотрудников Национального
Музея Истории Азербайджана
(1920-1950-ые годы)**

Резюме

Ключевые слова: *историография, сотрудники музея, научная деятельность*

В данной статье прослеживается научная деятельность видных ученых, музея исследовавших древнюю и средневековую историю Азербайджана – И.Джафарзаде, С.Казиева, Е.Пахомова, А.Алекберова, С.Ашурбейли и др. Рассмотрев их научную деятельность, приходим к выводу, что эти, обладавшие всесторонними знаниями ученые, занимающие значительное место в науке, успешно справились с поставленными задачами. Этих неумолимых исследователей с полным правом можно назвать самоотверженными деятелями азербайджанской исторической науки.

Nargiz Aliyeva

**Ancient and medieval history of Azerbaijan in the
works of scientists of Azerbaijan National Museum of History (1920-1950)**

Summary

Key words: *historiography, museum staff, science activity*

For the first time in the article is thrown-back to science activity of the famous scientists, researched ancient and medieval history of Azerbaijan – I.Jafarzade, S.Kaziyev, E.Pakhomov, A.Alekberov, S.Ashurbeyli and etc. Have been envisaged their science activity, we came to conclusion, that these scientists, which had multiple knowledge, take a very important place in science, successfully managed with assigned tasks. These tireless researchers with just cause can be named self-sacrificed pioneers of science.

Əli Fərhadov

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyindəki bir posterin izi ilə

Açar sözlər: *poster, Seyid Yəhya əl-Bakuvi, “Şəfa əl-əsrar”, “Quran”.*

Bu məqalədə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində nümayiş etdirilən bir poster tədqiq edilir. Poster XIV-XV əsrlərin görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Seyid Yəhya əl-Bakuvinin “Şəfa əl-əsrar” əsərindəki bir miniatürə aiddir. Məqalənin məqsədi posterin üzərindəki ərəbcə yazıları oxumaq və əl-Bakuvinin bu miniatürlə hansı məlumatları oxucuya vermək istəməsinə aydınlıq gətirməkdir. Məqalənin əhəmiyyəti posterdəki Quran ayələri işığında əl-Bakuvinin təsəvvüfi fikirlərini izah etməsidir.

VIII əsrdə ortaya çıxan təsəvvüf cərəyanı tarixi proses içində dinin ruhundan, əxlaqi prinsiplərdən uzaqlaşmalara qarşı əks-reaksiya olaraq formalaşmış və digər islam ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da geniş yayılmışdı. Seyid Yəhya əl-Bakuvi (bəzən əş-Şirvani adı ilə də təqdim olunur) bu məktəbi davam etdirən sufilərdən biri olmuşdur.

Seyid Yəhya əl-Bakuvinin (XIV əsrin sonu-1466) yaşadığı dövr Şirvanın çiçəklənmə dövrü idi. Bu tarixi dövrdə Azərbaycanda dünyəvi elmlərin və mədəniyyətin inkişafı və bununla əlaqədar müsəlman ölkələri ilə ciddi mədəni əlaqələr sufiliyin inkişafının və yayılmasının əsas zəminlərindən biri olmuşdur. Abbasqulu ağa Bakıxanov yazır: “Bakılı Seyid Yəhya hicri tarixinin VIII əsrində bu yurdu baş ruhani ustası idi” [2, s.144].

Seyid Yəhya əl-Bakuvi hələ gənc yaşlarında ikən Şamaxıda xəlvəti təriqətinin şeyxi Sədrəddin ilə tanış olmuş, onun yanında təsəvvüf və digər dini elm sahələrini öyrənmişdir. Ərəb və fars dillərini mükəmməl bir şəkildə öyrənən əl-Bakuvi gənc yaşlarından etibarən məşhur bir sufi səviyyəsinə yüksəlmiş, ədəbi-fəlsəfi yönlü yüksək mənzum və mənsur əsərlər yazmışdır.

Şeyx Sədrəddinin vəfatından sonra Şamaxıdan ayrılaraq ömrünün sonuna qədər yaşayacağı Bakıya gələn Seyid Yəhya əl-Bakuvi Şirvanşah

Xəlilullahdan böyük hörmət və məhəbbət, qayğı görərək ömrünün sonuna qədər saray mühitində tədris və təlim fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Onun elm sahəsindəki dərinliyi, mənəvi şəxsiyyəti və kamilliyi insanları ona doğru çəkmiş, o, bir çox mürid yetişdirərək, onları Azərbaycanın və Osmanlı dövlətinin müxtəlif yerlərinə göndərmişdir.

Xəlvətiliyin ikinci piri (qurucusu) qəbul edilən Seyid Yəhya əl-Bakuvi yazdığı əsərlərlə bu təsəvvüf məktəbinin prinsiplərini və fəlsəfəsini də inkişaf etdirmişdir. Seyid Yəhya əl-Bakuvi təsəvvüf məsələlərinə aid ərəb, fars və türk dillərində iyirmidən çox əsər yazmışdır. Bunların böyük bir hissəsi günümüze gəlib çatmışdır. “Əsrar ət-talibin”, “Şəfa əl-əsrar”, “Şərhi Gülşəni-raz” bunların ən məşhurlarıdır. Bu sonuncu əsər XIII-XIV əsrlər azərbaycanlı sufi mütəfəkkir Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” əsərinə şərh olaraq yazılmışdır [2, s.144].

Seyid Yəhya əl-Bakuvinin əsərlərində Həllac Mənsurun, İbn Ərəbinin və Mövlana Ruminin hikmətini və təfəkkürünü, təsirini hiss etmək mümkündür. O, şeirlərində Allah eşqinə böyük yer vermiş, Məhəmməd peyğəmbərə və Həzrət Əliyə duyduğu sevgi və məhəbbəti də səmimi və coşqun ifadələrlə dilə gətirmiş, təsəvvüfi məfhumların izahına böyük əhəmiyyət vermişdir. Seyid Yəhya əl-Bakuvinin də istifadə etdiyi sufi simvolikası ədəbiyyatda “məntiqüt-teyr” (ərəbcə-“quş dili”) adlandırılır. İbn Ərəbi “Əl-Fütuhət əl-Məkkiyyə” əsərində “biz bir şeyi simvollaşdırırıq, amma məqsədimiz tamam başqa şeydir” deyərək təsəvvüfi dilin bir şifrələmə vasitəsi olduğunu, sadəcə əhlini bu mənaya sahib ola biləcəyini göstərir [3]. Sufi simvolikasında cahil və nadan xalq kütlələrinin, fanatik din xadimlərinin təqiblərindən qurtuluş və yalnız mənə əhlinə xitab arzusu əsas yer tuturdu.

Seyid Yəhya əl-Bakuvi də əsərlərində sufi rəmzlərindən istifadə edir. Məsələn, o, sufi kəlməsini ərəb hərfləri ilə izah edir. Ona görə sufi kəlməsinin ص - sad hərfi “səfa”ya (mənəvi saflığa), و - vav - dində vəfaya, ف - fə - “fəna fillah”a, ی - yə - “elməl-yəqin”ə nail olan deməkdir. Bu sifətlərə sahib olan sufi kamil insan dərəcəsinə sahib olar [9, s.136].

Təsəvvüfə görə Allahın tanınmasında ağıl və məntiq kifayət deyildir, Allahı tanımanın əsl rəhbəri ilahi eşqdır. Sufizmin dahi klassikləri Həllac Mənsur [5, s.135] və İbn Ərəbi bu mövzuda dahiyənə əsərlər yaratmışlar [6, s.21]. Seyid Yəhya əl-Bakuvi də onlar kimi ilahi eşq ideyası ilə yaşamış və əsərlərində bunu tərənnüm etmişdir:

“Ömrü Onun sevdasında qeyb etdim,
Könüllə və candan Onun eşqini tapdım” [9, s.135].

Seyid Yəhya əl-Bakuvinin təsəvvüf anlayışı şəriətə və riyasız əmələ əsaslanır [10, s.120], sufiyə görə “təsəvvüf odur ki, elmin ilə əməl etməyə cəhd göstərəsən” [7]. O, saxta şeyxləri də tənqid edərək, sufizmdən mənfəət üçün istifadə edənləri pisləmişdir: şeyx alim gərək cahil şeyx olsa, ona qoşulmaq olmaz, pır cahil olsa, əlinə dəyənək almaqla, xırqə geyməklə, yalan kərəmətlər söyləməklə şeyx olmaz. Seyid Yəhya əl-Bakuviyə görə: “Cahil şeyx ilə büt arasında heç bir fərq yoxdur. Çünki, ikisi də yolu azdırmaqda bərabərdirlər” [9, s.143].

O, dünyanı bədənə deyil, qəlbən tərək etmək lüzumunu təbliğ etmiş, mal sahibi və ya zəngin olmanın deyil, malı və zənginliyi sevməyin əleyhinə olmuşdur. Sufiyə görə “insanların düşər olduqları beş şey var ki, dinlərinin həlak olması buna görədir: 1) yeməyi sevmək, 2) yuxunu sevmək, 3) rahatlığı sevmək, 4) malı sevmək, 5) zənginliyi sevmək [7].

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin ekspozisiyasının orta əsrlər zalında bu böyük mütəfəkkirin “Şəfa əl-əsrar” əsərindən götürülmüş miniatürün posteri nümayiş etdirilir. Təqdim etdiyimiz posterdə olan **soldakı birinci ayə** dünya sevgisinin insana olan zərərlərinə işarə edir. Çünki sufizmə görə Allahdan başqa insanın qəlbində olan hər bir şey bütüdür və Allaha şirik sayılır. Şirk isə Allahın heç bir zaman bağışlamayacağı bir zülmüdür. Bu şirk, zahirdə ibadət edilən bir tanrı, bir ilahdırsa, onsuz da islam bunu qadağan etmişdir. Əsl şirk batində, qəlbən ibadət edilən pul, vəzifə, şöhrət, qadın və digərləridir. Şirkin bu növü “şirki-xəfi” (gizli şirk) adlanır və bu da Allaha xəyanət sayılır.

Nəfslə mübarizə, onu şər əməllərdən təmizləmək təsəvvüfün əsas mövzularından biri olmuşdur. Peyğəmbərin bir hədisini nəql edən İbn Ərəbi belə yazır: “Onlar oruc tutar, namaz qıldılar, ancaq özlərinə haram bir şey verildiyində dərhal üzərinə tullanardılar. Bu səbəbdən Allah onların əməllərini boşa çıxartdı” [6, s.32]. Seyid Yəhya əl-Bakuvi də eyni şəkildə dini ibadətlərin yalnız şəkildən ibarət olmayıb, batini yönünün də olduğuna diqqət çəkmiş və müsəlmanların maariflənməsi və şüurlanması üçün bu ibadətlərin batini yorumunu göstərərək bu cəhətə daha çox əhəmiyyət verilməsində israr etmişdir. Oruc ibadətini izah edən əl-Bakuvi təsəvvüfi mənada orucun gizli və aşkar, lovğalıq, xəsislik və s. maddi və mənavi bütün haramlardan qorunmaq olduğunu göstərmişdir. O, öz fikrini əsaslandırmaq üçün peyğəmbərin hədislərindən də nümunələr göstərir: “Bir çox oruc tutan vardır ki, orucundan ona qalan yalnız aclıq və susuzluqdur” [8], həqiqi oruc isə “masiva”nı (Allahdan başqa hər şey) tərək etməkdir [10, s.171].

Mütəfəkkir, zəkat ibadətini batini yöndən izah edərək göstərir ki, zahiri zəkat malı təmizlədiyi kimi mənəvi zəkat da qəlbi şərdən təmizləyər. Seyid Yəhya əl-Bakuviyə görə zəkat yeddi şeydə fərzdır: 1-nəfsdə, 2-səhhətdə, 3-ruhda, 4-qəlbə, 5-ağılda, 6-mərifətdə, 7-sirdə. Nəfsin zəkati: çətinliyə dözməkdir, səhhətin zəkati: xəstələrə yardım etmək, zərər görmüş olanların yardımına qoşmaqdır, ruhun zəkati: haqqa yönəlmək və haqqı qəbul etməkdir, qəlbin zəkati: Allahın sevgisini qəlbə yerləşdirdikdən sonra, bütün müsəlmanları sevməkdir, aqlın zəkati: insanlara yol göstərmək və bütün məxluqata mülayim davranmaqdır, mərifətin zəkati: təriqət əhlinə doğru həqiqətlər göstərməkdir, sirrin zəkati: qəlbə gələnləri gizlətmək və gözəllikləri görməkdir [8]. Posterdə olan **soldakı ikinci ayə** bu mənaya işarə edir. Yəni insan zahiri ibadətlərinə arxayınlaşmamalı, niyyətindəki, qəlbindəki ən kiçik bir xəyanətə görə Allah qatında cavab verəcəyini unutmamalıdır.

Posterdə olan **soldakı üçüncü ayə** sufizmin təvəkkül prinsipinə işıq tutur. Çalışıb əziyyət çəkmədən Allaha “təvəkkül” etmənin İslamda yeri yoxdur. Eyni şəkildə Allahdan başqa heç bir şeyə ümid bağlamamaq da təvəkkülün əsas şərtidir. Əks təqdirdə bu şirk sayılar və birinci ayədəki zülm kateqoriyasına girər. Çalışıb alın təri tökərək, fiziki və ya əqli işlə məşğul olmaq İslamın ibadətlər qədər əhəmiyyət verdiyi bir vəzifədir.

Posterdə olan **soldakı dördüncü ayə** isə Allahın elm sifətinə, “əl-Alim” olmasına işarə edir. Quranda belə deyilir: “O, ondan başqa heç bir tanrı olmayan Allahdır. Qeybi də, aşkarı da biləndir” [4, Həsr, 22].

Posterdə olan **sağdakı birinci ayə** isə Allahın vahidliyinə və Onun kitabına diqqəti cəlb edir. Allah insana öz kitabı olan Quranı oxumaq, dərk etmək, ondan ibrətlər götürmək üçün göndərmişdir. Kainat kitabı olan Quranda əzəli və əbədi olan Allah insanın həyat düsturunu qeyd etmişdir. Bu prinsiplərə uyğun yaşamaq insanı əbədi xoşbəxtliyə götürəcəyi kimi, bu yola xəyanət etmək və ya inkar etmək də insanı “əşrəfi-məxluqat” səviyyəsindən “əsfələ-səfilin (aşağıların lap aşağısı)” [4, Tin, 5] səviyyəsinə sala bilər.

Posterdə olan **sağdakı ikinci ayə** yenə təkrar olaraq Allahın vahidliyinə işarə edir. Sufilərə görə, Allahın vahidliyi yalnız Onun tanrı olaraq birliyinə işarə etməyib, həm də qəlbimizdə Onun sevgisindən başqa hər şeydən uzaq olmamızın vacibliyinə, bizi Ondən uzaqlaşdıran hər şeydən uzaq qalmamızın zəruriliyinə işıq tutur.

Posterdə olan **sağdakı üçüncü ayə** isə insanın yaradılış mərhələlərinə

və qayəsinə işıq tutur. Allah Qurani-Kərimdə insanın yaradılışını belə izah edir: “Şübhəsiz ki, biz insanı palçıqdan süzülmüş (sudan) yaratdıq. Sonra onu nutfə halında möhkəm bir yerdə yerləşdirdik. Sonra o nutfəni laxtalanmış qan (ələqə) şəklinə saldıq və sonra ələqəni “müzgə” (bir parça ət) şəklinə saldıq, sonra o bir parça ətə sümüklərə döndərdik və sonra sümükləri ətə ördük və nəhayət onu bambaşqa bir varlıq olaraq yaratdıq. Yaradanların lap gözəli olan Allaha afərinlər olsun. Bundan sonra ölməlisiniz! Sonra siz qiyamət günü təzədən diriləcəksiniz!” [4, Mö`minun, 12-16].

Bu ayələr bütün insanların eyni mənşədən - Adəmdən yaradıldığını, onun isə torpaqdan xəlvə edildiyini göstərməklə insanlar arasında heç bir üstünlüyün olmadığını, üstünlüyün ancaq Allaha imanda olduğunu göstərir. Bəşəriyyətin atası olan Həzrət Adəmə “ruhumdan üfürdim” [4, Sad, 72] – deyən Allah posterdə olan ayələr işığında bizi şirkdən və zülmədən uzaq olmağa, xeyir və ya şəər, bütün əməllərimizin qarşılığını görəcəyimizə, ancaq Ona təvəkkül edib, Ondan başqasından uzaq olmağa, Onun elminin keçmiş və gələcək bütün qədərimizi təyin etdiyinə inanmağa, Qurana sarılmamıza çağırır.

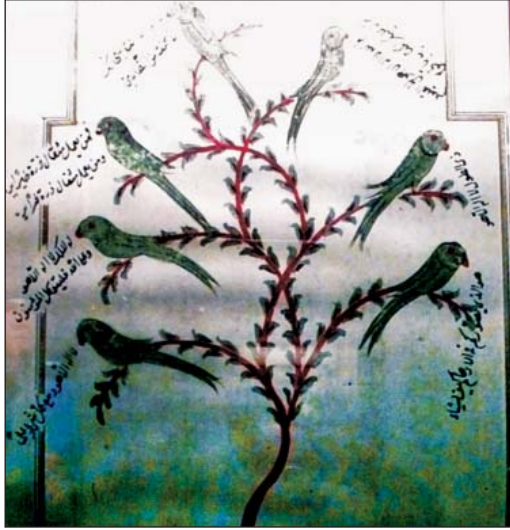
Seyid Yəhya əl-Bakuvinin “Şəfa əl-əsrar”i müəllifin yeganə türkcə əsəri olub digər əsərlərinin şərhə mahiyyətindədir və təsəvvüf prinsiplərini izah edir. “Ziyaül-Buyustəri” ləqəbli “Məhəmməd bin Ömər bin Mövlana Süleyman” adlı katib Seyid Yəhya əl-Bakuvinin “Şəfa əl-əsrar” əsərinin dağılmış və köhnəlmiş nüsxəsinin əsasında onu yenidən yazmış, kitabın sonunda bunu qeyd etmişdir. İstanbulun Süleymaniyyə kitabxanasında olan yeganə nüsxə (Hacı Mahmud, 2283 sayılı nömrə) təxminən XVI əsrin ortalarına aiddir. Əsərin orijinalı isə XV əsrə aiddir. Nüsxə kitab şəklində olub, 203 vərəqdən ibarətdir. Mətn nəsx xətti ilə yazılmışdır [9, s.40]. Bəhs etdiyimiz poster nüsxənin son qismlərində olan beş miniatürdən birinin surətidir. Poster 48x58 ölçüsündə olub, açıq yaşıl fondadır. Çərçivə içində tünd qırmızı ağac budaqları üstündə yeddi yaşıl tutuquşu və onların hər birinin yanında ərəbcə qara mürəkkəblə yazılmış Quran ayələri təqdim edilmişdir. Bu ayələr islam ilahiyyatının xülasəsi olaraq qeyd edilməyə layiqdir.

Tərcüməsi:

Soldakı quşların yanında yazılmış ayələrin tərcüməsi, yuxarıdan aşağıya:

1. Səndən başqa bir Allah yoxdur. Sən paksan. Mən həqiqətən zülmkarlardan imişəm [4, Ənbiya, 87].

2. Hər kim zərrə ağırlığında yaxşı bir əməl etsə, onu görəcəkdir. Və hər kim zərrə ağırlığında pis bir əməl etsə, onu görəcəkdir [4, Zilzal, 7-8].
3. Hökmranlıq ona aiddir. Ondan qeyri heç bir tanrı yoxdur [4, Zümər, 6]. Və möminlər ancaq Allaha təvəkkül etməlidirlər [4, İbrahim, 11].
4. Ondan başqa bir tanrı yoxdur. O, elmi ilə hər şeyi əhatə etmişdir [4, Taha, 98].

Sağdakı quşlar:

1. Əlif, Lam, Mim! Allah - ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. Diri və qaimdir. Səndən qabaqkıları təsdiq edən bu kitabı haqq olaraq sənə nazil etdi [4, Ali-İmran, 1-2].
2. Nemət sahibidir. Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur [4, Gəfir, 3].
3. Anaların bətnində sizə istədiyi kimi surət verən Odur [4, Ali-İmran, 6].

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Seyid Yəhya əl-Bakuvinin “Şəfa əl-əsrar” əsərindəki miniatürə aid olan yuxarıdakı ayələr islamın təsəvvüf fəlsəfəsini anlamaq baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Quran ayələrindən ilham alan Seyid Yəhya əl-Bakuvinin fikirləri islam dünyasında məzhəblər və təriqətlər arasında birləşdirici və yaxınlaşdırıcı bir rola sahib olmaqla yanaşı, Azərbaycan təsəvvüf və fəlsəfə tarixinin tədqiqində də böyük əhəmiyyətə malikdir. Təsəvvüf tariximizi öyrənmədən isə orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətini anlamaq mümkün deyildir. İnsana məhəbbət və ilahi eşq ideyasına əsaslanan bu ideyalar Azərbaycanın dini-fəlsəfi fikir tarixinin əsas ilham mənbəyi olmuşdur. İnanırıq ki, bu kimi əsərlərin ətraflı öyrənilməsi fəlsəfə tariximizin daha dərinləndirilməsinə yardım edəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. İbn Arabi. İlahi Aşk (el-Fütuhāt el-Mekkiye eserinin 178-ci bölümü). İstanbul: İnsan Yayınları, 1992 (çeviren: Mahmut Kanık).
2. Каджар Чингиз. Выдающиеся сыны древнего и средневекового Азербайджана. Баку: Издательство “Азербайджан”, 1995.
3. Kılıç Mahmut Erol. Sufi Şiirinin Poetikası. Cogito, Kış, 2004, Sayı: 38. <http://www.geocities.com/tasavvufiliteratur/poetika.htm>
4. Qurani-Kərim transkripsiyası və Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi. Bakı: Beynəlxalq “əl-Huda” Nəşriyyatı, 2009 (tərcüməçi: Mirzə Rəsul İsmailzadə Duzal).
5. Öztürk Yaşar Nuri. Hallac-ı Mansur və Eseri. İstanbul: Yeni Boyut, 1996.
6. Muhyiddin İbn Arabi, Ruhü'l-Kuds. İstanbul: Kitsan, 2005 (tərcümə: Vahdettin İnce).
7. Rıhtım Mehmet. Seyid Yəhya Bakuvi. <http://www.irfandergisi.com/05/22.php>
8. Rıhtım Mehmet. Seyid Yəhya Bakuviyə görə oruc və zəkatın fəzilətləri. <http://www.irfandergisi.com/07/14.php>
9. Rıhtım Mehmet. Seyid Yəhya Bakuvi və Xəlvətlik. Bakı: Qismət, 2005.
10. Rıhtım Mehmet (nəşrə hazırlayan). Seyid Yəhya əş-Şirvani əl-Bakuvi və onun Şəfa əl-əsrar (Sufiliyin sirləri) adlı əsəri. Bakı: Elm, 2010.

Ali Farkhadov

**On the trial of one poster at the National Museum of
History of Azerbaijan**

Summary

Key words: poster, Sayyid Yahya al-Bakuvi, “Shafa al-asrar”, “Koran”.

In the article has been made an attempt to investigate a poster from the book “Shafa al-asrar” of Sayyid Yahya al-Bakuvi and his progressive ideas. In the poster painted pictures of seven parrots and excerpts from the Koran, which invites a person to the way of God. This article gives quotations from creativity of Sayyid Yahya al-Bakuvi, which explains his Sufi philosophy. The value of the article is a show a religious philosophy in the “Sahafa al-Asrar” scientific work of Sayyid Yahya al-Bakuvi based on images on the poster thumbnails.

Али Фархадов

**По следам одного постера в Национальном
Музее Истории Азербайджана**

Резюме

Ключевые слова: постер, Сейид Яхья аль-Бакуви, “Шафа аль-асрар”, «Коран».

В статье сделана попытка исследовать миниатюру из книги «Шафа ал-асрар» Сейида Йахья ал-Бакуви, представленную на одном из постеров музея и на основе этого прокомментировать его просветительские мысли. В постере изображены семь попугаев и выдержки из «Корана», которые приглашают человека на путь Божий. В статье приводятся примеры из творчества Сейида Йахья ал-Бакуви, которые отображают его суфийскую философию.

Фархад Джаббаров

Освещение деятельности Гаджи Зейнал Абдина Тагиева на страницах газеты «Терджуман»^{*}

Ключевые слова: Г.З.А. Тагиев, газета «Терджуман», благотворительность

Последняя треть XIX века вошла в историю тюркских народов Российской империи как эпоха пробуждения национального самосознания. Стоявшая во главе этого процесса передовая интеллигенция Кавказа, Поволжья, Центральной Азии, Сибири и Крыма выдвигала идеи культурного единства, развития просвещения среди тюрко-мусульманских народов. Важное место в осуществлении этих идей занимало издание периодической печати. Первая инициатива в этом деле принадлежала Гасан беку Зардаби, начавшему в 1875 году издавать в Баку на азербайджанском языке газету «Экинчи». Среди печатных изданий, сыгравших важную роль в общественно-политическом прогрессе тюркских народов, особое место занимает издававшаяся в 1883-1918 гг. в Бахчисарае на русском языке газета «Терджуман». Издателем и редактором газеты являлся крымский общественно-политический деятель, основатель крымско-татарской печати и публицистики Исмаил бек Гаспринский (1851-1914). И. Гаспринский был одним из лидеров движения за обновление общественной жизни мусульман, воспринимая его не только как религиозное и культурное, но и как социальное и моральное обновление. Как верно отмечал российский исследователь начала XX века Г. Алисов, «...Гаспринский имеет громадные заслуги перед русским мусульманством. Много надо было редкого упорства, уметости, ловкости, чтобы вести трудную борьбу, с одной стороны, с вечно подозрительным правительством, а с другой стороны, с тяжелыми, глубоко укоренившимися предрассудками мусульманской массы. Из года в год г. Гаспринский в своей маленькой газете

□ ¹ Выдержки из газеты, посвящённые Г.З.А. Тагиеву, были собраны его дочерью Сарой ханум и ныне хранятся в Государственном Архиве Литературы и Искусства Азербайджанской Республики им. С.Мумтаза.

старался будить и объединять русских мусульман, напоминал различным группам об их племенном и вероисповедном единстве и настаивал на необходимости усвоения мусульманами начал западной культуры» (1).

В газете «Терджуман» затрагивались самые разные вопросы - просвещения, школьного дела, строительства мечетей, положения женщин-мусульманок в России и за рубежом, состояние здравоохранения и экономики в мусульманских регионах России, эмиграции мусульман из России и их положения за её пределами. После долгих лет упорного труда И. Гаспринскому удалось превратить газету в идеологический орган, зеркало общественной жизни. Долгие годы трудной работы издательства газеты «Терджуман» фактически стали периодом подготовки мусульманских народов Российской империи к восприятию общественно-политической реальности в стране. Эта газета «воспитала» мусульманского читателя (2).

Значительное место в газете «Терджуман» было уделено деятельности азербайджанского нефтепромышленника Гаджи Зейнал Абдина Тагиева, известного во всём мусульманском мире своей благотворительностью. Личность Г.З.А.Тагиева привлекала внимание Исмаил бека Гаспринского потому, что совершаемые им дела, будь-то в сфере предпринимательства или меценатства, были направлены на прогресс мусульман, к чему стремился и сам редактор «Терджуман». То, к чему призывала газета на своих страницах, в Азербайджане претворял в жизнь Г.З.А.Тагиев. Все статьи, посвящённые ему, проникнуты большим уважением и симпатией к этому человеку. Чувствуется, что авторы, описывая деяния Гаджи, не ограничиваются простой констатацией фактов, они детально анализируют их, стараясь на примере этого мецената показать другим состоятельным мусульманам необходимость осуществления благотворительных дел во имя народа. Приведу выдержку из статьи, опубликованной в одном из номеров «Терджуман» за 1897 г.: «Уже не в первый раз нам приходится с удовольствием упоминать тут достопочтенное имя Гаджи Зейнал Абдина Тагиева. Не можем лишить себя, и думаем всех наших читателей удовольствия помянуть ещё раз своевременные и строго полезные пожертвования этого очень редкого татарина (азербайджанца – *Ф. Д.*). Человек этот, кроме обыденной шаблонной благотворительности бедным, голодным или больным, даёт средства бедным авторам татарам на издание их сочинений, уже многие годы даёт средства десяткам татарской молодёжи для прохождения курса гимназии и университета. Бывая в университетских городах, он

ездит на поклон к учащейся молодёжи и бодрит её, как может и умеет, открывается ли где школа, строится ли мечеть, всегда солидное тагиевское пособие является. Читатели наши знают, что на русско-татарскую школу в Нахичевани он в прошлом году прислал тысячу рублей. Как городской гласный, г. Тагиев всегда на стороне «дать» в пользу учения, благотворения и вообще благоустройства. Им же были посланы к десятилетию нашей газеты 500 рублей в «помощь трудному делу». Наконец, это он же пожертвовал 180 тысяч рублей на учреждение в Баку училища пансиона для мусульманских девиц» (3, л. 12).

Как видно из написанного, автор статьи подчёркивает, прежде всего, благотворительную деятельность Г. З. А. Тагиева в сфере просвещения, в котором так остро нуждался мусульманский мир в XIX веке. Причём, в небольшом отрывке освещены деяния, исчисляемые в разных суммах: от 500 рублей на помощь газете «Терджуман» до 180 тысяч рублей на учреждение женского мусульманского училища. В статье прекрасно показан характер Г. З. А. Тагиева: мы узнаём о его обычае, будучи в университетских городах, посещать учащуюся молодёжь. Данный факт подтверждается в воспоминаниях одного из азербайджанских студентов – Аббасали бека Муганлинского: «В 1891 году в бытность мою студентом юридического факультета Московского университета, [Тагиев] приехал в Москву и пригласил нас, всех студентов мусульман к себе в гостиницу «Славянский базар» и угостил нас обедом. . . Он восхвалял науку и просил нас помнить, что без науки жить невозможно, и сказал: «Искать надо науку от колыбели до могилы (здесь Тагиев высказался известными словами пророка Мухаммада)» (4, л. 35). Это обстоятельство свидетельствует, что во время поездок за пределы Азербайджана Гаджи интересовали не только его предпринимательские дела, но и забота в отношении юношей, получающих образование, ведь именно им предстояло в будущем пополнить ряды азербайджанской интеллигенции. А статья в «Терджумане» заканчивается такими словами: «Довольно перечисленного для обрисовки характера этого замечательного татарина. Очевидно, он очень богат, очевидно также, что он настолько развит умственно, что понимает на что и для чего жертвует. Да, г. Тагиев обладает миллионами и широким пониманием нужд и недостатков своего народа. Нам остаётся сказать, что г. Тагиев явился на свет Божий «бедным человеком» и вступил в жизнь «безграмотным». Его миллионы, его широкие либеральные взгляды – вполне его благоприобретение. Это один из тех самородков, которые при благоприятных условиях совершают большие дела» (3, л. 13).

Эти слова как нельзя лучше показывают, что Г.З.А.Тагиев в глазах российских мусульман был олицетворением влияния, авторитета, завоеванного не столько материальным состоянием, сколько личным примером плодотворной общественной деятельности. Его прогрессивные взгляды, стремление вести свой народ в ногу со временем тем не менее умело сочетались с уважением к традициям и устоям того времени. Корреспондент «Терджуман», будучи в Баку, дал следующее описание Г.З.А.Тагиева: «...Слово Аджи и Гаджи сейчас даёт представление о седой бороде, чалме и длинном халате или архалуке. Мне так и казалось, тем более мне было приятно встретить в лице г. Тагиева интеллигентного, крепкого и бодрого человека, голова коего украшена добрыми мыслями вместо традиционной чалмы, а добрые дела заменяют халат» (3, л. 3).

В одной из последующих корреспонденций из Баку читатели «Терджуман» узнают о бедственном положении городского мусульманского кладбища. Корреспондент газеты, с горечью констатируя, что «никто не думает об охране могил предков», сообщает, что Бакинская управа, по ходатайству доктора Ахундова, разрешила оградить одно из кладбищ, для чего пожертвовано 2000 рублей. Автор не указывает имён всех жертвователей, но сразу бросается в глаза то, что он подчёркивает: «... из коих 1000 рублей от Гаджи Зейнал Абдина Тагиева» (3, л. 3). Половина суммы, собранной для ограждения мусульманского кладбища, внесена одним человеком – непререкаемой «гордостью мусульманства», как его называла одна из бакинских газет.

Особое внимание на страницах газеты «Терджуман» уделялось меценатству Г. З. А. Тагиева в сфере просвещения. Как известно, он с особой заботой подходил к этому насущному в ту пору для мусульман вопросу. Стремление видеть больше образованной молодёжи, рост потребности в квалифицированных специалистах в связи с изменениями в общественно-экономической жизни побуждали представителей зажиточных слоёв по всей России вкладывать средства в образование. Для мусульманских народов России в последней трети XIX века вопрос образования, грамотности был вдвойне важным, так как сложившаяся веками система религиозного образования не отвечала запросам времени и не могла восполнить современные потребности общества. Осознавая растущую отсталость мусульман в просвещении, передовые слои общественности выступали яростными поборниками открытия школ, построенных на новых методах обучения и воспитания. Новизна

заклучалась, прежде всего, в преподавании, наряду с богословными и светских наук. К тому же в новометодных школах предпочтение отдавалось звуковому методу изучения грамоте, вопреки преобладавшему в традиционных школах слоговому методу. Все эти нововведения вошли в историю как общественно-педагогическое движение «усули-джадид» («новый метод»), видными представителями которого в Азербайджане являлись Сеид Азим Ширвани, Мир Мохсун Навваб, Мамедтаги Сидги. Сам Исмаил Гаспринский тоже придерживался этого метода и в 1884 г. основал в Бахчисарае школу «усули-джадид», построенную на принципах фонетического метода обучения.

Открытие новометодных школ приветствовалось передовыми представителями мусульманской буржуазии в России, в т.ч. и Г. З. А. Тагиевым. В частности, газета «Терджуман» сообщала, что он пожертвовал в пользу новометодной школы в Елизаветполе (ныне Гянджа) 1000 рублей. Сумма была для тех времён немалая и, характерно, что городские жители благодарят Г. З. А. Тагиева не через бакинскую прессу, а именно посредством «Терджуман», издаваемого в далёком Бахчисарае: «Елизаветпольцы просят редакцию выразить почтенному жертвователю их глубокую признательность» (3, л. 5). Почему? Ответ напрашивается невольно: поступок азербайджанского благотворителя должен был стать примером для других представителей имущих слоёв. Освещение этого поступка в газете, популярной среди мусульман от Крыма до Сибири, пропагандировало традиции меценатства в сфере образования. Не случайно, что в одном из своих номеров, газеты «Терджуман», высказывая симпатии к Г. З. А. Тагиеву, явно приводит его в качестве примера другим: «...Вот человек, кому следует пожелать здоровья. Как благотворитель и как деятель, он живая польза. Живи, г. Гаджи» (3, л. 5).

Получила отражение на страницах «Терджуман» и деятельность Г. З. А. Тагиева по распространению просвещения за пределами Азербайджана. В одном из номеров за 1900 г. сообщалось, что Гаджи приобрёл «...несколько сот экземпляров вышедшей недавно из печати «Персидской хрестоматии» («Келиди Адабият») с целью разослать их в виде пожертвований различным персидским школам» (3, л. 15). Другой архивный документ указывает точное количество приобретённых Г. З. А. Тагиевым книг – 840 экземпляров (5, л. 33).

И. Гаспринский находился в тесных контактах с рядом общественно-политических деятелей Азербайджана, такими как Али бек Гусейнзаде, Ахмед бек Агаев, Алимардан бек Топчибашев и др. Их сближали общие

взгляды на прогресс мусульманских народов, подъём национального самосознания, развитие культуры. И. Гаспринский лично интересовался происходящими в Азербайджане событиями, старался освещать некоторые из них на страницах газеты «Терджуман». Особый интерес вызвало известие о том, что редактором издаваемой на средства Г. З. А. Тагиева в Баку газеты «Каспий» назначен А. Топчибашев. «Нам сообщают, что присяжный поверенный Топчибашев Али Мардан бек утверждён в звании редактора газеты «Каспий», выходящей в Баку, хотя уже несколько лет состоит издателем этой газеты уважаемый Г. З. А. Тагиев и в последнее время редактирование газеты было фактически в руках г. Топчибашева... В лице «Каспия» интеллигентный круг мусульман будет иметь орган, где можно будет высказывать свои думы, нужды и желания» (3, л. 8). Выходившая на русском языке газета «Каспий» известна в истории Азербайджана как яркий образец прогрессивного печатного издания конца XIX – начала XX вв. Газета сыграла заметную роль в формировании политического самосознания и культуры в Азербайджане и на протяжении своей деятельности была одним из самых эффективных рупоров национальной интеллигенции и буржуазии. И нет преувеличения, в данной газетой «Терджуман» характеристике как самого «Каспия», так и А. Топчибашева и Г. З. А. Тагиева: «Такой орган был необходим, и он будет весьма полезен в таких надёжных руках как его редактор и издатель».

Здесь хотелось бы отметить и то, что «Терджуман», как и многие другие газеты, тоже получал финансовую помощь от Гаджи. Кроме упомянутых выше 500 рублей, отправленных на юбилей газеты, Г. З. А. Тагиев в 1901 г. и 1902 г. пожертвовал в пользу «Терджуман» по 1000 рублей (5, л. 34 и л. 39 об.).

Информируя своих читателей о событиях, происходивших в регионах, населённых мусульманами, газета «Терджуман» в нескольких номерах затронула и такой важный эпизод в деятельности Г.З.А.Тагиева, как продажа им своих нефтяных предприятий и строительство в Баку текстильной фабрики. Г.З.А.Тагиев, который к концу XIX века превратился не только во влиятельную фигуру в азербайджанском обществе, но и в крупнейшего и преуспевающего нефтяного магната, в 1897 году осуществил сделку, которая тогда была воспринята с недоумением. Он продал свою, входившую в число ведущих российских компаний, нефтяную фирму за 5 миллионов рублей англичанам, став при этом одним из директоров вновь созданной фирмы «Олеум». Данный шаг Г.З.А.Тагиева объяснялся тем фактом, что он, как истинный бизнесмен, решил за счёт

продажи части своих нефтяных предприятий вложить капитал в новую отрасль – текстильную, которая, по замыслу Гаджи, должна была стать не сырьевым придатком российской экономики, а самостоятельной и конкурентоспособной промышленностью. Вот что сообщал «Терджуман» в 1897 г., ссылаясь на информацию, заимствованную из газеты «Закаспийское обозрение»: «Он (Тагиев – *Ф. Д.*) хочет устроить в окрестностях Баку бумагопрядильную и ткацкую мануфактуру с ситцепечатною фабрикою при ней. Это предприятие принесёт, несомненно, пользу Кавказу и странам, лежащим южнее, потому что значительно сократит двукратную перевозку мануфактурных товаров, сперва в виде сырого материала, хлопка из среднеазиатских русских владений Бухары и Хивы в средние губернии Европейской России, а потом в виде хлопчатобумажных материй обратно. ...Если сообщение газеты верно, то можно поздравить гг. Тагиевых с счастливой идеей и пожелать им прочного успеха. Надо думать, произведения предполагаемой мануфактуры будут хорошо расходиться по Кавказу, Персии и Средней Азии» (3, л. 4).

В 1899 г. газета «Терджуман» даёт более подробную информацию о строящейся Г.З.А.Тагиевым фабрике: «Из Баку нам сообщают, что почтенный Г.З.А.Тагиев устраивает в пяти верстах от города на берегу моря большую мануфактурную фабрику с машинами новейших систем. На это дело им ассигновано 3 миллиона. Фабрика предполагается на 6 тысяч рабочих, для них устраиваются хорошие помещения, общественный сад, бани, школа и прочее. На фабрике будет свой оркестр и музыка. С городом фабрика соединится конно-железной дорогой. Находясь на перепутье Кавказа, Ирана и Средней Азии, фабрика эта должна иметь хороший успех. Сырьё, т.е. хлопок, почти под рукой и районы сбыта расположены вокруг» (3, л. 7).

Однако планы Г.З.А.Тагиева натолкнулись на серьёзные трудности, о которых «Терджуман» сообщал своим читателям в одном из номеров за 1899 г. «...зависть подняла голову на этого энергичного татарина и разные корреспонденции в столичных газетах постарались дискредитировать предприятие г. Тагиева. К тому же оказались кое-какие упущения формальностей при найме земли под фабрику и дело было приостановлено по распоряжению начальства» (3, л. 1). Выяснилось, что крестьяне, у которых Г. З. А. Тагиев купил земли для постройки предприятия, заключили с ним договор на срок, более продолжительный, чем имели право. Здесь сказалась запутанность в земельных правах

местных крестьян, которые формально считались пользователями земли, а владела ей государственная казна. Полиция остановила постройку фабрики и установку оборудования. Г. З. А. Тагиеву даже предложили ввиду неудачи перевести фабрику в Бухару. Однако, по сообщению «Терджуман», вскоре, благодаря вмешательству министерств финансов и земледелия, инцидент был исчерпан. Гаджи внёс в казну по 8 тысяч в год за 80 десятин земли, а остальные заарендованные им 100 десятин предполагалось оставить в руках казны, но использовать в последующем для постройки рабочего посёлка при фабрике. Резюмируя статью, корреспондент «Терджуман» писал: «...при мне все радовались такому благоприятному окончанию этого дела, искусственно раздутого из ничтожного судебного казуса, чуть не в государственный вопрос» (3, л. 2). Действительно, несмотря на всё, фабрика Г. З. А. Тагиева в Баку открылась в 1900 году, положив начало самостоятельному развитию текстильной промышленности в Азербайджане.

Имя мецената Г. З. А. Тагиева запомнилось мусульманам всего мира ещё и тем, что он стал инициатором и создателем первой светской школы для девочек-мусульманок. Ценой больших усилий ему удалось получить разрешение властей и открыть её в 1901 году. Названное в честь императрицы Александры Фёдоровны Александринское русско-мусульманское женское училище стало первым на Востоке образовательным заведением, где девочки обучались не только религиозным дисциплинам, но и светским наукам, а также навыкам домоводства. Училище было образцовым, и Гаджи по праву получил ещё тогда имя «пионера женского образования». Церемония открытия школы состоялась 7 октября 1901 г. Со всех концов России на имя Г. З. А. Тагиева прибывали поздравления, восторженные отзывы по случаю этого важного для мусульманского мира события. Одно из самых тёплых поздравлений пришло из Бахчисарая, от Исмаила Гаспринского. В нём говорилось: «Присутствуя сегодня мысленно среди наших бакинских друзей, мы говорим: «Глубокоуважаемый Гаджи! Вы были почтенны своей просветительной благотворительностью, но сегодняшний день делает Ваше имя дорогим далеко-далеко за пределами Баку. Грандиозное здание училища, выстроенное Вами, есть лучший памятник, который может поставить себе человек. Да послужит он поучением и назиданием не только нам, но и важным, сановитым ханам и принцам Азии, проезжающим через Баку. Созданная вами школа – великий светоч, лучи

которого могут проникать во все уголки мусульманского мира. Живи, почтенный Гаджи, и да позволит тебе Всемогущий увидеть счастье и довольство многих мусульманок, к просвещению и воспитанию коих ты сегодня приступил. Святость сегодняшнего дня делает среди народа почтенным имя всех «Тагиевых», нисходящих от тебя. Поздравляем с сегодняшним знаменательным днём также попечительницу школы Сона ханум Тагиеву. Мы уверены, что её чуткое материнское сердце сделает эту школу цветником знания и благонравия» (3, л. 14).

Корреспонденции «Терджуман» по поводу открытия в Баку женского русско-мусульманского училища вызвали широкий резонанс среди читательской аудитории. Вот что писал в редакцию волостной управитель города Перовск (ныне город Кызылорда, Республика Казахстан) Юсуф бек Басычарян: «Известно, что русские мусульмане далеко отстали от других жителей. Это очень меня опечалило. Но, прочитав, в 37-39 номерах «Переводчика» (русский перевод названия газеты «Терджуман» - *Ф. Д.*) о женском училище, открытом в Баку Г.З.А.Тагиевым, я искренне обрадовался и спешу через Вашу газету выразить почтенному учредителю величайшую благодарность. Там, в Баку, далеко от нас, добрые люди начинают добрые дела. Но, увы, наши киргиз-казахи не могут очнуться от долгой дремоты. Боюсь, как бы дикири Америки не оставили нас позади себя» (3, л. 15).

Таким образом, издаваемая Исмаилом Гаспринским прогрессивная общественно-политическая газета «Терджуман», наряду с освещением разных сторон жизни мусульманских народов, уделяла обширное внимание деятельности азербайджанского предпринимателя и благотворителя Г.З.А.Тагиева. О нём писали многие газеты, как в России, так и за её пределами. Но освещение деяний Гаджи именно на страницах «Терджуман», имело символическое значение. Газета, провозгласившая своим лозунгом «Единство языка, мысли, действий», на примере Г.З.А.Тагиева преподносила мусульманам и тюркам образец служения своему народу, заботу о его будущем. Почтение, и в какой-то степени, восхищение совершаемыми Г.З.А.Тагиевым благими делами прослеживается во всех публикациях, посвящённых ему. И прав был автор статьи «Милльон на добрые дела» в «Терджуман» за 31 декабря 1900 г., который одной фразой дал высокую оценку личности Г.З.А.Тагиева: «Г.Тагиев вообще представляет крупного благотворителя, но в мусульманском мире нашего времени он и количеством, и, в особенности, целесообразностью благотворения, занимает первое место» (3, л. 9).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алисов Г. Мусульманский вопрос в России. «Русская мысль», 1909, № 7. // Цитируется по журналу «Гасырлар авазы – Эхо веков», 1999, № 1/2 // www.archive.gov.tatarstan.ru.
2. Богданович И. А., Шендрикова С. П. Газета «Терджиман», как источник по истории возникновения общественно-политического движения мусульман Российской империи. // <http://turkolog.narod.ru>.
3. Государственный Архив Литературы и Искусства им. С. Мумтаза Азербайджанской Республики: фонд 675, опись 2, единица хранения 99.
4. Там же: ед. хр. 103.
5. Государственный Исторический Архив Азербайджанской Республики: фонд 314, опись 1, единица хранения 329.

Fərhad Cabbarov

Hadji Zeynal Abdin Tağıyevin fəaliyyətinin “Tərcüman” qəzetinin səhifələrində işıqlandırılması

Xülasə

Açar sözlər: *H.Z.A.Tağıyev, “Tərcüman” qəzeti, xeyriyyəçilik*

1883-1918-ci illərdə Bağçasarayda nəşr olunan “Tərcüman” qəzeti müsəlman xalqlarının həyatının ayrı-ayrı səhifələrini işıqlandırmaqla yanaşı azərbaycanlı sahibkar və xeyriyyəçi Hacı Zeynal Abdin Tağıyevin fəaliyyətinə də geniş yer ayırırdı. İsmayıl bəy Qasprinskiyin nəşri olduğu bu qəzet H. Z. A. Tağıyevin ictimai və sahibkarlıq fəaliyyətinin müsəlmanların inkişafı və tərəqqisinə yönəldiyini ön plana çəkirdi.

Farhad Jabbarov

Coverage of Hadji Zeynal Abdin Tagiyev's activity on the pages of newspaper “Terdjuman”

Summary

Key words: *H.Z.A.Tagiyev, newspaper “Terdjuman”, philanthropy*

Newspaper “Terdjuman” published in Bakhchisaray in 1883-1918 alongside with coverage of different sides of Muslim people's life focused extensive attention on activity of azerbaijani entrepreneur and philanthropist Hadji Zeynal Abdin Tagiyev. The publisher of newspaper Ismail Gasprinskiy tried to demonstrate by the example of this Maecenas to other solvent Muslim necessity of carrying out charity for the sake of nation.

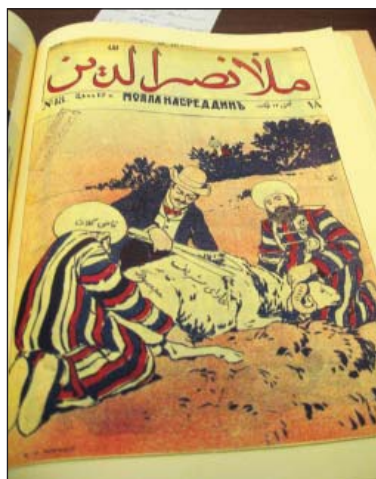
Махфуза Зейналова

Журнал «Молла Насреддин» и развитие сатирического жанра в узбекской литературе

Ключевые слова: *Азербайджан, Узбекистан, «Молла Насреддин», сатира.*

Изучение исторических, международных, межгосударственных связей было и остается научно значимой проблемой в отечественной историографии. Выбор темы взаимосвязи азербайджанского и узбекского народов в конце XIX – начале XX вв. определяло то, что историческая судьба азербайджанского народа, при всей ее неповторимости и своеобразии, многими своими сторонами схожа, а в главном – едина с историческими судьбами узбекского народа. Как отмечал общенациональный лидер азербайджанского народа Г.А. Алиев, «отношения между азербайджанским и узбекским народами имеют древнюю историю, во все времена наши народы дружили, поддерживали друг друга, вместе развивали культурные ценности» (1, 10).

В коллекции Национального Музея Истории Азербайджана хранятся номера еженедельного иллюстрированного сатирического журнала «Молла Насреддин», сыгравшего большую роль в развитии демократических идей не только в Азербайджане, но и во многих соседних странах Востока. Литературная деятельность многих азербайджанских поэтов и писателей оказала огромное влияние на творчество представителей мусульманских стран и Средней Азии, в частности. Пожалуй, не будет преувеличением сказать, что в культурном отношении Азер-

байджан стал воротами Туркистана в европейскую и русскую культуру.

Конец XIX - начало XX веков ознаменовался углублением традиционных связей азербайджанского и узбекского народов в области литературы. Большое влияние на развитие демократических идей в Узбекистане оказал и журнал «Молла Насреддин» (2, с.14). Редактор и издатель журнала, известный писатель и драматург Джалил Мамедкулизаде (1869-1932) объединил лучших поэтов, писателей и художников Азербайджана той эпохи, среди которых выделялись М.А.Сабир, О.Ф.Неманзаде, А.Ахвердиев, А. Азимзаде и др. (3, с.13-15)

В развитии литературных связей особую роль сыграло творчество азербайджанского поэта Мирзы Алекпера Сабира (1862- 1911), который в определенный период активно сотрудничал с журналом «Молла Насреддин». Его сатирические стихи пользовались большой популярностью в городах Туркистана (4, с.23). Азербайджанский исследователь Н.Керемов определил, что М.А.Сабир в 1884 году выехал из Шамахи с целью посетить все наиболее известные места мусульманского Востока, включая Туркистан. Пройдя по маршруту Ашхабад-Душанбе-Мерв-Чарджоу-Бухара-Каттакурган-Самарканд, он осмотрел многие исторические памятники Средней Азии, а также завязал ряд знакомств (5, с. 6-7). Сабир в Самарканде и Бухаре познакомился с узбекскими поэтами-сатириками Мухаммедшариф Суфизаде, Рази, Шукури, Сеидахмед Сиддиги Аджи. М. Суфизаде после встречи с Сабиром даже написал на азербайджанском языке ряд стихов, в том числе, стихотворение «Ханым» (6, с 96-97). По мнению исследователей, поэзия узбекского поэта С. С. Аджи построена на принципах поэзии Сабира (7, с.55). Гамид Араслы, известный своими исследованиями в области азербайджано-узбекских литературных связей, даже написал научную статью «Сабир и Аджи», всесторонне исследовав данный аспект связей (7, с.55). Известный узбекский поэт XX века Гафур Гулям признавался: «В начале своего творчества я проявлял благосклонность к юмору и сатире. Видимо, это объясняется влиянием на меня Сабира Тахирзаде» (8,с.38). Интересно, что Г.Гулям посвятил Мирза Алекперу Сабиру отдельную статью, фактически показав в ней влияние сатирической поэзии Сабира на интеллигенцию Туркистана начала XX века (9, с. 250). Как считают искусствоведы, поэзия Сабира оказала влияние и на творчество Хамзы Хакимзаде Ниязи: «Знакомство Хамзы в Баку с демократически мыслящими театральными деятелями, изучение сценических произведений прогрессивных драматургов, глубокое знание сатиры М.А.Сабира дало свой результат». В городах Средней Азии Сабир активно

искал выходцев из Азербайджана. Так, известно, что в поисках работы из Южного Азербайджана (на то время территория шахского Ирана) тысячи азербайджанцев переехали в города Средней Азии. Из Северного Азербайджана, находившегося в составе царской России, отток в Среднюю Азию был невелик, но все же имел место. Например, известно, что после Шамахинского землетрясения 12 февраля 1902 года много азербайджанцев переехало в города Узбекистана (5, с.10). Увеличение численности азербайджанцев в городах Узбекистана в конце XIX - начале XX вв. подтверждают и исследования узбекских ученых (10, с.85). Узбекская интеллигенция приняла активное участие в жизни Сабира, во время болезни которого С.Р.Ализаде, Махмуд Бехбуди, Гаджи Муин, Исмаил Ахунов, Молла Хаим Каримов и другие собрали деньги в Самарканде и отправили их М.А.Сабиру. В 1911 году, когда Мирза Алекпер Сабир скончался, интеллигенция Самарканда 40 дней держала по нему траур (11, с.48). Узбекский поэт Суфизаде перевел ряд стихов М.А.Сабира на фарси и издал их в афганском журнале «Сираджуль ахбар».

Некоторые работы, которые запрещались российской цензурой к печати в городах Узбекистана, тайно переправлялись в Азербайджан и здесь печатались. Поддержка национальной азербайджанской буржуазией печатного дела, большее количество типографий в Баку, нежели в городах Туркистана, незнание российскими цензорами в городах Азербайджана узбекской литературы позволяли частично обходить запреты. Так, поэмы «Миратул ибрет» и «Анджумени арвах» узбекского сатирического поэта Саидахмеда Сиддиги Аджи были запрещены цензурой для напечатания в городах Туркистана. Но их тайно привезли в Азербайджан, где известный просветитель и писатель Джалил Мамедкулизаде опубликовал обе поэмы в своей типографии «Гейрат» (6, с.99-100).

Близость тем, сатирические стихи, рисунки, фельетоны привлекали читателей во многих странах мусульманского Востока, в том числе городах Туркистана (4, с.23). Узбекский поэт Гафур Гулям писал: «Мы зачитывались журналом «Молла Насреддин», который выписывал наш отец» (12, с.39). Журнал «Молла Насреддин» постоянно освещал ситуацию в городах Узбекистана. Так, в № 14 за 1907 год помещена критика того, почему в таком крупном городе с древними традициями, как Бухара, нет своих печатных изданий. В статье содержалась критика царских властей за закрытие новометодных школ «усули джадид», а также осуждение преследования режимом самаркандского просветителя Мирза Абдульвахида (13, с.172). В № 52 за 1908 год помещен фельетон «Старый год» о жизни в

Самарканде, причем особым насмешкам подвергались некоторые муллы, которые, вместо того, чтобы быть примером для правоверных, на деле не стесняются даже употреблять вино на свадьбах (13, с.174). В № 8 за 1909 год был помещен рисунок, изображающий двух мулл (азербайджанец и узбек), совершающих хадж. Рисунок показывал родство и близость народов не только в этническом, но и в религиозном отношении. В № 15 за тот же год помещена критическая статья, в которой самаркандские консерваторы, мешающие просвещению, названы шакалами, также дана критика, почему 12-летних девочек отдают замуж за 60-70-летних стариков (13, с. 174). В № 17 за 1909 год помещен фельетон «Заплата». Здесь рассказывается о попытках Бухарского эмира добиться принятия конституции, о том, что стремления эмира будут заканчиваться неудачей и впредь, так как необходимо сначала осуществить реформу в умах и мыслях людей. В другой статье подвергнуты критике самаркандские консерваторы, отказывающиеся отдавать своих детей в светские школы (13, с.170). Журнал не только высмеивал существующие недостатки, но и предлагал выход из ситуации, который видел в просвещении народа и демократических реформах (14, с.104-105). С 1910 года журнал «Молла Насреддин» стал держать в Туркестане своего корреспондента - видного просветителя и писателя Салмана Мумтаза. После этого ускорилась доставка номеров журнала в города, в то же время в нем стали публиковаться постоянные статьи о положении в Бухаре и Самарканде. Салман Мумтаз изучал творчество Навои, немало сделав для популяризации его произведений в Азербайджане в начале XX века (15, с.23). В журнале стали печататься и узбекские авторы (16). Так, в 1910 году, в № 23 журнала опубликована статья Садраддина Айни «Вести Древней Бухары». Позднее в журнале публиковались статьи таких известных деятелей Узбекистана, как Абдулла Авлони, М.Суфизаде, С.С.Аджизи и др. (17, с.166). В № 5 за 1913 год помещен фельетон поэта Алигулу Гямгюсара о Бухарском эмире Мир Али, который не продолжил реформы своего отца, постоянно стремился к ненужной роскоши, проявлял жестокость, которой не было при его отце. В том же духе написана статья в № 21 за 1913 год, и дана карикатура на роскошь богатых бухарцев (13, с.173).

Безусловно, издаваемый в Азербайджане журнал «Молла Насреддин», сыграл определенную роль в формировании демократической интеллигенции Узбекистана в начале XX века (6, с.96-96). Впоследствии узбекский поэт Сабир Абдулла писал: «В годы, когда я увлекался сочинением сатирических стихов, я прочитал сатирический журнал, изда-

ваемый в Азербайджане. Он послужил толчком в моем становлении как сатирика» (8, с.39). Узбекский поэт Гейрати писал: «Бесспорно влияние творчества «Молла Насреддин», Джагила Мамедкулизаде, М.А. Сабира на развитие узбекской литературы XX века». Журнал оказал влияние и на мировоззрение известного узбекского просветителя и демократа Хамза Хакимизаде Ниязи, сыгравшего впоследствии большую роль в становлении узбекского театра (18, с. 188). По мнению исследователей, журнал «Молла Насреддин» также оказал большое влияние на появление узбекского сатирического журнала «Муштум» (13, с. 175; 8, с. 39).

Таким образом, бесспорность утверждения, что связи между народами сопровождались процессом взаимообогащения, подтверждается исследованием взаимовлияния культурных, литературных, духовных аспектов жизни и развития Азербайджана и Узбекистана. Истоки древней культуры, научной мысли азербайджанского народа уходят своими корнями в глубь истории, питая при этом духовную жизнь родственных народов. Процесс этот носил двусторонний характер и поэтому изучение и пропаганда культурных взаимоотношений азербайджанского и узбекского народов создает фундамент для развития и укрепления этих связей на современном этапе истории двух независимых государств, определяя научную и практическую значимость данной статьи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Azərbaycan-Özbəkistan: dostluğumuz daim yaşayır və möhkəmlənir. Bakı: Şərq-Qərb, 1996
2. Гаджиев А.А. Вопросы типологии исторического развития азербайджанской и узбекской литератур // Страницы азербайджанско-узбекских литературных взаимосвязей. Баку, 1983.
3. Hüseynov F. «Molla Nəsrəddin» və molla nəsrəddinçilər. Bakı, 1986.
4. Захидов В. Мы всегда друзья...// Страницы азербайджанско-узбекских литературных взаимосвязей. Баку, 1983.
5. Kəramov N. Mirzə Ələkbər Sabirin səyahətləri. Bakı, 2000.
6. Ülvi A. Azərbaycan- özbək (cığatay) ədəbi əlaqələri. Bakı, 2008.
7. Novruzov T.C. М.Ə. Sabir irsinin tədqiqi və təbliği. Bakı, 1981.
8. Об узбекско-азербайджанских литературных связях //Творческие связи узбекской литературы. Под ред. Э.А.Каримова. Ташкент, 1983
9. Гулям Г. Сабир Тахирзаде в нашем доме//Г.Гулом. Адабий- Танкидий макалалар. Т.1, Ташкент, 1971
10. Арифханова З. Социально-демографическая характеристика Ташкентских махаллей во II–ой пол XIX - начале XX веков// Узбекистон тарихининг долзарб муаммоларига янги чизгилар. Тошкент, 1999, Шарк, Даврий туплам, №2

11. Кенгерли Г. Самаркандец Сейид Рза Ализаде: вершина духовного подвижничества //Каспий- Ёз, 2008, № 8 (9).
12. Об узбекско-азербайджанских литературных связях //Творческие связи узбекской литературы. Под ред. Э.А.Каримова. Ташкент, 1983.
13. Əliyev Q. «Molla Nəsrəddin» və özbək həyatı //»Azərbaycan, 1966, №7
14. Ülvi A. «Molla Nəsrəddin» və özbək satirik ədəbiyyatı//»Dil və ədəbiyyat» (Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), 2007, № 4 (58).
15. Нагиева Дж.М. Навои и азербайджанская литература XV - XIX веков. Ташкент, 1990.
16. Ülvi A. «Molla Nəsrəddin» və özbək ədəbiyyatı//»Xalq qəzeti», 11 mart 2006-cı il
17. Турдиев Ш. Узбекско-азербайджанские литературные связи начала XX века// Страницы азербайджанско-узбекских литературных взаимосвязей. Баку, 1983.
18. Xəlilov P.H. H.Niyazi və Azərbaycan ədəbiyyatı //Straniüi azerbaydjansko-uzbekskix literaturnıx vzaimosvəzey. Baku,1983.

Məhfuzə Zeynalova.

**“Molla Nəsrəddin” jurnalı və özbək ədəbiyyatında
satirik janrın inkişafı**

Xülasə

Açar sözlər: *Azərbaycan, Özbəkistan, “Molla Nəsrəddin”, satira.*

Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda nəşr olunan “Molla Nəsrəddin” jurnalının və onun əməkdaşlarının Özbəkistanın demokratik fikirli ziyalılarının formalaşmasına təsirindən, satirik janrın inkişafından və “Müştüm” jurnalının yaranmasından bəhs olunur. Müəllifin nəticəsinə görə, xalqlar arasında olan mədəni və ədəbi əlaqələr onların milli-mənəvi həyatına təsir edərək qarşılıqlı zənginləşməyə səbəb olmuşdur. İkitərəfli xarakter daşıyan bu proses nəticəsində Azərbaycan və özbək xalqlarının qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi və təbliği daha da genişlənir, müstəqil dövlətlərin müasir durumunda münasibətlərin inkişafı və möhkəmlənməsi üçün təməl yaradır. Tədqiqatın məhz bu cəhəti məqalənin elmi və tətbiqi əhəmiyyətini daha da artırır.

Məhfuzə Zeynalova.

**“Molla Nasreddin” and development of satiric genre in
Uzbekistan literature**

Summary

Key words: *Azerbaijan, Uzbekistan, Molla Nasreddin”, satire.*

This article has been devoted to the investigation of influence on formation of democratic intellectuals of “Molla Nasreddin” magazine at the beginning of the 20th century and its collaborators including development of satiric literature and creation of “Mushtum” magazine. According to the author, cultural and literary relations among peoples caused their national spiritual lives and mutual richness. As a result of bilateral character of this process the studying of mutual relations of Azerbaijan and Uzbekistan peoples and extend the sphere of influence of propaganda creates basic development and strengthening of these relations in the modern period of history of two independent countries. It is proved by the research where have been defined scientific and practical significance of the article.

Firdovsiyyə Əhmədova

Azərbaycan darülfünununun təşkili: parlament iclaslarından tarixi reportaj

Açar sözlər: *Azərbaycan universiteti, parlament, qanun layihəsi*

Azərbaycanda ali təhsil müəssisəsinin olması niyyətini gerçəkləşdirmək imkanı müstəqil milli dövlətçiliyin fəaliyyəti dövründə yarandı. Hələ Cənubi Qafqaz hökumətinin üzvü kimi maarif naziri Fətəli xan Xoyski Qafqazda universitetin təsis edilməsinə münasibətində bildirmişdi: «Bəlkə universiteti Bakıda açmaq daha düzgün olardı» (2, s.201). Cümhuriyyət dövründə bu məsələdə hökumət daha israrlı oldu. Universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski yazırdı: «hətta Zaqafqaziya rus universiteti köçməsə də, Bakıda universitet yaradılacaqdır, ultimativ müddət də göstərilmişdi – 1 may» (2, s.201). Azərbaycan hökuməti universitetin təşkilini V.İ.Razumovskiye təklif edirdi. 1919-cu il aprelin 8-də hökumət Bakı şəhərində Universitetin açılması haqqında qərar qəbul etdi. Universitetin 1919-1920-ci tədris ilinin əvvəlindən açılması barədə xalq maarifi nazirinə tapşırıq verilir (3, s.298-299). Ticarət məktəbinin binası Universitet üçün ayrılırdı. Xalq Maarifi Nazirliyi nəzdində universitet komissiyası haqqında əsasnamə qəbul edildi, mayın 19-da bu komissiya hökumət tərəfindən təsdiq olundu, iyunun 16-da komissiyanın ştatları təsdiq edilib, maaşları müəyyənləşdirildi (3, s.329). Komissiyanın ilk iclası mayın 21-də keçirildi. Geniş səlahiyyətlər verilmiş komissiya qısa müddətdə universitetin təsis edilməsi haqqında 31 may tarixli bəyannaməni, qanun layihəsini, universitetin nizamnamə layihəsini, ilk tədris ili üçün ştat və smeta layihəsini hökumətə təqdim etdi.

İyunun 25-də universitetin təşkilinə lazım olacaq ilkin xərclər üçün xalq maarifi nazirinin sərəncamına 1 milyon rubl ayrıldı (3, s.333). Universitet üçün tələb olunan vəsait sonradan yenə də artırıldı. Universitetin təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi iyulun 7-də hökumət tərəfindən baxılaraq, Parlamentin təsdiqinə təqdim olunmaq üçün bəyənilədi. Çıxarılmış qərarın 7-ci bəndində göstərilirdi ki, ilk tədris ilinə universitetin təşkili, avadanlıqla təchizatı üçün

gərəkli olan maliyyə vəsaiti 3,5 milyon rubldan 5 milyon rubladək artırılсын (3, s.334-335). Müəllimlərin əmək haqqı da əlavə olaraq nəzərdə tutulduğunun 1/3-i qədər artırıldı. Universitetin təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi parlamentdə qızgın müzakirə olundu. Bir qisim parlament üzvü açılacaq universitetin ruslaşdırma ocağı olacağından ehtiyat edirdi. Onlar orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi başa çatdığı zaman universitetin türk (Azərbaycan türkcəsi) dilində açılması tərəfdarı idilər. Digər deputatlar isə universitetin tədricən milliləşdiyini əsaslandıraraq əks iddiaları rədd edirdi: «Heç bir millət tarixən ilk addımında milli bir darülfünuna sahib olmamışdır. Əvvəlcə özgələrdən istifadə edərək, sonra get-gedə qüvvət kəsb etmişdir. Binaənileyh (ona görə, F.Ə.) qorxmamalıdır. Darülfünunu hər dildə olsa da olsun açıb oxumalıyıq. Çünkü bu müəssisə ilə biz bir ürfan müəssisəsi quracağıq və get-gedə öz gənclərimizi onun vasitəsilə ziyalandırıb istədiyimiz milli professorlarımıza tədricən sahib olacağıq» (M.Ə.Rəsulzadə).

Bakı, 21 avqust 1919-cu il

Azərbaycan hökumətinin təklif etdiyi qanun layihəsi 1919-cu il avqustun 18-də parlamentin 66-cı iclasında müzakirəsi nəzərdə tutulan məsələ kimi səsləndirildi (1, c.1, s.957). Parlamentin növbəti, 67-ci iclası avqustun 21-də bütünlüklə 1-ci məsələ kimi Azərbaycan darülfünunun təşkili haqqında müzakirəyə həsr olunmuşdur. Bu barədə məruzəçi Mehdi bəy Hacınskinin müraciətdən sonra ilk cümləsi – «Bakıda Azərbaycan dövlət darülfünunu açmaq barəsində böyük gurultu qopmuşdur» oldu (1, c.2, s.7). «Böyük gurultu» yek məzmun daşıyırdı. Universitetin açılması əleyhinə deyil, onun təsdiqi üçün vaxtın münasib olmadığını, hazırlığın yetərsiz olduğunu əsas göstərən qüvvələr var idi. Hökumətin təşkil etdiyi komissiyanın hazırladığı qanun layihəsi və universitetin nizamnaməsi parlamentin müvafiq komissiyalarında baxılmış, müsbət rəy almış və qərar fraksiyalara göndərilmişdi. Qızgın müzakirələrə səbəb olan fikir ayrılığı millətin, dövlətin aqibətinə narahatlıqdan qaynaqlanırdı. Muxalif fraksiya nümayəndələrinin dilindən səslənən fikirlər siyasi qərəzlilik təəssüratı yaratsa belə ümumi istiqamətdə fayda verən fəal mövqe, peşəkar yanaşma, qanunvericiliyə riayət, başlıcası isə mövcud şəraitin diqtəsi ilə barışmaq deyil, gələcək vəziyyətin nəzərə alınması, proqnozlaşdırılması yönündə düşünmək meyli üstünlük təşkil edir. Millətin yüzdə doxsanının elmə möhtac olduğu şəraitdə darülfünunun açılmasını müsaidsə hesab etməyənlər «əgər bizə bir elm mənbəi lazım isə o da ibtidai məktəblərdir» söyləyir, universitetin Bakıda olmasını da münasib saymırdılar: «çünki... darülfünun olan yerlərdə həmişə böyük in-

qılablara bais olmuşdur». Xüsusən «Əhrar» fırqəsində iki cərəyan yaranmışdı. Universitetin açılması əleyhdarları büdcə xərcinin artacağını, açılan darülfünunda oxuyacaq tələbələrin olmadığını əsas göstərirdilər. Abdulla bəy Əfəndiyev çıxışında bildirirdi: «O müəllimlər ki, rus darülfünunu qurtarıb rus dilində dərs deyəcəklərsə, lazım deyildir. Biz gərək hamı məktəbləri milliləşdirək. Sonra az müddət içərisində edadiləri (orta məktəbləri - F.Ə.) də milliləşdirin. İndiki darülfünunu yetişdirən müəllimlər, gərək türk dilinə aşına olsunlar... Təcili olmaqda nəf yoxdur... bu məsələyə ətraflı baxıldıqdan sonra açılsın» (1, c.2, s.14-15). Həmin fraksiyadan çıxış edən Muxtar Əfəndizadə də «bizim bu barədə dəlili-miz qəvidir (güclüdür – F.Ə.)» söyləyərək əsaslandırmağa çalışdı: «... bu saat kifayət qədər professor yoxdur... tarixi-ədibə bir elmdir ki, onu ana dilindən başqa bir dildə öyrətmək olmaz... Petroqrad və Moskva darülfünunlarına təhsil üçün gedən cavanlarımız məktəbə girər-girməz dərhal oradaki, misyonerliyi və oradaki, ruslaşdırmaq ruhunu görüyor və ondan çəkinirdi... Fəqət biz öz yurdu-muzda ki, darülfünuna eyni ruhdakı bu misyonerləri soxaraq onlar öz əqidələrini gizli tutacaqlar və əski misyonerliyini və o əsgə eşqə müdhiş surətdə gizli olaraq cavanlarımızın ruhinə aşılayacaqlardır» (1, c.2, s.18-20).

Darülfünunun açılması ilə bağlı müzakirələrdə fəal deputatlardan biri Qara bəy Qarabəyli idi. Əsasən müxalif mövqedən çıxış edən Qarabəyli qanun layihəsini «məchul qalan məsələ» kimi dəyərləndirsə də səslənmiş bir sıra etirazlara cavab vermiş məzmununda fikirlərini bildirdi: «Millət üçün açılacaq darülfünunlar bütün məmləkətin qisməti, kasıb-küsübun qisməti olacaq... bu darülfünun yalnız xoşbəxtlərin istifadəsi üçün olmayıb ümum millətin bir mədəniyyət mənbəyi olacaqdır... Millət o qədər ayıqdır və qüvvətlidir ki, özünü idarə edə bilər, və özü üçün istədiyi darülfünunu da açar. Millət burada darülfünunumuzda tədris edəcək beş-üç rus professorları vicudilə Rusiyaya tabe olacaq bir vəziyyətdə deyildir... Kim deyər ki, sən öyrəndiyin elmi türkcə olaraq öyrənməyəsən. Millətə qulluq etmək üçün sənə kim mane olacaq» (1, c.2, s.22-23).

Darülfünun haqqında qanun layihəsinin təcili məsələ hesab olunmayaraq komissiyaya verilməsinin qarşısını alan və geniş müzakirəyə rəvac verən Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin çıxışı oldu. Darülfünunun açılmasının faydaları barəsində çıxışını quran natiq tərəddüdləri aradan qaldırmağa çalışdı: «... bizim məmləkətdə darülfünuna ehtiyac o nöqteyi-nəzərdən vardır ki, bizdə mütəfənnin, mütəxəssis elmi nöqtələrə alim adamlar, üləma yoxdur. Bu cür adamların yoxluğu hər cəhətdən təsirini göstərir... darülfünun yalnız tələbələr hazırlamayıb. Bununla bərabər elm və fənnə aşına adamların vəərbab ixtisa-

sın bir məcmui olacaq ki, bir tərəfdən təlim etməklə digər tərəfdən məmləkəti öyrənir, onun əhval və xüsusiyyətini təhlil və tədqiq edir» (1, c.2, s.10-11). Xaricə getməyə imkanı olmayan tələbələrin də təhsil almaqları üçün universitetin faydasından bəhs edən M.Ə.Rəsulzadə gələcəyə yönəli mülahizələrini əminliklə söyləyirdi: «Vəqtilə bu darülfünün get-gedə milliləşəcək. Bununla bərabər orada türk dili ümumi surətdə məcburi olaraq keçiləcək və öyrədiləcəkdir. Rus və ya əcnəbi bir lisanda təhsil etdiyi bir elmi öz dilində ifadə edə biləcək... darülfünunumuzun tələbələri təhsil etdikləri elmlərlə bərabər xalq arasında olacaqlar ki, bunun da bizə bir çox faydası dəyəcəyi təbiidir». Müzakirə zamanı sosialist fraksiyası nümayəndələrinin mövqeyi birmənalı olmuşdur. Universitetin təsisini tam dəstəkləyərək əks fikir söyləyənlərə qarşı çıxırdılar. «Əgər indi universitet açmasaq, sonra heç açə bilmərik» xəbərdarlığını edən Səmədağa Ağamalıoğlu özünəxas yumorla, ibrətamiz misallara istinadən məişət leksikonunda anlatmağa və təlqin etməyə çalışırdı: **«Universitet açmaq bir işə sərmayə qoymaqdır... Sərmayəni qoymaqdan heç kim qorxmamalıdır... Bu universitet bir palıd ağacına oxşar ki, basdırarsan, iyirmi ildən sonra çıxacaq... Darülfünün olmasa dil də qüvvətlənməyəcəkdir. Darülfünün olan yerdə dil də böyüyür»** (1, c.2, s.17-18). Türk dilinin – ana dilinin işlənməyəcəyi təşvişində olanları çıxışı ilə cavablandıran digər sosialist Əliheydər Qarayev məsələyə siyasi – sinfilik prizmasından yanaşırdı: «Darülfünün, doğrudur öz ana dilimizdə milli olmalı idi... biz bu vaxta qədər ibtidai və edadilərdə milli ruhda tərbiyə almamışıq ki, milli dilimizi bilən və milli lisanda leksiya oxunanda anlayaq... ibtidai və edadilər gərək məccani olsun... Nəinki darülfünün, hamısı gərək məccani olsun, hamı oxuya bilsin... Bir mədəniyyət ki, füqərayi-kasibə üçün gəlir, siz barmağınız ilə onu tutmayın, qoyun o işıq Azərbaycan füqərayi-kasibəsi üzünə düşsün» (1,c.2, s.20-21).

Müzakirə zamanı hökumət tərəfindən maarif naziri R.Qaplanovun çıxışı iclasın sonlarında bütün nöqtəyi-nəzərlərə təhlil verən ümumiləşdirici, ən əsası qəti seçimə yönəldici məzmununda idi: (1, c.2, s.24-28) «biz darülfününün açılması üçün gec davrandıq və çox vaxt qeyb etdik. Məəttəəssüf tədrisatə ancaq on gün qalanda başlayırıq... əmin olun ki, darülfünün bu sənə açılmayacağı kimi, gələcək sənə də açılmayacaqdır». Nazir məsələni kəskin qoyduqdan sonra tərəddüd yaradacaq dəlillərə qarşı fikirlərini əsaslandırdı: «məmləkətimiz daxilində açılacaq olan darülfünün mövcudiyyətilə biz vətənimizi daha başqa bir surətdə Avropaya qarşı göstərəcək və yaşamağa layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə əda və isbat edəcəyik». Məsələyə dövlətçilik, dövlətin mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən baxmağı gərəkli bilən nazir istiqlalın bəyan edilməsini yetərli saymırdı: «Biz cəhanə elan edirik ki, hür

yaşamağa haqlı müstəqil bir millətlik, bunu yalnız elanımız kafi deyildir». Millətin ruhunu yüksəltməyi önəmli görərək yol göstərirdi: «ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır ki, o da darülfünundan başqa bir şey deyildir». Maarif naziri məsələyə maddi tərəfdən yanaşılmasını «bir cinayət» kimi dəyərləndirsə də ali təhsil almaq üçün gəncləri xarici ölkələrə göndərməyi daha məqbul yol bilən şəxslər üçün qısa bir müqayisəli tədqiqat apardı. Xarici ölkələrə tələbə göndərilməsi üçün «yapılacaq məsrəf burada açılacaq olan darülfünunun məsrəfindən qat-qat artıq olacaqdır», - söylədi. Millilik məsələsi baxımından da Azərbaycanda açılacaq darülfünunun faydasının daha üstün olduğu qənaətini əsaslandırmağa çalışdı: «Açmaq istədiyimiz darülfünunumuz olur isə bütün istədiyimiz və diləyimiz hasil olur. Bu darülfünun, rus və qeyri lisanda olsun, əgər layiqli professorlar təhti-idarəsində olsa, bizim dövlətimizə xidmət edəcək, başqa heç şeyə xidmət etməyəcək... 2-3 sənədən sonra bizim tələbələrımız əksəriyyət kəsb edəcəklər». Müzakirə zamanı fraksiya üzvlərinin öz siyasi baxışları çərçivəsində mülahizə yürütməsinə R.Qaplanov çıxışının sonunda münasibət bildirdi: **«qətiyyən firqə mülahizatını buna qarışdırmamalıdır. Elm məbədinə dərəcəyi hörmətlə, camələrə, məscidlərə girərkən ayaqqabılarımızı çıxaran kimi bu elm məbədinə də girərkən mülahizəti-şəxsiyyə, siyasiyyə və firqə nizailərini unudaraq girməlidir. Əminəm ki, bu darülfünununa istiqbali-milliyəmizi təmin edici bir məbəd, elm nəzərilə baxacağıq»**. Azərbaycanda, Bakıda universitetin açılmasında əməyi keçmiş, fəal, qətiyyətli mövqe göstərmiş şəxslər sırasında Fətəli xan Xoyskinin xüsusi yeri vardır. Cümhuriyyətin bəyan edilməsindən öncə Bakıda universitetin olması niyyəti və əməli təşəbbüs göstərmiş F.x.Xoyski parlament iclaslarında müvafiq müzakirələr zamanı çıxış etməyə lüzum bilməmişdir. Bu məsələdə söz demək haqqı çatan şəxslərdən olsa da universitetin açılmasının gerçəkləşmə mərhələsində özünün hər hansı bir xidmətini diqqətə çatdırmağa can atmamışdı. Maarif nazirinin çıxışından sonra sədr Sultan Məcid Qənizadə ona «Fətəli xan, istəmirsiniz danışmağa» - müraciətini etsə də, F.Xoyski çıxış etməmişdi. Müzakirənin ilk iclasının sonunda söz məruzəçi Mehdi bəy Hacınskiyə verilmişdir. Səsvermə öncəsi qısa çıxışında M.Hacınski parlament heyətinə öz mesajını göndərdi: «layihənin ikinci qiraətinə keçməsək vəla layihə rədd olur». Əksəriyyət ikinci qiraətə tərəfdar olaraq səs verir. Söz alıb çıxış edən Mustafa Mahmudov layihənin maddə-maddə müzakirəsini növbəti məclisə qoymağı təklif etməzdən əvvəl yekun qənaətini paylaştı: «Deməli, bu gün darülfünunun 2-ci qiraətinə keçməsinə qəbul etmək ilə Azərbaycan da, parlaman da tarixi bir günü vaqe oldu» (1, c.2, s.29). Bu ifadədə görünə biləcək pafosun, təntənənin, emosiyaların mahiyyətində məsələnin həllinin gərginliyindən qaynaqlanan bir sevinc, qələbə nəticəsi dayanır. Layihənin qəbul edilməməsi yaxud təxirəsalınmasının nəticələrini

açıq-aşkar bildirsələr də son rəyin narahatlığı iclasın sonunadək yaşandı. Bu prinsipi al addım baxımından 1919-cu il avqustun 21-i tarixi bir gün hesab edilə bilər.

Bakı, 1919-cu il, 25 avqust

Azərbaycan parlamentinin 68-ci iclasının müzakirəsində birinci məsələ kimi Azərbaycan darülfünununun təşkili haqqında 2-ci qiraət dayanır. İclas yenə də bütünlüklə bu məsələyə həsr olursa da sədrin başlanğıcda səsləndirdiyi xəbər də tarixi məzmun daşıyır: «Qarabağ valisi Sultanovdan bu məzmununda teleqram gəlmişdir: **Qarabağ məsələsi sülh ilə həll olundu. Sabah təntənəli surətdə bir beynəlmiləl nümayiş olacaqdır. Müfəssəl xəbər ayın 24-də.** 90 il öncə Qarabağdan gələn bu xəbərin ardınca Mehdi bəy Hacınski darülfünununun təşkili haqqında qanunlayihəsini maddə-maddə oxumaqla müzakirəyə keçilir. Universitetə muxtariyyət verilməsi məsələsində Qara bəy Qarabəyli narazılığını bildirir: «Başqa tərəfdən çağırılmış və millətin etimadını qazanmamış məchul adamlara etimad edilmədiyi kimi, onlara muxtariyyət də vermək doğru deyildir... Biz yabançı professorlardan ibarət olacaq böylə bir muxtar darülfünun heyətinin təşkili əleyhindəyik» (1, c.2, s.32-33). Qarabəyli həmin heyətə etimad qazanmış yerli mütəxəssis və təbəələrdən olan şəxsləri də əlavə edib 72 maddədən ibarət universitet nizamnaməsi daxilində səlahiyyət və muxtariyyət verilməsini təklif edirdi. Bu xüsusda çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə bildirir: «...Onların muxtariyyəti siyasi bir muxtariyyət deyil, nizamnamə daxilində elmi muxtariyyətdir... Hər halda şimdiki zamanda nöqsanlarla bərabər darülfünunu bu şəkildə qəbul edib, ona muxtariyyət verilməlidir» (1, c.2, s.32-33).

Universitet üçün bina ayrılması məsələsi də xeyli müzakirəyə səbəb oldu. R.Qaplanov maarif nazirliyi ilə müvafiq idarələr arasında ixtilaf yarandığını bildirdi. Ticarət məktəbi ilə gimnaziyanın binalarının darülfünuna verilməsi ətrafında fərqli fikirlərin səslənməsi sonuc olaraq Əhməd Cövdət bəyin təklifi əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur və beşinci maddə bütünlüklə çıxarılır. Darülfünun üçün ayrılması nəzərdə tutulan 5 milyon manatın hansı təyinatda və konkret olaraq hansı əşyaların alınması üçün sərf ediləcəyi də mübahisə doğurdu. Beş milyonun sərfi ilə bağlı deputatların smeta tələb etməsini haqlı sayan maarif naziri bunun mümkünsüz olmasını belə əsaslandırdı: «...smeta lazımdır. Əhvali-adidə bu doğrudur. Fəqət keçirməkdə olduğumuz əhvalı fəvqəladə də bu pək də doğru deyildir... Bir halda qiymətlərin təfavütü 10 manat ilə min manat arasında ola, onun smetasını düzəltmək gücdür», Professor Razumovskinin məlumat verməsindən sonra 7-ci maddənin səsverməsi keçirilir və əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Darülfünun professorlarına veriləcək məvacibin miqdarı, təhsili yarımçıq qalmış şəxslər

rin darülfünuna könüllü formasında qəbul edilməsi, təhsil almaq haqqının hamı üçün açıq saxlanması, müəllimlərin maaşlarının verilmə tarixi ətrafında maddələr üzrə müzakirələr aparılmışdır. Tibb fakültəsi professorlarının maaşları arasında fərqi diqqətə alınması Q.Qarabəylinin yeni təkliflə çıxış etməsinə səbəb oldu: «Praktika edən professorlar ilə həmişə darülfünunda çalışan professorlara bir maaş vermək olmaz. Həmişə çalışanlara 8 min verdikdə, praktikantlara 4 min manat verilməlidir». Bu təklifə Əhməd Cövdət etirazını bildirdi: «Professorların hankisi praktika ilə məşğul olacağını nəzərə almamalıdır». Fikrini belə əsaslandırırırdı: «Burada bir professorlar var, bir də həkimlər var; 22 həkim var, 27 də assistent həkimlər var. 3 baş həkim olacaq, onların hərəsi ayda 3 min manat alacaq. O 3 min manat böyük pul deyil. Baş həkimlər ayda 4 min manat alacaqlar. Professorlar isə iki dəfə artıq, yəni ayda 8 min manat alacaqlar ki, professor üçün bu çox deyil... Bu professorlardan bəzilərinin xüsusi praktikalardan mədaxili olacaq. Bu da ən ziyadə mənəvi cəhətə aiddir. Onun üçün 8 min manat çox deyildir... professorların çoxu Bakıdan deyil, onları xaricdən dəvət edəcəyik. Əgər onlara 4 min manat versəniz, onların buraya gəlməsi çətindir» (1, c.2, s.43). Beləliklə, Qara bəy təklifi qəbul olunmur, layihənin 8-ci maddəsi səs çoxluğu ilə keçir. Növbəti maddə üzrə Ə.H.Qarayev rəyini bildirir: **«Ola bilər ki, edadını qurtarıb, ya darülmüəllimin qurtarıb, ya qurtarmayıb, ancaq istedadı və qüvvəsi var. Gərək könüllü formasında qəbul olunsun ki, gedib oxusun. Bir də darülfünün gərək məccanı olsun, hər kəs oxusun».** «Müsavət» fraksiyasından olan Rza bəy Ağabəyov təklifə qarşı çıxdı: «...hər kəs 3 sinif qurtarıbsa ora buraxsanız, onda narodni universitet açın, hər kəs gəlsin oxusun». Müzakirələrin gedişatında ən fəal deputatlar olan Əhməd Cövdət, Qara bəy Qarabəyli münasibət bildirirlər. Əhməd Cövdət, orta məktəb proqramından imtahan vermək şərti ilə gimnaziyanın, darülmüəlliminin axırıncı sinfindən çıxanları darülfünuna qəbul etməyi faydalı sayırdı: «Əgər universitetin qapısını qurtarmamış tələbələrədən ötəri açarsaq tələbə çox olar, həm hökumət, həm xalq mənfəət görür». Qarabəyli isə ənənəvi olaraq ilk yanaşmasında məsələni qatı rəngdə qələmə vermək cəhdi göstərirdi: «Bu ustav başdan ayağa görünür haman o qanuna tabedir ki, indiyə [qədər] əhəlinin böyük dairəsinin üzünə darülfünün qapısını bağlayırdı... Müsəlmanlar arasında oxumuşlar vardır. Daxil olmaq istəyənləri qəbul edin». Parlament üzvü Malxazyan darülfünuna könüllü davam etmək haqqında fikrini bildirir. Əksəriyyət onun təklifini qəbul edir. Əhməd bəy Pepinov söz alaraq məsələyə yenidən baxılmasını rica edir: «Madam ki, hal-hazirə nəzərə alınır, o

suretlə darülfünün təşkil edilir, o halda meylləri olub da edadi təhsilini bir takım səbəblər dolayı ikmal etməyənlərin də götürülməsi tərəfdarıyam» (1, c.2, s.47). Əhməd bəyin çıxışından sonra sədr bir daha səsvermə keçirir. Əlavə və qeydlə bərabər 9-cu maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

«Əhrar» fraksiyası 11-ci maddə ilə bağlı təklif irəli sürür ki, maaşlar iyulun biri ilə yox, sentyabrın biri ilə tədbil edilsin. Maarif naziri məsələyə aydınlıq gətirir ki, tədris ilinin iyulun 1-dən başlanacağı hesabı ilə maddədə elə göstərilmişdir, müəllimlərin maaşı isə təyin günündən etibarən hesablanacaqdır.

11-ci maddə təshihə (düzəldilmiş şəkildə - F.Ə.) ilə səsə qoyulur və əksəriyyətlə qəbul olunur. Layihənin 12-ci maddəsi universitetin nizamnaməsini qəbul etmək barəsində olduğundan, nizamnaməni müzakirə etməmiş bu maddəni qəbul etmək məqbul sayılmır. Müzakirənin nizamnaməyə baxılması ilə birlikdə növbəti iclasa qalması təklif olunur. Əksəriyyət 12-ci maddə daxil olmaqla davamına nizamnamə ilə bir yerdə baxılmasının gələn iclasa qalmasına səs verir. Sədr bildirir ki, layihənin ikinci qiraəti qurtarıb, 3-cü qiraəti qalır.

* * *

Parlamentin növbəti, 69-cu iclasında darülfününün təşkili haqqında qanun layihəsi gündəlikdə olsa da, müzakirəyə imkan qalmır.

Parlamentin 70-ci iclası
Bakı, 1 sentyabr 1919-cu il

Gündəlikdə qeyd olunubdur: «Azərbaycan hökumət darülfününün təşkili haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti». Bundan sonrakı məsələ də Azərbaycan elminin, təhsilinin inkişafı yönündə mühüm əhəmiyyətə malik idi: «Əcnəbi məmləkətlərə 100 nəfər tələbələrin hökumət tərəfindən göndərilməsi haqqında qanun layihəsi». Gündüz iclasının sonunda darülfünün məsələsi haqqında Əliheydər Qarayev, Rəhim Vəkilov, Mehdi bəy Hacinski və Qasım bəy Camalbəyov fikir mübadiləsi etdilər (1, c.2, s.74-75). Axşam iclasında Azərbaycan darülfünününün təşkili haqqında üçüncü qiraətə keçildi. 5-ci maddə çıxarılmaqla 1-11-ci maddələr ayrı-ayrılıqda səsə qoyulub qəbul olundu. 12 və 13-cü maddələr götürüldü. Darülfünününün təşkili haqqında qanunlayihəsi bütünlüklə səsə qoyulduqda əksəriyyətlə qəbul olunur.

Hökumət tərəfindən 100 nəfər tələbələrin xarici ölkələrə göndərilməsi haqqında qanunlayihəsinə dair məruzəçi Əhməd Cövdət Pepinov idi. Müzakirə gedişatında məruzəçi Ə.Pepinov və maarif naziri R.Qaplanov məlumat verirdi. Qanun layihəsinə dair bir sıra təkliflər irəli sürüldü. «Əhrar» fraksiyası şərtlər daxilində tələbələrin xarici universitetlərə göndərilməsini məqbul

sayırdı. Birinci şərt – «Tələbənin məişət və güzəranını təmin üçün onların üzərinə nəzarət olunsun», - səsə qoyulub qəbul olunsada, 2-ci şərt – «Gedəcəklərin həm qismi riyaziyyat, ədəbiyyat və təbiət fakültələrinə girməlidirlər», - qəbul olunmadı. A.Malxazyanın verdiyi təklif hökumətin təqaüdüindən istifadə edən tələbələrin təhsillərini bitirdikdən sonra «hökumətin göstərdiyi yerlərdə dörd sənə müddətində qulluq etməyə» məcbur olmalarından ibarət idi ki, səsə qoyularaq qəbul edilir. Qanun layihəsi bütünlüklə qəbul edilmiş təşhihlərlə birlikdə əksəriyyət səs alaraq qəbul olunur.

Parlamentin 74-cü iclası
Bakı, 18 sentyabr 1919-cu il

Gündəlikdə olan məsələlərə dair qeydlərində sədr Həsən bəy Ağayev Rəyasət Heyətinin təklifini bildirir: «Darülfünunun nizamnaməsi oxunduqda bir ya iki fəslinə baxılsın, qalan hissələri qalsın gələn iclasa». İclasda iştirak edən 43 parlament üzvündən 37 lehinə, 6 nəfər səs verməməklə universitet nizamnaməsinin birinci fəslə əksəriyyət rəyi ilə qəbul edilir. İkinci fəslin müzakirəsində Qarayev professorlar şurasında tələbələrin də nümayəndəsinin olmasını təklif edir. Əhməd Cövdət rektorun 3 il əvəzinə 2 ilə seçilməsi təklifini irəli sürür. M.-Ə.Rəsulzadə çıxış edərək səslənən təkliflərə münasibətini bildirir. Professorlar şurasına bir tələbə nümayəndəsinin daxil edilməsini tərbiyə və elm nöqteyi-nəzərincə düzgün hesab etmir. Rektorun maarif naziri tərəfindən təsdiq edilməsini dövlət mənafeyi baxımından siyasi cəhətdən faydalı saymışdır: «Mən rektorun maarif nəzarəti tərəfindən təsdiq edilməsi tərəfdarıyam. Qaldı üç sənə, ya iki sənə olmasına, buna da mən bir dürlü, razı ola bilmərəm... Tazə iş başına keçmiş olan şəxsə işi əlinə almaq üçün uzun müddət lazım gəlir... üç sənəni iki sənəyə endirmək əməli olaraq faydası ola bilməz» (1, c.2, s.91). Əhməd Cövdət bəy M.Ə.Rəsulzadənin fikri ilə razılaşmamışdır: «Hökumətin siyasəti universitetə intixab edilən rektoru ya qəbul və ya rədd edəcək, bu surətdə universitetin tərəqqi etməsinə zərər verəcək... Vaxt məsələsinə gəldikdə 2 sənə daha doğrudur... Əgər rektor sifətilə işləyə bilərsə yenə onu seçərlər və ya seçməzlər... Tələbələrə idarə edən bir cəmiyyətdə tələbələrin nümayəndəsi olmalıdır». Əliheydər Qarayev təklifinin üstündə dayandığını bildirir. Şəfi bəy Rüstəmbəyov Ə.H.Qarayevin təklifinə qarşı çıxır: «elmi və fənni işlər bütöün komisiyon üstündə qalsın. Şurada olsun, fəqət professor və rektorların təyini və əzli maarif naziri tərəfindən olsa darülfünuna böyük zərər olmaz». Son söz məruzəçi Mehdi bəy Hacinskiyə verilir. M.Hacinski hər

üç təklifi məqbul saymır. Universitet Şurasına tələbələr daxil olması və rektorun 2 il müddətinə seçilməsi təklifləri ilə yanaşı, 3-cünü də rədd edir: «Bir rektor təsdiqlə darülfünün muxtariyyətinə təcavüz olmaz». Təkliflərin heç biri komissiya tərəfindən qəbul edilmir. Sədr təklifləri səsə qoyanda Əhməd Cövdət təklifində dəyişiklik edir: «professorların təsdiqinin maarif nəzarətinə verilməsini söyləmək istəyirəm». Onun təklifi əksəriyyət tərəfindən qəbul olunur. «Rektor 3 sənə əvəzinə 2 sənə olsun» təklifi əksər səsə qəbul edilmir. 3-cü təklif – «Darülfünün rektoru, professorlar şurası və tələbələr nümayəndələri iştirakla intixab olunur», əksəriyyət rəylə (lehinə 5,) əleyhinə 34, səs verməyən – 6) keçmir. Beləliklə, universitet nizamnaməsinin ikinci fəslə, 4-cü maddəyə olan təkliflə, komissiyanın qəbul etdiyi qaydada səsə qoyulur və qəbul olunur (1, c.2, s.96). Nizamnamənin davamı keyli olduğundan müzakirəsi sonrakı iclasa saxlanılır.

Parlamentin 76-cı iclası
Bakı, 22 sentyabr 1919-cu il

Mehdi bəy Hacınski nizamnamənin ikinci fəslini oxuyur. Söz istəyən olmur və əksəriyyət müsbət rəyini bildirir. Üçüncü fəsil də oxunduqdan sonra danışmaq istəyən olmur, əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Dördüncü fəsil oxunur. Əhməd bəy Pepinov yenə də tələbələrin «məsləhət verici səs ixtiyarı ilə» universitet şurasında iştirak etməsi təklifini irəli sürür və təklifində israr edir. Ə.H.Qarayev də bu məsələdə daha sərt mövqe göstərir: «Azərbaycan cəmətinin nicatını onlardan (tələbələrdən – F.Ə.) gözləyirik... gərək onlar şurada iştirak etsinlər. Orada iştirak etsələr pək tez tərəqqi edərlər və cəmətə də artıq köməkləri dəgər. Əgər biz bu darülfünün qanununu böylə surətdə qəbul etsək... bu darülfünunu heç açmamalıyıq, çünkü böylə darülfünün bizə lazım deyildir» (1, c.2, s.117). Maarif naziri Rəşid Qaplanov təklifə etirazını bildirir: «Mən şurada tələbələrin iştirakını qətiyyən lazım bilmirəm» və arzusunu ifadə edir: «Arzu edərdik ki, darülfünün siyasətdən uzaq olub ülm və fünün ilə iştiğal etsin. Əgər tələbələr siyasət ilə iştiğal etmək arzu edərlər isə bir müəllim və tələbə kimi deyil bir qrajdan kimi iştirak etsinlər». Ə.H.Qarayev komissiya üzvü kimi qətiyyən razı olmadığını söyləyir. Sədr Əhməd bəy Pepinovun 4-cü fəslin 16-cı maddəsinə əlavə olaraq irəli sürdüyü və komissiyanın qəbul etmədiyi təklifi – «Darülfünün şurasına tələbə nümayəndələri daxil edilsin», səsə qoyur. Əksəriyyət səs əlavənin əleyhinə çıxır. Dördüncü fəsil komissiyanın qəbul etdiyi kimi səsə qoyulur və qəbul olunur. Katib nizamnamənin 5-ci və 6-cı fəslini türkcə və

rusca oxuyur. Hər iki fəsil üzrə danışan və etiraz edən olmadığından səsə qoyulub qəbul edilir. Katib 7-ci fəslə təshihə ilə bərabər oxuyur. Yalnız 30-cu maddə ilə bağlı komissiyada iki fərqli fikir yarandığı bildirilir. 7-ci fəsil komissiyanın qəbul etdiyi tərzdə («isbativücad edən professorlar rəy veriblər və vəkalət üzrə səs verə bilməzlər», yəni məsələ müzakirə olunarkən iştirak etməyən professor öz rəyini digər bir professorla verə bilməz) səsə qoyulur və qəbul olunur. Müzakirənin davamı gələn iclasla saxlanılır.

Parlamentin 79-cu iclası
Bakı, 29 sentyabr 1919-cu il

Mehdi bəy Hacinski üçüncü fəslə türkcə və rusca oxuyur. Danışan və etiraz edən olmur, qəbul olunur. Dördüncü fəsil oxunduqdan sonra Əhməd Cövdət əvvəlki müzakirələrdə qaldırdığı məsələni yenə də vurğuladı və təklifinin «yalnız bir sənə üçün» və «sırf Azərbaycan təbəəsi olanlara aid» olduğunu bildirdi: «Azərbaycan təbəəsi olmaq şərtilə bu sənəyə məxsus olaraq zükr edadisinin 6-cı, 7-ci, reyalarının 6-cı klassını, Aleksandrovski müəllimə kurslarını və darülmüəllimini qurtarmış tələbə və taliblər darülfünuna qəbul edilsinlər». Əliheydər Qarayev də bu təklif məzmununda çıxış edir. Əhməd bəyin təklifinə şərik olduğunu deyən Qasımbəyov əlavə kateqoriyada olan şəxslərin də universitetə qəbuluna lüzum gördü: «Öylə müəllimlər vardır ki, edadı məktəblərini bitirənlərdən güclüdürlər. Onlara da müsaidə verməlidir ki, darülfünuna girə bilsinlər... bir də öylə adamlar var ki, onlar əcnəbi darülfünunlarında oxuyub, dokumentləri isə orada qalmışdır... Zakaspiyski oblastında olan studentlərin dəxi dokumentləri orada qalmışdır... Mən də təklifə şərik olub bəyan edirəm ki, bu kimi studentlər də qəbul edilsinlər... özgə millətlər darülfünuna çox girəcəklər, türk tələbələri isə yerdə qalacaqlar. Darülfünün hamının üzünə açıq olmalıdır» (1, c.2, s.170).

Darülfünün haqqında qanunlayihəsinin müzakirəsi iclaslarında sədrlik etmiş Sultan Məcid Qənizadə çıxış edərək Əhməd Cövdət, Ə.H.Qarayevin, Camalbəyovun fikirlərinə fərqli mövqedə münasibət bildirdi: «Hər halda gimnaziya və realni məktəbi natamam etmişlərin darülfünuna daxili barəsində sözümlərsə, üns Aleksandrinski məktəbini tam etmişlərin ora daxil olmağı mümkün deyil, çünki yenə deyirəm bu məktəb ibtidaidir... seminariya qurtarmamış müəllim və müəllimələr daxil olmaq istəsələr isə kənarda hazırlanıb ora ancaq könüllü surətdə daxil ola bilərlər». Səmədağa Ağamalı oğlu özünə xas tərzdə Məlxazovun və Qənizadənin mülahizələrinə qeydlərini söylədi: «...çox böyük adamlar var ki, heç əməlli oxumayıblar... Burada oturan yuristlər, doktorların hankisini imtahan

eyləsən, heç nöl da ala bilməz... biz istəyirik bu saat Azərbaycanda oxuyan çox olsun. Ona görə də darülfünunun qapısı gərək açıq olsun... Necəki darülfünunun qapısı girmək üçün üzünə açıqdır, öylədə çıxmaq üçün açıqdır». Ağa Aşurov həqiqətin Əhməd bəylə Malxazovun söylədiklərinin arasında olduğunu əsas göstərərək, bəhs olunan natamam təhsillilərin «bir qruppaya ayrılıb» darülfünuna daxil olmaqları üçün imkan verilməsini təklif etdi. Son söz məruzəçi Mehdi bəy Hacınskiyə verilir. Türk zərbi-məsəli çəkməklə sözə başlayan natiq qısa çıxışının sonunu şəxsi təklifi ilə bitirdi: «realninin 6-cı və gimnaziyanın - 7-ci klassını qurtarmış olanlar, biləxərə digər kursların imtəhanını vermək və Azərbaycan təbəəsi olmaq şərtilə bu sənayə, məxsus olaraq darülfünuna qəbul edilsinlər». Əhməd Cövdət 46-cı maddəyə əlavə təkliflərini ayrı-ayrı oxuyur və hər biri ayrılıqda səsə qoyulur. Dörd təklifdən 1-ci və sonuncu əksəriyyət rəylə qəbul olunur: «Darülfünunun 1-ci sənəsində Azərbaycan rəiyyəti olmaq şərtilə realni məktəbin 6, gimnaziyanın 7-ci siniflərini bitirənlər qəbul edilirlər» və «Darülmüəllimin bitirmiş əfəndilərə xüsusi imtahan edilmək şərtilə darülfünuna daxil olmaq ixtiyarı verilsin». Sədr əlavə edir: «Aleksandrofski institutları bitirənlər də bu hüquqa malikdirlər». Ağa Aşurov təklifini geri götürür. 46-cı maddə təshih ilə bərabər, sonra 4-cü fəsil tamamilə səsə qoyulur, qəbul edilir. 5-ci fəsil üzrə danışan və etiraz edən olmadığından qəbul olunur. Sədr universitet nizamnaməsinin 3-cü qiraətinə keçir. Katib ardıcıl fəsilləri oxuduqca ayrı-ayrılıqda səsə qoyulub qəbul edilir. Sonda universitet nizamnaməsi bütün təshih və əlavələr ilə qəbul olunur (1, c.2, s.178).

İclasın axırında Sultan Məcid Qənizadə növbədən kənar bəyanat verir: «Darülfünun layihəsini qurtardıq. Bu gün nizamnaməsi də oxunub təsdiq olundu. Bu gündən darülfünuna iqdām olunacaq... Tazə bina qoyduğumuz darülfünun iki böyük məktəbdə, kommerçeski və gimnaziya olacaqdır». Hacı Zeynalabdin Tağıyevin, oğlu Məhəmmədin xətiyəsi yolunda etmiş olduğu təklifi xatırlatdı: «Oğlumun yadigarı olaraq, millətin xeyri üçün, gələcəkdə cavanlar xoşbəxt olsunlar deyər istəyirəm ki, burada bir darülfünun təsis olunsun. Onun təsisindən ötəri də öz pasajımı darülfünuna bəxş edirəm». S.-M.Qənizadə təklifini bildirir: «İndi özümüz cümhuriyyət olduq və özümüzün darülfünunu olduğu üçün lazım gəlir ki, Hacınin özü vəd etdiyi təmiratı bu darülfünunun ixtiyarına alaq... İndi təklifim budur ki, bu gün bir komisiyon Hacı ilə bu məsələni qurtarsın, ta-inki haman pasaj darülfünun təsrüfünə verilsin» (1, c.2, s.184).

* * *

Beləliklə, 1919-cu il avqustun 21-də parlament iclasında səsəndirilmiş darülfünuna aid qanun layihəsinə, 5 fəsildə 72 maddədən ibarət darülfünun nizamnaməsinə dair müzakirə təklifi gerçəkləşmiş oldu. Sentyabrın 1-də

Bakı şəhərində dövlət universitetinin təsisi haqqında qanun qəbul olundu (1, c.3, s.101-103). Şərq şöbəsi ilə tarix-filologiya, fizika-riyaziyyat, hüquq və tibb fakültələrindən ibarət olmalı idi. Bütün fakültələrdə türk dili icbari fənn kimi tədris olunmalıydı. Qanunun sonuncu – 10-cu bəndinə görə Bakı şəhərində Dövlət universiteti 1919-cu il sentyabrın 1-dən fəaliyyətə başlamış sayılırdı.

Parlamentin sentyabrın 29-da təsdiq etdiyi «Bakı Dövlət Darülfünunun Nizamnaməsi»ndə təşkilati məsələlər, professor-müəllim heyətinin hüquq və vəzifələri, elm və tədris sahələrində fəaliyyət müəyyənləşdirildi. Azərbaycan vətəndaşlarına darülfünuna qəbul zamanı üstünlük verilməsi, qadınların kişilərlə bərabər qəbul hüququ müsəlman Şərqində ilk Avropa tipli ali məktəbin təməl şərtlərindən idi. Universitetin ilk rektoru V.İ.Razumovski parlamentdəki çıxışında demişdi: «Azərbaycanda, hətta müsəlman dünyasında bu böyük hadisənin – Darülfünunun təsisi mərasimi təntənəsini qeyd etməyə, nəinki Parlamanı, buraya toplaşan kütlələrin şəxsində ictimai fikri də gördüyümə hədsiz xoşbəxtəm» (1, c.1, s.202). Hələ universitetdə tədris prosesinə başlanmamış, oktyabrın 11-də hökumət yerli müəssisələrə mütəxəssislər və rəhbər işçilər hazırlanması üçün xalq maarifi nazirinə universitetin nəzdində yerli təsərrüfat üzrə xüsusi kurslar təşkil etməyi tapşırırdı.

1919-cu il sentyabrın 8-də universitet komissiyası V.İ.Razumovskini universitetin rektoru, İ.İ.Şirokoqorovu tibb fakültəsinin dekanı seçdi. İ.İ.Şirokoqorov həmin vaxt Bakıda olmadığına görə A.M.Levin tibb fakültəsinə müvəqqəti dekan seçildi. N.A.Dubrovski tarix-filologiya fakültəsinin dekanı vəzifəsini icra etməli idi. Sentyabrın 15-də universitet komissiyasının son iclası oldu, Müvəqqəti Şura və universitet idarə heyəti yaradıldı. Noyabrın 10-da Universitet Şurasının birinci iclası keçirildi, noyabrın 15-i universitetdə birinci dərs günü elan olundu. Bu münasibətlə «Azərbaycan» qəzeti yazırdı: «Dün Azərbaycan Darülfünunu ilk dəfə olaraq açıldı və ilk gündür ki, məşguliyyətə başladı». Universitetin rektoru V.İ.Razumovski bu möhtəşəm hadisəyə yüksək dəyər vermişdi: «Azərbaycan öz maarif ocağını yaratdı, türk xalqının tarixinə yeni parlaq səhifə yazıldı. Asiya ilə Avropanın qovşağında yeni məşəl yandı». Parlament müzakirələrində M.Ə.Rəsulzadənin, R.Qaplanovun və digərlərinin gələcəyə ünvanlanan mülahizələri tezliklə təsdiqini tapdı. Maarif nazirinin söylədiyi – «Böylə darülfünunu açıqdan sonra get-gedə bizim tələbələrimiz çoxalacaq və 5-6 sənə təhsil dövründən sonra bizim də icab edilən alimlərimiz mükəmməl surətdə oradan çıxacaqdır və bəlkə professorlarımız da kəndimizdən olacaqdır» fikirləri artıq 1922-ci ildə bəhrəsini verdi: 30 nəfər gənc ali təhsilli həkim adına layiq

olmaları barədə universitet diplomu aldı. Məzunlardan ikisi – azərbaycanlı qızlar Ədilə xanım Şahtaxtlı tibb üzrə ilk azərbaycanlı qadın elmlər doktoru, Cənnət xanım Sultanova tanınmış həkim oldu. Universitetə 1926-29-cu illərdə artıq ilk azərbaycanlı rektor Tağı Şahbazi başçılıq edirdi. 90 il ərzində universitetin dünya şöhrəti qazanmış məzunları da oldu. Görkəmli alimlər, yazıçılar, ictimai və dövlət xadimləri bu universitetin təhsilindən bəhrələnərək yetişdilər və bununla fəxr etdiklərini bildirdilər: «Mən çox xoşbəxtəm ki, Bakı Dövlət Universitetinin məzunuyam» (Heydər Əliyev).

Universitetin təşkili ilə bağlı keçirilmiş parlament müzakirələrinin geniş təhlili elm, təhsil tariximizin araşdırılması, dövlətin bu sahədə yeritdiyi siyasətin məzmunu, cümhuriyyət xadimlərinin tarixi mövqeyi idarəçilik təcrübəsi baxımından elmi, siyasi, mənəvi əhəmiyyət kəsb edir. Universitetin təşkilinə dair parlament müzakirələrində Mehdi bəy Hacinski, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Qara bəy Qarabəyli, Yusif Əhmədov, Abdulla bəy Əfəndiyev, S.A.Vonsoviç, Səmədağa Ağamalıoğlu, Muxtar Əfəndizadə, Əliheydər Qarayev, Rəşid bəy Qaplanov, Mustafa Mahmudov, Ağa Aşurov, Əhməd Cövdət Pepinov, Mehdi bəy Hacıbababəyov, Qasım bəy Camalbəyov, Məmməd Rza Vəkilov, V.İ.Razumovski, Arşaq Malxazyan, Rza bəy Ağabəyov, Rəhim Vəkilov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov, Sultan Məcid Qənizadə, Həsən bəy Ağayev statuslarına müvafiq çıxışlar etmiş, rəy söyləmiş, münasibət bildirmişlər. Onların sırasında ən fəal olanları, sərt mövqe tutanları, konstruktiv təklif verənləri çıxışlarının məzmununa görə müəyyənləşdirmək mümkündür. Müzakirələrin demokratik keçməsi mühiti nümunəvi mənzərə təəssüratından daha önəmli işgüzar və peşəkarcasına yanaşmada keyfiyyətini təmin edən mühüm amil idi. İclasın katibi olduğu halda Əhməd Cövdət Pepinov verdiyi təkliflərin keçməsində nəinki üstün mövqeyə malik oldu, hətta təklifləri çox zaman rədd edilir, qəbul olunmurdu. Hər bir nəticəni səsvermə prosesi, parlament üzvlərinin rəyi həll edirdi. Rəyasət Heyəti üzvləri arasında etik, rəsmi qaydalara riayət etmək, eyni zamanda prinsipial mövqe göstərmək xətti uzlaşırdı. Universitetin təşkilində müsbət rəy bildirmiş hər bir parlament üzvü də, bu işdə ilk təşəbbüs göstərmiş F.Xoyski, hökumət başçısı N.Yusifbəyli, xalq maarifi naziri R.Qaplanov, nazir müavini H.Şahtaxtinski və universitet təsisində qətiyyətlə prosesə təkanverici təsir göstərmiş M.Ə.Rəsulzadə böyük xidmət sahibidirlər ki, 90 il öncə Azərbaycanda tarixi bir nailiyyət əldə etdilər. Azərbaycanı onillər boyu ziyalandıracaq bir ocağın təməlini qoydular.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk ali məktəbinə 90 il öncə deyildiyi kimi «istiqbali-milliyəmizi təmin edici bir məbəd, elm nəzərilə» baxma-lıyq və baxacağıq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabat), c.I, II, B., 1998.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2 cildə, I cild, B., 2004.
3. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты. (Сборник документов). Б., 1998.

Firdovsiya Akhmedova

**The creation of the Azerbaijan University: a historical
report from the sessions of the Parliament**

Summary

Key words: *Azerbaijan university, the Parliament, draft bill*

The article deals with the legislative process of parliament on the organization of the university. On the basis of the analysis of speeches by the representatives of parliamentary factions on this problem reveals the contradictory nature of political views and positive feedback for the opening of the Azerbaijan University.

During the wide democratic discussions on the basis of democratic principle the representatives of the ADR have come to a common opinion about the necessity of creation of the Azerbaijan University. The theme of this discussion in the parliament has been raised by the author of this article for the first time in the Azerbaijan historiography.

From the point of view of the analysis and discussions of the problems through the prism of parliamentary ethics, political pluralism and experience of the professional approach to the discussion of the given theme the research has scientific- political and practical value.

Фирдовсия Ахмедова

**Создание Азербайджанского Университета: исторический
репортаж с заседаний Парламента**

Резюме

Ключевые слова: *Азербайджанский университет, парламент, законопроект*

В статье освещается процесс законотворческой деятельности парламента по организации университета. На основе анализа выступлений представителей парламентских фракций по данному вопросу раскрывается противоречивость политических взглядов и конечное решение об открытии азербайджанского университета.

Деятели АДР в ходе широкого демократического обсуждения пришли к единому мнению о необходимости создания Азербайджанского Университета. Тема данного обсуждения в парламенте поднята автором данной статьи впервые в азербайджанской историографии. Исследование имеет научно-политическое и практическое значение с точки зрения анализа и обсуждения проблемы сквозь призму парламентской этики, политического плюрализма.

Людмила Шаламова

По следам одного письма из Парижа

Ключевые слова: *Али Мардан бек Топчибашев, Ахмед Агаев, азербайджанская мирная делегация.*

28 мая 1918 года в г. Тифлис Национальный Совет Азербайджана провозгласил Акт о независимости Азербайджана.

Формой политического устройства независимого Азербайджана устанавливалась Демократическая Республика, гарантирующая в своих пределах гражданские и политические права всем гражданам без различия национальности, вероисповедания, социального положения и пола.

В декабре 1918 года был сформирован азербайджанский парламент – первый демократический парламент европейского образца в мусульманском мире.

Судьба отпустила АДР совсем немного времени, 23 месяца, но и за это короткое время в ней успели сложиться основные государственные структуры и финансовая система, создана армия, введен 8-часовой рабочий день, учрежден Бакинский Университет, и что не менее важно – удалось добиться признания Азербайджана со стороны ряда авторитетных стран. В признании Азербайджана «де факто» большая заслуга принадлежит Алимардан беку Топчибашеву, возглавившему азербайджанскую делегацию на Парижскую Мирную Конференцию. Известны несколько писем Алимардан бека Топчибашева, написанные за время нахождения в Париже. Они охватывают период существования АДР и последующий, когда Азербайджан стал одной из советских республик.

Об одном из них, написанном 23 июня 1920 г. Али беку Гусейнзаде¹ мы расскажем здесь подробно (1). Оригинал письма хранится в коллекции Рамиза Абуталыбова, известного азербайджанского дипломата, долгое

¹ * Гусейнзаде Али бек Гусейн оглы (1864, Сальян – 1940, Стамбул), общественный деятель, педагог, врач, журналист, писатель-публицист, профессор медицины Стамбульского Университета. Учился в Петербурге. С 1904 г. по возвращению в Баку, редактировал журналы и газеты. Переехал в Турцию в 1910 г.

время работавшего во Франции. Передала ему это письмо дочь Али бека Гусейнзаде Ферзавер ханум, текст которого приводится ниже:

23. 6. 20

Paris

«Дорогой Али бей!

Если бы демоны всего мира захотели составить адский план, направленный вообще против Востока, то они не могли бы придумать лучшего способа разрушения, какой волей судеб применяется сейчас в этой части вселенной. Но, если, с другой стороны, все великие события, всякое возрождение требует обязательно жертв кровных, чтобы получить потом пышные цветы и жатву обильную, то нет места пессимизму, отчаянию, как бы трагичны не были переживаемые дни со всем их кошмаром...

В особенности нам, взявшим на себя обузу столь непомерной величины, нельзя предаваться отчаянию, как бы тяжело не было теперешнее положение. И я, мой дорогой, быть может, сверх сил, но стараюсь так и поступать, всячески поддерживая бодрость духа. То же советую тебе, мой друг, тем более что и тебя Всевышний не обидел терпением, чтобы переносить всякого рода лишения и невзгоды жизни. Вот уже скоро два месяца, как оторван совершенно от страны, которую не знаю кто правит, и от семьи, которая не знаю, как и чем существует... Если так еще продолжится, то скоро я и вся наша Делегация обратимся в нуждающихся!... А что будут делать 78 азерб. студентов здесь, в Германии и Италии... страшно и подумать!!²... Но, долой пессимизм и давай питаться надеждой на лучшее будущее. То же самое хотел бы я сказать и бедному нашему другу Ахмеду. Увы, он далек...».

Естественно, у нас сразу возник вопрос: «кто это?». Алимардан бек не называет его фамилии, как мы узнаем далее – из осторожности. Но если он пишет «нашему другу», то значит, что это имя хорошо известно и Али

² Сделаем здесь маленькое отступление от письма. Опасения Алимардан бека Топчибаева впоследствии оправдались. 18 июля 1921 г. Н. Нариманов назначил Бахрам бека Ахундова особым уполномоченным по делам азербайджанских студентов, обучающихся за границей. С этой целью он был командирован в столицы западноевропейских государств для изучения материального положения студентов и оказания им помощи. На основании его подробного отчета, Н. Нариманов 2 марта 1922 г. дал личное распоряжение – создать все условия для успешного продолжения учебы студентов. Однако, после того, как Н. Нариманов был переведен на работу в Москву, отношение к обучающимся за границей азербайджанским студентам изменилось в худшую сторону (см.: Л.Шаламова. Стипендиат Азербайджанской Демократической Республики. Труды НМИА, 2007, с. 166, 170).

беку? Наше предположение, что речь идет об Ахмед беке Агаеве требовало подтверждения Продолжив чтение письма дальше, встречаем еще имя «Ситара ханум». Опять загадка! И только проведя небольшое «расследование», уже из другого источника, узнаем, что Ситара ханум – жена Ахмед бека Агаева. Выяснив, наконец, кому посвятил Алимардан бек добрую половину своего письма, считаем необходимым представить биографические данные этого человека, чья судьба сложилась так необычно, даже трагично.

Агаев Ахмед бек Мирза Гасан оглы (1869 – 1939) – общественный и политический деятель, выдающийся ученый-востоковед, публицист, просветитель

Родился в Шуше, где окончил русскую гимназию, среднее образование получил в Тифлисской гимназии, а высшее продолжил в парижском университете Сарбонна, где изучал право, историю и теологию. Будучи в Париже познакомился с видными деятелями общества «Единение и прогресс».

В 1894 году по завершении образования, вернулся в Азербайджан. С 1898 года сотрудничал в газетах «Каспий», «Хаят», «Иршад», «Терекки», выступал с литературно-критическими и публицистическими статьями.

В Тифлисе вместе с Исмаил беком Гаспринским, Али беком Гусейнзаде, Алимардан беком Топчибашевым, Гасан беком Зардаби, Мухаммедом Шахтахтинским участвовал в движении по возрождению национального самосознания. (2)

С 1908 года Ахмед бек Агаев жил в Стамбуле, стал членом партии «Единение и прогресс», преподавал в университете тюрко-могольскую историю и русский язык (1911 – 1912 гг.).

Как один из лидеров тюркизма он стал одним из лидеров общества «Тюрк оджаги», играл важную роль в издании его печатного органа – газеты «Тюрк Юрду». В 1918 году Ахмед бек Агаев – политический советник при штабе турецкой армии в Закавказье. В 1919 году был включен в состав делегации Азербайджанской Республики для участия в Парижской Мирной Конференции и получил соответствующее свидетельство:

Свидетельство №28

6 января 1919 г.

О командировании гражданина Азербайджана, члена Парламента Азербайджана Ахмед бека Агаева в составе делегации на всеобщую Мирную конференцию

*Министр Иностранных Дел Правительства
Азербайджанской Республики Фатали
хан Хойский». (3)*

По прибытии в Стамбул, где они должны были получить визы для въезда в Париж, членов делегации задержали до конца апреля 1919 года. Причину столь долгой задержки А. Топчибашев сообщает в своем до-несении Ф. Хойскому от 17 марта 1919 года. Заключалась она в том, что представители союзных держав всячески чинили препятствия к отъезду азербайджанской делегации: то не разрешали выехать А. Топчибашеву, то в полном составе, то даже арестовали члена делегации Ахмед бек Агаева. Вот как описывает все происходящее сам Алимардан бек: «Желая, однако, добиться приезда всей делегации, ... я продолжал хлопоты по получению полного разрешения... Но случилось событие, повлиявшее и на вопрос о поездке: несколько дней тому назад по предписанию, как говорят ино[странных] властей, арестовали Ахмед б[ека] Агаева, как результат всех нападков на него по обвинению в принадлежности к утопизму, в журнальных и парламентских выступлениях против Антанты и проч.

Одновременно мной было получено извещение о приостановлении разрешенной мне поездки впредь до получения из Парижа ответа на телеграфный запрос отсюда...

О подробностях писать не приходится. Еще менее об отношениях к нам, сравниваемым, как писал раньше, со здешними: этим, главным образом, и еще арестом А. А[гаева] объясняется все». (4)

Как стало известно позже, Ахмед бек Агаев после ареста вместе с другими иттихадовцами, сослан на остров Мальта. Все попытки главы азербайджанской делегации А. Топчибашева освободить А. Агаева не дали результата. Об этом он пишет во второй части своего письма Али беку Гусейнзаде. Советуя ему не терять надежды на лучшее будущее, Алимардан бек писал, что тоже самое он хотел бы сказать Ахмеду. «Но он далек... Ссылка на о. Мальта И, главное, – продолжает Топчибашев, – он менее терпелив, чем я с тобой. Поэтому-то, мне не хочется ему писать до тех пор пока что-нибудь не выйдет положительного из его дела. Пока же ничего не выходит. Он мне написал письмо и указал даже одно лицо, которое будто может помочь. Я

обратился не только к этому лицу, но и к другим, опять-таки безрезультатно. Конечно, ему об этом не надо писать: совсем будет огорчен и упадет духом. Но ты сам знай, что сейчас никакие лица не в состоянии помочь, причем никто в отдельности на помощь рассчитывать не может: дело общее, касается всех и следов[ательно] решение об их участии тоже будет общее, все равно будет ли это журналист, окулист, генерал или даже министр... Кстати, один министр, родом абхазец, сейчас в Лондоне. И я прошу тебя, дорогой, написать нашему другу непосредственно (если ты с ним переписываешься, а если нет, то через жену) чтобы он не беспокоился, ибо делается все, что сейчас можно и надо, и что есть надежда на скорое решение в положительном смысле. Сам я напишу ему когда получу полную уверенность в успехе. Пусть он не волнуется и, если есть под рукой материалы, начнет писать серию заметок о том, чему он был свидетелем за последние 5-6 лет. Потом все мы обменяемся впечатлениями и сведениями. Я надеюсь, что ты повидеешься с Ситара ханум, передашь ей и детям мой привет. Я никого не забыл и жалею, что силы слабы, чтобы исполнить долг в отношении всех, кому желаешь помочь...

Будь здоров, береги себя и силы для будущего. Собирай всякий материал – пригодится. Всегда тебя любящий Алимардан».

Как сложилась дальнейшая судьба Ахмеда Агаева, в освобождении которого Алимардан принял такое участие? Он был освобожден только через 3 года. Приехал в 1921 году в Анкару, где был назначен директором Государственного бюро по печати. Дважды избирался депутатом парламента (Великого Национального Собрания) от города Карс (5). Мы располагаем уникаль-

ной фотокопией членского билета депутата А. Агаева. Он также преподавал в юридической школе в Анкаре. А. Агаев был одним из создателей Партии Свободной Республики, а после запрещения деятельности этой партии, отошел от политической деятельности, став одним из руководителей Стамбульского Университета. А. Агаев ратовал за не-

обходимость полного усвоения европейской культуры, либерализма. Эти его взгляды нашли отражение в книге «В стране свободных людей».

В заключении хочется привести известный ответ Ахмеда Агаева французскому писателю и историку Ренану: «И на Востоке потребность в ученых велика, я должен передать знания полученные здесь, своим соотечественникам». И он с честью исполнил свое обещание.

И ещё считаем, что использованные в данной статье новые, и мало кому известные архивные материалы вызовут большой интерес у тех, кто хочет знать историю своей Родины, тот период деятельности Али Мардан бека Топчибашева во Франции, когда он прибыл туда во главе азербайджанской мирной делегации, узнать о нём и о его товарищах побольше.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азербайджанская Республика. Документы и материалы. 1918-1920. Баку, с. 188
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, c. I, Bakı, 2004, s. 103-104
3. ЦГАЛИ им. С. Мумтаза, ф. 649, оп. 1, д. 221, л. 1-6
4. Азербайджанская Республика. Документы и материалы. 1918-1920. Баку, с. 188
5. НМИА, негативный фонд, инв. №№ 19576, 19895, 19897

Lyudmila Şalamova

Parisdən göndərilən bir məktubun izi ilə

Xülasə

Açar sözləri: Əlimərdan Topçubaşov, Əhməd Ağayev, Azərbaycan sülh nümayəndə heyəti.

Məqalədə Əlimərdan bəy Topçubaşovun dostu olan İstanbul Universitetinin təbabət professoru Əli bəy Hüseynzadəyə göndərdiyi məktubundan söhbət açılır. Bu yazının xeyli hissəsi ictimai və siyasi xadim, şərqşünas alim, publisist və maarifçi, parlament üzvü Əhməd bəy Ağayevin taleyinə həsr olunmuşdur. 23 iyun 1920-ci il tarixli bu məktubu Əli bəy Hüseynzadənin qızı tanınmış azərbaycanlı diplomatı Ramiz Abutalıbova vermişdir.

Lyudmila Shalamova

In the footsteps of a letter from Paris

Summary

Keywords: Ali Mardan Topchubashov, Ahmed Agayev, the Azerbaijani delegation of Peace.

In the present article it is a question of the letter of Alimardan Topchibashev to the friend, the professor of medicine of Istanbul University Ali bey Huseynzade in whom the big place is given to destiny of a member of parliament, Ahmed bey Agayev, the public figure and the politician, the scientist-orientalist, the publicist and the educator. The letter is written on June, 23-rd, 1920 and transferred by daughter of Ali bey Huseynzade to R.Abutalybov.

Qafar Cəbiyev, Fariz Xəlilli

Orta əsr Ağsu şəhərində arxeoloji tədqiqatlar

Açar sözlər: *Ağsu, artefaktlar, sikkələr, şəhər həyatı*

Yazılı qaynaqlarda Ağsu və ya Yeni Şamaxı kimi xatırlanan, yerli əhali arasında Ağsu qalası və ya Xaraba şəhər kimi tanınan orta əsr Ağsu şəhərinin xarabalıqları indiki Ağsu rayonu ərazisində, Ağsu şəhərindən 4-5 kilometr cənub-şərqdə, Ülgüc, Ərəbuşağı, Ağarx və Curuqlu kəndlərinin əhatəsində yerləşir. Bir sıra hərbi-siyasi amillərlə əlaqədar Ağsu şəhəri daxili və xarici düşmənlər tərəfindən dəfələrlə dağıdılıb, beləliklə də Şirvanın rəsmi paytaxtı olmaq statusu gah Şamaxıya, gah da Fitə keçib.

Şəhər ərazisi plan etibarı ilə düzbucaqlı formada olmaqla təqribən 34 hektar sahəni əhatə edir. Ətrafı dərin xəndək və val şəklində olan çox möhtəşəm qala divarları ilə möhkəmləndirilib. Cənub, cənub-qərb və cənub-şərq tərəfdə xəndək qazılması və qala divarlarının tikintisi işi başa çatdırılmayıb. Mütəxəssislər tərəfindən abidənin dəqiqləşdirilmiş topoqrafik planı işlənərkən məlum oldu ki, şəhərin ərazisi plan quruluşu etibarı ilə kvadrat formalıdır. Abidənin şimal divarlarının uzunluğu 637,3, qərb divarlarının uzunluğu 629,5, şərq divarların uzunluğu 632,6, cənub divarlarının uzunluğu isə 630,7 m-dir. Şəhərin müdafiə divarlarının etibarlılığını təmin etmək məqsədilə qala boyunca dərinliyi 3-5, eni 17 m olan xəndək qazılıb. Xəndəyin içərisinin torpağı bütünlüklə qala divarlarının döşünə verilməklə çox möhtəşəm val ucaldılıb. Şəhərin cənub-qərb küncündə qala divarı və xəndək əlamətləri müşahidə olunmur. Ola bilsin ki, həmin sahədə qala divarlarının tikintisi və müdafiə xəndəyin qazılması yarımçıq qalıb. Ağsu orta əsr şəhər yerinin cənub-qərb və cənub-şərq küncündə qala divarlarından təqribən 10-15 m içəridə hündürlüyü təqribən 10, diametri 16-18 m olan iki süni təpə var. İlk baxışda elə təəssürat yarana bilər ki, bu təpələr qala bürcləridir. Əslində isə bu, o qədər də inandırıcı deyil. Yəni, həmin təpələrin əslində qala divarlarına heç bir aidiyyəti yoxdur. Belə olan halda həmin təpələrin müşahidə məntəqəsi olması ehtimalı gündəmə gəlir.

Abidənin ətrafında 4 qəbiristan var. Oradakı qəbir daşlarının bir qis-

minin XVIII əsrin sonlarına aid olduğu bildirilir. Xatirə daşlarının möhtəşəmliyi və onlar üzərindəki qeydlərə əsasən düşünmək olar ki, qəbiristanda əsasən Şirvan hökmdarları nəslindən olan tanınmış insanlar dəfn olunub.

Ağsu son orta əsr şəhər (Xaraba şəhər) yerində ilkin arxeoloji tədqiqatlar 1983-cü ildə arxeoloq Fazil Osmanovun rəhbərliyi ilə Ağsu-İsmayilli ekspedisiyası tərəfindən aparılmışdır. Əsasən kəşfiyyat xarakteri daşıyan həmin tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir:

1. Ağsu son orta əsr şəhər yeri birtəbəqəli abidədir. Orada mədəni təbəqənin qalınlığı 1,4-1,6 m-dir. Qazıntı nəticəsində əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən zəngin keramika məmulatı və sikkə nümunələri orada XVIII əsrdə xüsusilə intensiv şəhər həyatı olduğundan xəbər verir.
2. İlkin tədqiqatlar zamanı aşkar olunmuş rəngarəng çeşidli maddi mədəniyyət nümunələri bir çox xüsusiyyətləri, o cümlədən bədii, bədii-texniki və texnoloji xüsusiyyətləri baxımından Azərbaycanın digər şəhərlərinin materiallarından nəzərəcərpəcaq dərəcədə fərqlənir. Bu baxımdan həmin abidənin və oradan aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələrinin daha geniş çərçivədə öyrənilməsi bütövlükdə Azərbaycanda son orta əsr şəhər mədəniyyətinin dərinədən və əhatəli tədqiqi baxımından xüsusi aktualıq kəsb edir.
3. Ağsu son orta əsr şəhər yeri Azərbaycanda nadir arxeoloji abidələrdəndir ki, şəhər süqut edəndən sonra onun ərazisində heç bir tikinti, qazıntı, təsərrüfat işləri aparılmayıb. Bu, o deməkdir ki, orada şəhərin tikintiləri, istehsalat ocaqları, küçə və meydanları digər abidələrlə müqayisədə daha yaxşı qalmışdır. Bütün bunlar isə bəhs edilən dövrdə Azərbaycan şəhərlərinin daxili plan quruluşunu, memarlıq xüsusiyyətlərini, abadlıq, sanitariya və su təchizatı məsələlərini, şəhər sənətkarlığının inkişaf səviyyəsini, ayrı-ayrı sənət sahələrində müşahidə olunan inkişaf və tənəzzül meyillərini öyrənmək baxımından son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, Ağsu (Xaraba şəhər) abidəsi nəinki Azərbaycanda, bütövlükdə Qafqazda son orta əsr şəhər probleminin öyrənilməsi baxımından bir növ etalon ola biləcək abidədir. Bütün bunları nəzərə alaraq «Miras» İctimai Birliyinin təşəbbüsü və maliyyə dəstəyi ilə 2010-cu ilin mart ayında AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin təşkil etdiyi birgə arxeoloji ekspedisiya tərəfindən orada genişmiqyaslı arxeoloji tədqiqatlara başlanılmışdır.

Əvvəlcə şərti olaraq III qazıntı adlandırılan 600 kvadratmetrlik sahədə tədqiqatlara başlandı. Əsasən kəşfiyyat xarakteri daşıyan bu tədqiqatlar nəticəsində Ağsu şəhərinin tarixinin bir çox məqamlarına aydınlıq gətirən olduqca əhəmiyyətli tapıntılar əldə olunmuşdur. Diqqəti cəlb edən odur ki, 1983-cü il qazıntılarında olduğu kimi, bu ilki tədqiqatlar zamanı da mədəni təbəqənin lap üst qatında bir-birinin ardınca çoxsaylı tikinti qalıqları üzə çıxmağa başladı. Bunlar əsasən çay daşından hörülmüş bina qalıqlarıdır. Bu cür tikinti qalıqlarına qazıntı sahəsinin demək olar ki, bütün nöqtələrində rast gəlinir.

Öyrənilən sahədə çoxlu yanıq izlərinə, metal külçə və şlak nümunələrinə, bir-birinin yaxınlığında olan çoxlu ocaq yerləri və yardımçı tikintilərin qalıqlarına kütləvi şəkildə rast gəlinir. Bir neçə yerdə aşkar olunan və kifayət qədər geniş sahəni əhatə edən daş döşəmə qalıqları orta əsr şəhərlərində abadlıq və şəhərsalma problemlərini daha əhatəli şəkildə öyrənmək baxımından böyük maraq doğurur. Eni 4 m-dən çox olan həmin döşəmə qalıqlarından biri şimal-cənub istiqamətində uzanır və şəhərin əsas küçələrindən biri olduğu ehtimal edilir. Şərq-qərb istiqamətində olan nisbətən ensiz küçənin tədqiq olunan sahədə uzunluğu 15 m-dən artıqdır. Bu küçə çox güman ki, şəhərin məhəllə daxili yollarından biri olub. Xatırladaq ki, bu küçə şimal-cənub istiqamətində uzanan əsas küçəyə perpendikulyar istiqamətdədir və həmin küçə ilə kəsişir.

III qazıntı sahəsində qeydə alınan və təqribən 76 kvadratmetr sahəni əhatə edən daş döşəmə də elmi cəhətdən maraq doğurur. Şərq tərəfdə qazıntıdan kənara çıxan və deməli daha geniş ərazini tutan bu döşəmənin şəhərin meydanlarından biri olduğu ehtimal olunur. Meydanın mərkəz hissəsində iki yerdə quyu-çökəklik qeydə alınıb. Daha doğrusu, həmin sahədə mədəni təbəqənin alt qatında boşluq olduğundan həmin sahə çöküb. Dağılmış vəziyyətdə qeydə alınmış daş töküntülərindən göründüyü kimi meydana başlayaraq cənub istiqamətində də daş döşəmə ilə örtülmüş yol-küçə olub. 7^b və 8^b kvadratlarında bu aydın görünür. Lakin sonradan həmin sahədə yol-küçə yeri naməlum səbəblərdən dağıdılıb.

Qazıntı sahəsi şimala doğru genişləndirilərkən daha bir daş döşəmiş küçə qeydə alınıb. Həmin küçə də şimal-cənub istiqamətindədir. Şimala doğru qazıntı sahəsindən kənara çıxdığına, cənub tərəfdə isə dağıntıya məruz qaldığından həmin küçə yerini tam şəkildə izləmək mümkün olmadı.

III qazıntı sahəsində qeydə alınan bir neçə iri divar qalıqlarının ev-otaq yerləri olduğu şübhə doğurmur. Sahəsi 38,7 kvadratmetr olan və şərti

olaraq 1№-li otaq kimi qeydə alınan ev - otaq nisbətən daha yaxşı qalmışdır. İçərisi təmizlənərkən oradan misdən və dəmirdən hazırlanmış müxtəlif əşyalar tapılmışdır. Qazıntı davam etdirilərkən 1saylı otaqdan cənub tərəfdə daha bir otaq yeri aşkar edilib və şərti olaraq 2№-li otaq kimi qeydə alınıb. Həm 1, həm də 2 №-li ev-otaq yerləri təmizlənərkən oradan çoxlu oymaq, qayçı, bıçaq, düymə, məişətdə işlədilən şüşə və saxsı qab nümunələri üzə çıxmışdır. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, həmin ev-otaqlardan da əsasən qonşuluqdakı misgər, dəmirçi və boyaq emalatxanalarında çalışan insanlar istifadə etmişlər.

Daha bir ev-otaq yeri qazıntının şimal tərəfində qeydə alınıb. Həmin tikintinin şimal divarı şərq-qərb istiqamətində olmaqla 6,8 m ona perpendikulyar istiqamətdə olan qərb divarları isə 4,4 m uzunluğundadır. Divarın qalınlığı 1,4 m, ümumi sahəsi təqribən 30 kvadratmetr olan həmin otağın şərq və cənub divarları qazıntıdan kənara çıxır. Qeyd olunan otağın şimal-qərb küncündə bir ədəd kiçik təndir, onun yanında isə bir ədəd ocaq aşkar edilib. Yaxınlıqda çoxlu gil və yanıq təbəqə qeydə alınıb. Ocaq və tэндirdən şərq tərəfdə suvanmış döşəmə qalıqları aşkar olunub. Suvanmış döşəmədən bir qədər şərqdə daha bir ədəd ocaq və bir-birinin yaxınlığında şaquli vəziyyətdə çiyin hissəyə qədər yerə basdırılmış iki ədəd təsərrüfat küpü aşkara çıxarılıb.

Axtarışlar davam etdirilərkən III qazıntı sahəsində çoxsaylı xırda, yardımçı xarakterli bina qalıqları da qeydə alınıb. Yardımçı binaların əsasən kiçik ölçülü talvar, tэндirxana və emalatxana tipli binalarından ibarət olduğu güman edilir. Onların əksəriyyəti təkqat daş divarlar və o qədər də mürəkkəb olmayan ağac konstruksiyalardan ibarətdir.

Bunlardan əlavə 3^a, 5^a, 8^b kvadratlarında da daş divarlardan ibarət müxtəlif tikinti-qalıqları üzə çıxarılmışdır. Lakin çox ciddi surətdə dağıntıya məruz qaldığından onların quruluşu və ölçüləri barədə hələlik fikir söyləmək çətinidir.

Diqqəti cəlb edən ən mühüm məqamlardan birisi də odur ki, öyrənilən sahədə aşkar edilmiş tikinti qalıqları bir çox hallarda bir-birinin üstündə olmaqla biri digərini kəsib. Bu o deməkdir ki, Ağsu şəhər yerində XVIII əsrə və XIX əsrin əvvəllərinə aid olmaqla qalınlığı təqribən 1,4 -1,6 m təşkil edən mədəni təbəqədə ən azı 3 tikinti qatı mövcud olub. Hansı ki, bunları ayrı-ayrı tikinti dövrləri kimi də səciyyələndirmək olar.

III qazıntı sahəsində aşkar olunmuş yardımçı daha çox istehsal xarakterli binalardır. Söhbət qıraqlıq, tэндirxana, emalatxana və anbar tipli tikililərdən gedir.

Xatırladaq ki, qazıntı sahəsinin demək olar ki, bütün kvadratlarında bir-birinin yaxınlığında olan çoxsaylı təndir qalıqlarına təsadüf olunmuşdur. Ən iri təndirin hündürlüyü 1, ağzının diametri 1,6, gövdəsinin böyük diametri 1,25, divarının qalınlığı 0,7 m-dir. Ölçim üsulu ilə tikilmiş bu təndirin içərisindən və ətrafından çoxlu kül və kömür qalıqları təmizlənməmişdir. Bu isə təndirin uzun müddət istifadə olunduğuna dəlalət edir. Orta əsrlərdə bu cür iri təndirlər adətən bazar üçün məhsul istehsalına xidmət edirdi. Kiçik ölçülü təndirlərin isə ailələrin gündəlik tələbatına hesablandığı əsla şübhə doğurmur. Bu fikirlər eyni ilə ocaqlara da aid edilə bilər. Xatırladaq ki, III qazıntı sahəsində həm ölçüləri, həm də quruluşu ilə fərqlənən çoxlu ocaq qalıqları aşkar olunub. Əksəriyyəti dağıldığından onların hamısının quruluşu barədə fikir söyləmək çətindir. Bu sözlər daha çox orada aşkar edilmiş emalatxanalar daxilindəki körük tipli ocaqlara aiddir. Həmin ocaqların ətrafı çay daşı ilə təkqat divar formasında hörülüb. Quruluş etibarı ilə daha çox nalşəkilli ocaqlara rast gəlinir. Həcm etibarı ilə kifayət qədər iri olan bu tip ocaqlar bilavasitə emalatxanalara aid olub. Evlərin daxilindəki və təndirxanalardakı ocaqlar isə quruluş etibarı ilə çox sadədirlər. Onların bir qismi torpaqdan olmaqla dairəvi və ya yarım dairəvi formada tikilərək xüsusi odadavamlı gillə suvanıb. Bəzi ocaqlar isə sadəcə olaraq üç tərəfdən, yəni yanlardan və arxa tərəflərdən tili üstə qoyulmuş bişmiş kərpiclərdən qurulub. Həmin ocaqların qarşı tərəfi açıqdır. Adətən, həmin hissədən ocağa odun və ya kömür qoyurdular.

Ağsuda aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı aşkar edilən ən mühüm tapıntılar sırasında anbar və sənətkar emalatxanaları xüsusi qeyd olunmalıdır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın orta əsr şəhərlərində bu qəbildən olan tapıntılara hələlik az təsadüf olunub. Bu baxımdan Ağsu tapıntıları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xatırladaq ki, axtarışlar zamanı yardımçı binalara aid tikinti qalıqları ilə yanaşı, oradan tapılmış çoxsaylı maddi mədəniyyət nümunələri də həmin ərazidə bu və ya digər sənət sahələri üzrə ixtisaslaşmış emalatxanaların mövcudluğuna dəlalət edir. Məsələn, döymə və misgərlik sənətində istifadə olunmuş ocaq-körükxanalar, itiüclü metal əşyalar, maqqaş, maşa və qələblər, hazır və ya yarımfabrikat halında olan mis məmulatı, habelə çoxlu miqdarda istehsalat çıxarı orada əsasən misgərlik məmulatları istehsalından xəbər verir. Oradan tapılmış çoxsaylı, həm də müxtəlif formalı və müxtəlif ölçülü daş və metal qələblərdə tökmə üsulu ilə rəngarəng çeşidli nəfis metal məmulatı istehsal olunub. Bu cür qələblərdən istifadə olunması təbiidir ki, istehsalın yüksək dərəcədə ixti-

saslaşdığından və onun kütləvi miqyas aldığından xəbər verir.

III qazıntı sahəsində aparılmış arxeoloji tədqiqatlar zamanı çoxlu miqdarda dəmir külçə və şlaklara təsadüf olunub. Sahənin cənub-şərq küncündə isə çoxsaylı dəmir şlakların tullandığı çökəklik aşkar edilmişdir. Xatırladaq ki, bu qəbildən olan tapıntıların sayı yüzlərlədir. Bu o deməkdir ki, həmin tapıntıların aşkar edildiyi yerdə uzun müddət, həm də fasiləsiz olaraq dəmirçi emalatxanası fəaliyyət göstərüb. Oradan, həmçinin çoxsaylı və rəngarəng çeşidli dəmir əşyalar - mismarlar, cəftələr, nallar, halqalar, kəsici alətlər və bu tip əşyalara aid dəstəklər də aşkar edilib.

Emalatxanalar rayonundan həmçinin çoxlu miqdarda sümük məmulatı nümunələri aşkar edilib. Sümükdən hazırlanmış bıçaq və xəncər dəstəkləri, biz, üzük və halqalar buna misaldır. Həmin ərazidən, həmçinin kəsilmiş, yonulmuş və yaxud da istifadə üçün tədarük olunmuş sümük nümunələrinə və onların tullantılarının topa şəklində atıldığı çökəklik-quyu tapılıb. Materialların təhlili göstərir ki, sümük məmulat istehsalı ilə məşğul olan ustalar xammal kimi, əsasən müxtəlif heyvanlara məxsus buynuz, bud və qol sümüklərindən istifadə ediblər. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, öyrənilən ərazidə dəmirçi və misgər emalatxanaları ilə yanaşı həm də sümükləşmə sənəti ilə məşğul olan ustaların çalışdığı emalatxana da fəaliyyət göstərüb.

Tədqiqatlar zamanı misgər və dəmirçi emalatxanaları yaxınlığında bir-birinin yanında qurşağa qədər yerə basdırılmış iri həcmli təsərrüfat küpü aşkar edilib. Həmin küplərdən dördünün içərisində qırmızı və çəhrayı rəng boya olduğu qeydə alınmışdır. Bu isə o deməkdir ki, həmin küplərdə uzun müddət ya toz halında olan boyaq maddələri saxlanılıb, yaxud da onların içərisində boyaq məhlulu hazırlanıb. Sadəcə olaraq əgər həmin küplər boyaq maddələrinin saxlanması üçün istifadə edilibsə, onda onların tapıldığı yer anbar kimi, yox, əgər boyaq maddələrinin artıq qarışdırılaraq məhlul halına salınması üçün istifadə olunubsa, onda boyaqçı emalatxanası kimi səciyyələndirilə bilər. Deyilənlərə onu da əlavə edək ki, Ağsu şəhəri XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərində boyaqçılıq sənətinin xysusilə geniş yayıldığı Azərbaycan şəhərlərindən biri hesab edilir. XIX əsrin əvvəllərinə aid mənbənin yazdığına görə şəhər sənətkarlarından toplanan verginin yarısından çoxu məhz boyaqçı ustaların payına düşürdü.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərsə belə bir qənaətə gələ bilərik ki, III qazıntı sahəsində aşkara çıxarılan tikinti qalıqları, istehsalat ocaqları, istehsal çıxarları, istehsal alətləri və nəhayət, hazır məmulat nümu-

nələri şəhərin sənətkarlar məhəlləsinin məhz həmin ərazidə yerləşdiyini deməyə əsas verir. Orada aşkar olunan və plan quruluşu etibarilə ev-otaq yerləri kimi səciyyəvləndirilən bina qalıqlarının da məhz sənətkarlara aid anbar, dükan, yaxud da yaşayış evləri olduğu şəksizdir.

Qazıntıların gedişi zamanı III sahədən zəngin və rəngarəng çeşidli maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur. Bunlar içərisində bütün sənət növlərinə aid əşyalar vardır. Tapıntıların böyük əksəriyyəti yerli istehsalı aiddir. Bununla belə axtarışlar zamanı Azərbaycandan kənar ölkələrdə, bu və ya digər növdən olan məmulat istehsalı üzrə dünya miqyasında məşhur olan şəhərlərdən ticarət və ya mədəni əlaqələr yolu ilə gətirilmiş tapıntılar da əldə olunmuşdur. Bütün bunlar isə sənətkarlığın, bütövlükdə şəhər əhalisinin mədəni-məişət və təsərrüfat həyatının, habelə kənar ölkələrlə ticarət və mədəni əlaqələrin tədqiqi baxımından son dərəcə mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Tapıntılar içərisində mis və gümüş sikkələr, metal, keramika, şüşə, daş və sümükdən hazırlanmış rəngarəng çeşidli əşyalar və əmək alətləri çoxluq təşkil edir.

IV qazıntı sahəsi üçün yer seçilərkən qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri şəhərin qala divarlarını öyrənmək idi. Elə bu məqsədlə də qazıntının şimal hüdudları şəhərin şimal mühafizə xəndəyi boyunca 32 m uzunluğunda müəyyən olundu. İş prosesində qazıntı cənuba və qərbə doğru daha da genişləndirilməklə, onun ümumi sahəsi 3000 kvadratmetrə çatdırıldı. Bu qazıntıyadək şəhərin şimal tərəfində qala divarının olub-olmadığı məlum deyildi. Doğrudur, şəhərin mühafizə xəndəyi boyunca uzanan hündür valın üzərində ayrı-ayrı nöqtələrdə sıra ilə düzülmüş daşlardan ibarət tikinti qalıqlarının izləri müşahidə olunurdu. Bunlar doğrudanmı qala divarlarına aid qalıqlardır? Əgər həqiqətən qala divarlarının qalıqlarıdırsa, o zaman tikintinin ən azı bünövrə hissəsinin ölçüləri, memarlıq həlli və bu kimi məsələlərə aydınlıq gətirmək tələb olunurdu. Bu məqsədlə də 1, 1^a, 1^b və 1^c kvadratlarında torpaq valın üstünü tədricən götürdük. Dağılmış vəziyyətdə olan daş topaları təmizləndi. Nəhayət, 1^c kvadratında üst-üstə səliqə ilə düzülmüş 6 cərgə çay daşından ibarət 85 sm hündürlüyündə divar qalıqları aşkar edildi. Daşların yalnız çöl tərəfdə qalan hissəsi çapma üsulu ilə yonulub. Qala divarının tikintisində bütövlükdə Ağsu və Girdiman çaylarının daş ehtiyatlarından istifadə olunub. Tikintidə bərkidici material kimi palçıqdan istifadə olunub. Daşlar bir-birinə möhkəm bərkidilmədiyindən dağılmağa meyillidir. Tədricən qala divarının xarici tərəfi qərbə doğru digər

kvadratlarda da açıldı. Məlum oldu ki, 1 və 1^a kvadratlarında qala divarları xüsusilə ciddi dağıntıya məruz qalıb. Diqqəti cəlb edən odur ki, bu hissədə divarın üst daşları daha çox xəndəyə doğru uçub, yaxud da uçmaq təhlükəsindədir. Bəzi yerlərdə isə divar bünövrə hissəyədək tam şəkildə dağılıb.

Müşahidələrə əsasən deyə bilərik ki, qala divarlarının dağıntıya məruz qalması daha çox onun bünövrə hissəsinin möhkəm olmaması ilə izah olunmalıdır. Görünür, qalanın inşası tələm-tələsik aparıldığından bu amil nəzərdən qaçırılıb. Artıq, qeyd olunduğu kimi şəhərin qala divarları mühafizə xəndəyinin torpağından ibarət val üzərində tikilib. Tökülmə torpaq üzərində tikildiyindən onun bünövrəsi möhkəm ola bilməzdi. Bundan əlavə qala divarlarının bünövrə hissəsi adi, xırda çay daşlarından ibarət tikilib. Bu da sözsüz ki, möhkəmliyə zəmanət ola bilməzdi.

Topoqrafik ölçülərə əsasən müəyyən olunmuşdur ki, şəhər ərazisinin şimal-qərb küncündə hündürlük dəniz səviyyəsi ilə müqayisədə 100-101 m, şimal və şimal-şərq tərəfdə 98-99 m, mərkəzi hissələrdə 97-98 m, cənub tərəfdə isə 90-91 m təşkil edir. Topoplardan göründüyü kimi şəhərin cənub tərəfi ilə müqayisədə şimal tərəf təqribən 8-9 m hündürdür. Bu səbəbdəndir ki, Ağsuda su və kanalizasiya xətlərinin demək olar ki, əksəriyyəti şimal-cənub, qismən də qərb-şərq istiqamətində tikilmişdir.

XVIII əsrin sonlarına aid rəsmlərdən göründüyü kimi, şəhərin əsas giriş qapılarından biri qalanın qərb tərəfindən olub. Həmin rəsmlərdən birində, daha doğrusu, 1795-ci ilin oktyabrında Qasım xanla Valeryan Zubov arasında olan görüşü əks etdirən rəsmdə şəhərin girəcəyində körpü olduğu görünür. Bu, o deməkdir ki, həmin vaxt Ağsu çayı indiki macərası ilə deyil, şəhərin qərb tərəfi boyunca axırmış.

Ərazinin vizual baxımdan diqqətlə öyrənilməsi nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, şəhərin qərb qapısı və körpü həmin istiqamətdəki qəbiristanın yanından olub. Hansı ki, məhz həmin ərazidə qala qapısının olduğunu təsdiqləyən yerüstü əlamətlər indi də müşahidə olunmaqdadır. Onu da qeyd etmək ki, qala qapısı və körpü yeri olduğu güman edilən ərazi şəhərin qərb istiqamətindəki qala divarlarının orta hissəsindədir. Bu da sözsüz ki, təsadüfi deyil. Yəni, orta əsr şəhərlərinin əksəriyyətində əsas qala qapısı məhz qala divarlarının orta hissəsinə yaxın olan yerdə olurdu.

Ağsu şəhərinin daha bir giriş qapısı şimal istiqamətdən olub. Bu, IV qazıntı sahəsinin yanında olan ərazidir. Xatırladaq ki, orada şəhəratrafi xəndək qırılır. Bu, o deməkdir ki, ya orada da körpü olub və sonradan dolub. Yaxud da sadəcə olaraq həmin ərazidə ümumiyyətlə xəndək olmay-

ib. Hər halda xəndəyin üstündən başlayan daş döşənmiş yol şəhər ərazisinə daxil olan kimi qala divarlarına paralel olmaqla həm qərb, həm də şərq istiqamətində uzanır.

Ağsu şəhəri də digər son orta əsr şəhərləri kimi bütövlükdə əsas və ikinci dərəcəli küçə və yollardan, irili-xırdalı meydanlardan, müxtəlif təyinatlı tikililərdən, yeraltı və yerüstü kommunikasiya şəbəkəsindən ibarət son dərəcə mürəkkəb bir kompleksdən ibarətdir. Burada hər şeydə və hər yanda bir sistem olduğu duyulur. Burada, həmçinin, hər şeydə və hər yanda bir systemsizlik və nizamsızlıq elementləri də tapmaq mümkündür. Əlbəttə, əsil həqiqəti və real mənzərəni üzə çıxarmaq üçün mütləqdir ki, nisbətən geniş ərzi öyrənilsin. Etiraf edək ki, Ağsuda bu həddə çatmaq üçün hələ çox iş görmək tələb olunur. Müqayisə üçün bildirək ki, Qazaxstan arxeoloqları uzun illərdir Otrar şəhərinin son orta əsr təbəqəsini öyrənirlər. Özü də Otrar ərazisinə görə Ağsudən iki dəfə kiçikdir. İndiyədək orada 500-ə yaxın ev-otaq, onlarla küçə və meydan, çoxsaylı iri binalar aşkara çıxarılıb. Analoji tədqiqatlar Ürgənc, Buxara, Pəncikənd, Xersones, Novqorod və digər şəhərlərdə də aparılıb.

Ağsuda isə tədqiqatlar yenidən başlayıb. Burada beş sahədə üst-üstə təqribən 3500 kvadratmetrə yaxın ərazi öyrənilib. Bu Azərbaycanın digər abidələrində aparılan tədqiqatlarla müqayisədə çox olsa da, Otrar, Buxara, Pəncikənd, Xersones və ya Novqorodda aparılmış qazıntılarla müqayisə olunmayacaq dərəcədə azdır. Ona görə də belə nisbətən kiçik miqyaslı qazıntılar əsasında bu və ya digər şəhərin topoqrafiyasının ayrı-ayrı problemləri barədə qəti və əhatəli fikir söyləmək imkanları son dərəcə məhduddur.

Bununla belə Ağsuda aparılan tədqiqatlar son orta əsr məhəllələrinin topoqrafiyasını öyrənmək baxımından ilkin addımlar atmağa imkan verir. Məsələn, III qazıntı sahəsində 6^a, 6^b, 7^a və 7^b kvadratlarında aşkar olunmuş daş döşənmiş meydan fikrimizcə məhəllələrdən birinin həyəti olmuşdur. Ətrafında dəmirçi, misgər və boyaqçı emalatxanalarının, tikişçi və sümük məmulatı istehsalı ilə məşğul olan ustalara aid sex və dükanların aşkar edilməsi bu məhəllənin daha çox sənətkarlar məhəlləsi olduğundan xəbər verir.

III qazıntı sahəsində başqa bir məhəllənin əlamətləri 2, 2^a, 2^b, 3, 3^a, 3^b, qismən də 4, 4^a və 4^b kvadratlarında qeydə alınmışdır. Qazıntının planından görüldüyü kimi, orada 4, 4^a və 4^b kvadratlarını kəsərək şərq-qərb istiqamətində uzanan daş döşəməli küçə olub. Yuxarıda haqqında danışılan sənətkarlar məhəlləsinin də çıxışı məhz həmin küçəyədir. Küçədən şimal tərəfdə isə yaşayış evləri və istehsalat ocaqları aşkar edilib. 3 və

4-cü kvadratlardakı iri təndirlərdən isə bilavasitə bazar istehsalı məqsədi ilə istifadə olunub. 2 və 2^a kvadratlarında aşkar edilən yardımçı tikililərin, həmçinin 2^b və 3^b kvadratında qeydə alınan nisbətən iri həcmli ev-otağın da məhz bu məhəlləyə aid olduğu güman edilir. 2^a və 2^b kvadratlarında bir-birinin yaxınlığında qeydə alınmış müxtəlif ölçülü və müxtəlif formalı ocaq və təndirlər də məhəllənin xarakteri, onun sakinlərinin məşğuliyyəti barədə fikir söyləməyə imkan verir. Sözsüz ki, sadalanan bu tapıntılar daha çox çörək və şirniyyat məmulatları istehsalı və satışı ilə məşğul olan insanların cəm olduğu məhəllə təəssüratı yaradır. Deməli, şəhərin baş küçələrindən birinin cənub tərəfində sənətkarlar məhəlləsi, şimal tərəfində isə çörəkçilər məhəlləsi olub. Təbiidir ki, ərazidə qazıntılar başa çatdırılmadığından hələlik hə iki məhəllənin sərhədlərini və oradakı evlərin sayını müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır.

IV qazıntı sahəsində aparılan tədqiqatlar zamanı da şəhərin bəzi məhəllələrinin müəyyən hissəsini öyrənmək mümkün olmuşdur. Belə məhəllələrdən biri 1, 1^a, 1^b, 1^c, 2, 2^a, 2^b, 2^c, 3, 3^a, 3^b və 3^c kvadratlarında qeydə alınmışdır. Şəhərin mövcudluğunun son illərinə aid edilən bu məhəllənin təqribən 700 kvadratmetrlik ərazisi öyrənilib. Məhəllə şimal tərəfdə şəhərin qala divarları, cənub tərəfdə isə 4, 4^a, 4^b və 4^c kvadratlarını kəsməklə şərq-qərb istiqamətində uzanan baş küçələrdən biri ilə sərhədlənir. Plan quruluşu etibarlı ilə bu məhəllə düzbucaqlı formadadır. Evlərin və yardımçı tikililərin çıxışı birbaşa əsas küçəyədir. Orada çoxsaylı ocaq və təndirlərlə yanaşı, kifayət qədər sıx olan su və kanalizasiya şəbəkəsinin qalıqları da aşkar edilib.

Məhəllədəki evlərin bir qismi bəzi əlamətlərinə görə onların elitar təbəqəyə aid olduğunu düşünməyə əsas verir.

IV qazıntı sahəsinin 4, 4^a, 4^b, 4^c, 5, 5^a, 5^b, 5^c, 6, 6^a, 6^b və 6^c kvadratlarında qeydə alınmış məhəllə də çox ehtimal ki, Ağsunun əsas elitar məhəllələrindən biri olub. Oradakı əsas və aralıq küçələr kifayət qədər sıx və mükəmməl işlənmiş kommunikasiya şəbəkəsi, 6^b kvadratındakı meydan, meydanın mərkəzindəki kiçik çarhovuz, onun yaxınlığında içərisi xüsusi divar bəzəkləri ilə bəzədilmiş ev-otaq və nəhayət, 6-cı kvadrat boyu şərq-qərb istiqamətində uzanan möhtəşəm hamam kompleksi bu məhəllənin xarakteri və mənsubiyyəti barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Bütün bu əlamətlər onun ən azı şəhərin əsas məhəllələrindən biri olduğundan xəbər verir.

Yuxarıda sadalanan nümunələr onu deməyə əsas verir ki, Ağsunun son orta əsr şəhər məhəllələri plan quruluşu etibarlı ilə yeknəsəq olmayıb.

Orada aşkar edilən qapalı və düz xətt boyunca olan məhəllələr şəhər topografiyasının rəngarəngliyinin göstəricisi kimi də izah oluna bilər.

Bəzi məlumatlara görə XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində Ağsuda 10 min nəfərə qədər əhali yaşayırdı. Bu isə orta statistik hesablamaya görə o zaman Ağsuda 2 mindən çox yaşayış evi olması deməkdir. 2 min evin də hər birinin orta hesabla 2 ədəd yardımçı tikilisi olarsa, bu da orta hesabla 4 min ədəd tikili deməkdir. Deməli, XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində Ağsuda orta hesabla 6 min ədədə qədər ev və yardımçı tikili olub. Şəhər ərazisindəki tikililərin yetərincə sıx olduğu abidənin yerüstü görüntülərindən də aydın hiss olunur. Əslində vizual müşahidələr orada orta statistik göstəricidən daha artıq tikinti qalıqları olduğunu düşünməyə əsas verir. Şəhər ərazisində aparılmaqda olan arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkara çıxarılan sıx tikinti şəbəkəsi də əsasən yuxarıda söylənilən orta statistik göstəricidən daha artıq tikinti qalıqları olduğunu düşünməyə əsas verir. Şəhər ərazisində aparılmaqda olan arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkara çıxarılan sıx tikinti şəbəkəsi də əsasən yuxarıda söylənilən orta statistik göstəricilərlə uyğunluq təşkil edir. Əfsuslar olsun ki, hələlik qazıntıların kiçik miqyasda olması, aşkara çıxarılan evlərin və yardımçı tikililərin sayca azlığı müvafiq elmi nəticələrə gəlmək üçün yetərli hesab oluna bilməz. Müqayisə üçün bildirək ki, Otrarda artıq 500-ə yaxın ev sekiyası öyrənilib. Bu da bütövlükdə Otrarın son orta əsr evlərini tam şəkildə xarakterizə etməyə imkan verir. Tədqiqatların geniş miqyasda aparılması Qazaxstan arxeoloqlarına imkan verib ki, onlar yaşayış arxitekturasının analizi əsasında evlərin vahid və ənənəvi tipinin mövcud olduğunu söyləsinlər. Əslində isə XVIII əsrə aid Ağsu evləri barəsində də bu sözləri demək olar. Bəli, burada da evlərin vahid tipindən xəbər verən bəzi elementlər artıq göz qabağındadır. Məsələn, indiyədək öyrənilmiş evlərin demək olar ki, əksəriyyətinin üzü cənuba tikilib. Təbiidir ki, bu evlərin pəncərələri və giriş qapısı da cənub istiqamətdəndir. Bu, əlbəttə İslam dəyərlərinə bağlılıqla izah oluna bilər. Hansı ki, elə indinin özündə də əksər yaşayış məntəqələrində bu ənənəyə çox ciddi qaydada əməl olunur.

Evlərin memarlıq üslubunda diqqəti çəkən məqamlardan birisi də divar oyuqları-taxçaların olmasıdır. Bu, bəlkə də daha çox məhz XVIII əsr, ola bilsin ki, həm də Ağsu (Şirvan) memarlığı üçün səciyyəvi elementdir. Məsələn, IV qazıntı sahəsindəki ikiotaqlı evdə 7 ədəd bu cür taxça qeydə alınmışdır. Taxçalardan 3-ü 1№-li, 4-ü isə 2№-li otaqdadır. Onlardan da 5-i arxa divarda, cəmi 2-si yan divarlardadır. Eni 073 m olan bu taxçalardan

biri 1№-li otağın qərb divarında, digəri isə 2№-li otağın şərq divarındadır. O da maraqlıdır ki, arxa divarlardakı taxçalar ölçülərinə görə yan divarlardakı taxçalardan xeyli iridir.

Arxa tərəfdəki taxçaların eni qərbdən şərqə doğru belədir: 1.14, 1.30, 1.25, 1.27, 1.24 m. Müasir divar şkafları kimi taxçaların funksiyası da müxtəlif ola bilərdi. Lakin onlardan daha çox pal-paltar, yorğan-döşək və ev əşyalarını yığmaq üçün istifadə olunması daha inandırıcıdır. Bununla belə onlardan kürsü kimi istifadə olunduğunu da düşünmək olar. Ola bilsin ki, evin ağsaqqalı (bu məhəllə ağsaqqalı da ola bilərdi) başdakı kürsüdə, qonaqlar və ya ailənin digər üzvləri arxa divardakı kürsülərdə əyləşirmişlər. Diqqəti cəlb edən odur ki, başdakı taxça-kürsülərin eni nisbətən qısadır. Ola bilsin ki, onlar bir nəfərin (ağsaqqalın) əyləşməsi üçün nəzərdə tutulubmuş. Digər taxça-kürsülərdə isə ən azı 2 adam yanaşı otura bilərdi.

Bir sıra əlamətlərinə görə bu evin məhəllə ağsaqqalına, yaxud da qalabəyinə məxsus olduğunu düşünmək olar. Birincisi, yerləşdiyi ərazi baxımından bu məhəllənin baş evi hesab edilə bilər. İkincisi, bu ev yaxınlıqdakı digər evlərdən həm ölçülərinə görə, həm də memarlıq üslubuna görə seçilir. Arakəsmə ilə ayrılmasına baxmayaraq otaqdan-otağa qapı olması hər iki otağın eyni ailəyə məxsus olduğundan xəbər verir. Bununla belə, otaqlardan hər birinin içərisində ocaq, ocaqların ətrafında isə torpaq kürsü olub. Güman etmək olar ki, sahəsi 32 kvadratmetr olan böyük otaqdan (2№-li otaq) ümumən yemək və yataq otağı kimi, sahəsi 15 kvadratmetr olan kiçik otaqdan isə (1№-li otaq) daha çox qonaq otağı kimi istifadə olunub. Evin qarşısındakı daş plitələrdən ibarət döşəmə də onun sahibinin xüsusi statusundan xəbər verir. Bundan əlavə 2№-li otağın içərisindəki kifayət qədər möhtəşəm quyu (dərindən 6, ağzının diametri 1 m) də məhz bu cür düşünməyə əsas verir. Təbii ki, şəhər uzunmüddətli mühasirədə olduğu vaxtlarda evlərdə daimi su ehtiyatı olan bu cür quyulara böyük ehtiyac olub.

Tədqiqatlar nəticəsində IV qazıntı sahəsində özünün memarlıq üslubu, xüsusən də təmtəraqı ilə seçilən daha bir ev aşkara çıxarılıb. 6^b və 6^c kvadratlarında qeydə alınan bu evin uzunluğu 5.40, eni 4.30 m, ümumi sahəsi isə 23.22 kvadratmetrdir. Ev yonulmuş çay daşından inşa edilib. İçərisi təmizlənərkən oradan çoxlu miqdarda bişmiş kərpic ovuntuları çıxmışdır. Görünür, binanın üstü bişmiş kərpiclə tağvari formada bağlanıb. Naməlum səbəblər ucbatından binanın üst hissəsi dağılıb, kərpiclər isə bütünlüklə əriyərək toz-torpaq halına düşüb.

Evin üzü qibləyədir. Cənub istiqamətində qapı və pəncərəsi olub . Şərq və qərb divarlarında orta hissədə hər birinin eni 0.70 m olan taxça yerləri var. Arxa divarın künclərə yaxın hissəsində də 2 taxça yeri qeydə alınıb. Şərq tərəfdəki taxçanın eni 1.10 m, qərb tərəfdəki taxçanın eni 1.20 m-dir. Şimal-qərb küncdəki taxça ilə qərb divardakı taxça arasında yan-yana olmaqla 2 ocaq aşkar edilib. Cənub şərq küncə yaxın yerdə isə təndir olduğu qeydə alınıb.

Diqqəti çəkən ön mühüm məqamlardan birisi bəhs edilən evin içərisində çoxlu miqdarda gipsdən hazırlanmış divar bəzəklərinin tapılmasıdır. Bəzəklər gips üzərində əl ilə işlənmişdir. Onlar bir-birini təkrar etmir. İçərisində müsəlman simvolikasını əks etdirən məscid minarəsinə bənzər elementlər də var. Bəzəklərin işləndiyi gips materialına möhkəm olması üçün içərisinə qamış qargılar atılmışdır. Gips lövhələr üzərində onların divara bərkidilməsi məqsədilə istifadə olunmuş dəmir mismarlar qeydə alınmışdır.

Bəzəklərin strukturuna əsasən onların evin tavan hissəsinə aid olmadığı aydındır. Görünür, onlar evin divarlarının və ya divar küncələrinin bəzədilməsində istifadə olunub. Amma hansı hissədə və necə?

Göründüyü kimi, bu adi ev deyil. Bu xüsusi təyinatı olan bir evdir. Onun təyinatını öyrənmək üçün evin qarşısında daş döşənmiş meydan, meydanın orta hissəsində isə içərisi səliqə ilə suvanmış kiçik hovuz olduğunu da diqqətdən qaçırmamaq olmaz. Bu hovuzla gələn saxsı borulardan ibarət su xətti də evin döşəməsinin altından keçir. Təbiidir ki, meydanın da, hovuzun da, bəhs edilən evə birbaşa aidiyyəti var. Amma bütün bunlara baxmayaraq hələlik həmin evin təyinatı və mənsubiyyəti barədə qəti fikir söyləmək çətindir. Ola bilsin ki, şəhərin hansı imkanlı və titullu sakinlərindən birinə məxsus bu evdən ibadət, yaxud da xüsusi qonaqların qəbulu məqsədilə istifadə olunub.

IV qazıntı sahəsində yuxarıda qeyd olunanlardan savayı 3 və 3^a, 3^b və 3^c, 4, 4^b, 5^a, 5^b və 5^c, 6^c, 7, 7^a, 7^b və 7^c, habelə 8^b və 8^c kvadratlarında da bünövrə hissəsi çay daşından olan tək və ya ikiotaqlı ev qalıqları aşkar olunmuşdur. Onlardan bəzilərinin divarlarının bünövrə hissəsi tam şəkildə, bəzilərinin bünövrə hissəsi isə qismən qalmışdır. Bəzi evlərin tikintisində az miqdarda olsa da üç tərəfi səliqə ilə yonulmuş mədən daşlarından istifadə olunub. Bu daşlardan adətən divarların tirlərini və ya küncələri bağlamaq üçün istifadə olunub. IV qazıntı sahəsindəki 1 və 1^a kvadratlarında tədqiq olunmuş ikiotaqlı evin tikintisində belə daşlardan nisbətən çox istifadə olunurdu. Bu cür daşlar divarların möhkəmliyini daha da artırırdı.

Evlərdən bəzilərinin bünövrə hissəsi qismən qalmışdır. Evlərin bir çoxunun divarlarında antiseysmik funksiya daşıyan və çürümüş vəziyyətdə olan ağac kətil qalıqlarını izləmək mümkün olmuşdur. Bunlardan əlavə evlərin demək olar ki, hamısında qapı və pəncərə yerlərinin, habelə taxçaların altında və kənarlarında ağacdan çərçivə və yastıq qalıqları olduğu müəyyən edilmişdir. Bu cəhətlər Şirvan memarlıq məktəbi üçün səciyyəvi elementdir. Xatırladaq ki, Lahıç və Basqalın da XIX-XX əsrin əvvəllərinə aid bütün tikintilərində ağac kətilə rast gəlmək mümkündür. Əlbəttə, bu hal yardımçı tikililərə aid deyil. Çünki yardımçı tikililər əksər hallarda ağacdan, taxtadan, torpaqdan və ya çay daşından təqat hörülmüş divarı olan kiçik binalardan ibarət olurdu. Onlar daha çox 4 dirək üstə tikilən talvardan ibarət olurdu. Sonradan talvarın ətrafı bu və ya digər formada daş, kərpic və ya torpaqla hörülərək orada təndirxana, ocaqxana, emalatxana və ya dükən kimi istifadə olunurdu. Qazıntı aparılan sahənin demək olar ki, hər tərəfində bu qəbildən olan tikinti qalıqlarına təsadüf olunmuşdur. Yardımçı tikililərdən qalan izlər ilk növbədə talvar dirəklərinin çürüntüsü, yaxud da dirək yerləri üçün qazılmış quyular formasında aşkara çıxarılır.

Ağsu evlərinin hamısının içərisində təndir və ocaq qalıqları aşkar olunub. Elə ev var ki, içərisində forma və ölçülərinə görə fərqlənən bir neçə ocaq var. Bu o deməkdir ki, yerli sakinlər evlərdən həm də mətbəx kimi istifadə ediblər. Yəni, insanlar nəinki eyni yerdə yatır, oturur, yemək yeyir, hətta yeməklərini də orada bişirirdilər. Ocaqlar həm də evlərin qızdırılmasına xidmət edirdi. Əksər evlərdə ocaqların ətrafı torpaq, daş və ya kərpiclə hörülərək xüsusi kürsüyəbənzər formaya salınıb. Bu, ocağın ətrafında rahatlıqla oturub isinmək, yaxud da biş-düş etmək üçündür.

IV qazıntı sahəsində aparılan qazıntılar zamanı bir neçə yerdə daşdan və saxsı borulardan ibarət su xətti aşkar olunmuşdur. İlkin olaraq belə bir xətt 6^b kvadratında qeydə alınmışdır. Uzunluğu 32, enli tərəfdə diametri 13, dar tərəfdə isə 11 sm, olan saxsı borulardan ibarət bu xətt şimal - cənub istiqamətində olmaqla oradakı evin döşəməsi altından keçir. xəttin Təmizlənmə-kən aşkara çıxarılmış hissədə xəttin uzunluğu 2.75 m-dir. Su xətti binanın qarşısındakı daş döşəməli meydanın ortasındakı hovuzla gedir.

Uzunluğu 1.8 m olan saxsı borulardan ibarət daha bir su xətti 8^a kvadratında qeydə alınıb. Orada istifadə olunmuş saxsı borular ölçülərinə görə bir qədər kiçikdir. Onların uzunluğu 29 sm, diametrləri enli tərəfdə 11, dar tərəfdə isə 7 sm-dir. Həmin su xətti də şimal - cənub istiqamətin-

dədir. Cənub tərəfdə qazıntıdan kənara çıxdığına, şimal tərəfdə isə sonrakı dövrə aid tikinti və torpaq işləri nəticəsində dağıldığından kəmərin davamını izləmək mümkün olmadı. Bunlardan əlavə, həm III, həm də IV qazıntı sahəsində ayrı - ayrı yerlərdə dağıdılmış və ya sındırılmış vəziyyətdə olan xeyli miqdarda saxsı su boruları da aşkar edilib. Bütün bunlar onu göstərir ki, şəhərin su ilə təmin olunmasında bu tip kəmərlərdən də istifadə olunmuşdur.

Arxeoloji qazıntılar zamanı ətrafı daşla hörülmüş su xətlərinin qalıqlarına daha çox təsadüf olunmuşdur. Kürəbənd tipli bu xətlərin üstü adətən iri sal daşlarla örtülüb. III qazıntı sahəsində 2, 2^b, 5^a və 5^b kvadratlarda, IV qazıntı sahəsində isə 1-7, 2^a, 3^a, 4, 4^a, 4^b, 4^c, 5^b, 6^b, 7^a, 7^b, 8, 8^a, 8^b və 8^c kvadratlarında belə su xətlərin qalıqları aşkara çıxarılmışdır. Bu xətlərin əksəriyyəti əsasən şimal - cənub istiqamətindədir. Yalnız bəzi yerlərdə, məsələn, 4, 4^b, 4^c, 7^b, 8^a, 8^b və 8^c kvadratlarında qeyd olunan su xətlərinin istiqaməti şərq - qərb, yaxud da şimal-qərb, cənub-şərq istiqamətindədir. Bu isə həmin nöqtələrdə relyefin fərqli olması ilə əlaqədardır. Daha dəqiq desək, 4 - 5 -ci kvadratlardakı nisbətən hündür tirəni aşaraq cənuba keçmək üçün şimaldan gələn kürəbənd tipli xətlərin istiqaməti bir qədər şərqə meyillənib. Bu, əlbəttə, yerli ustaların ərazinin topoqrafiyasını mükəmməl bilmələrindən irəli gəlir.

Mühüm məsələlərdən birisi də aşkar olunmuş kürəbənd tipli kəmərlərdən hansının su, hansının isə kanalizasiya xətti olması ilə bağlı suallara aydınlıq gətirilməsidir. Doğrudur, bu xətlərin bəzilərinin təyinatını elə yerüstü əlamətlərinə görə də müəyyənləşdirmək mümkündür. Məsələn, 2^a kvadratından keçən belə xətlərdən birinin üstündə uzunluğu 60, eni 39 sm olan səliqə ilə yonulmuş daş plitə aşkar olunmuşdur. Maraqlıdır ki, daş plitənin orta hissəsində gül ləçəklərinə bənzər oyuqları var. Fikrimcə plitə üzərindəki bu dəliklər ətrafdakı yağış sularının şəbəkəyə axıdılması üçündür. Deməli, həmin xəttin şəhərin kanalizasiya şəbəkəsinə aid olduğu heç bir halda mübahisə predmeti ola bilməz. 1-7-ci kvadratlarda hamamdan başlayaraq şəhərin şimal xəndəyinədək uzanan və təqribən 4,5-7 m dərinlikdə olan kürəbənd də bilavasitə hamamın çirkab sularının axıdılmasına xidmət edib. Maraqlıdır ki, həmin xətt şimala doğru getdikcə daha artıq dərinliyə salınıb ki, bu da çirkab sularının axını asanlaşdırıb. Lakin elə xətlər də vardır ki, onların təyinatı barədə söz demək üçün həmin ərazidə tədqiqatın davam etdirilməsinə ehtiyac var. Ekspedisiya rəhbərliyi bunu ilkin konservasiya işlərindən sonra etmək

fikrindədir. Cavabını gözləyən suallardan birisi də aşkar olunmuş su və kanalizasiya xətlərindən hansının əsas, hansının köməkçi və ya məhəlli funksiya daşdığına aydınlaşdırılmasıdır. Təbiidir ki, bu da axtarışların miqyasından asılı olan məsələdir. Əlbəttə ki, qazıntıların miqyası genişləndikcə bu suallara da tədricən aydınlıq gətiriləcəkdir. Hələlik isə nisbətən kiçik ərazinin tapıntıları əsasında bu barədə qəti fikir söyləmək bir qədər tezdir.

IV qazıntı sahəsində aşkar olunmuş tikinti qalıqları içərisində daha çox maraq doğuran tapıntılardan birisi də 6^a, 6, 6^a, 7^a, 7 və 7^a kvadratlarındakı hamam - kompleksdir.

Hamamın tikintisində istifadə olunan memarlıq elementləri Ağsu ustalarının yüksək peşəkarlığından xəbər verir. Buradakı divar dağlarının, taxçaların, çarhovuzların hər biri həm kompleks şəkildə, həm də ayrı - ayrılıqda çox incə, həm də kifayət qədər inkişaf etmiş memarlıq elementləridir. Yerli ustaların daşyonma sahəsində xüsusi ilə məharət sahibi olduğu hər an hiss olunur. Hamamın pilləkəninin yanındakı daşlardan birinin üzərindəki naxışlar buna sübutdur. Yaxud, olduqca nəhəng bir daşın içərisi oyularaq piyaləyə bənzər formaya salınıb, üst hissəsindən isə bir neçə iri dəlik açılıb. Mütəxəssislərin fikrincə hamamın üstünün ön hündür hissəsi məhz bu daşla günbəzvari formada tamamlanıb. Daşın üzərindəki dəliklər isə şüşə ilə bağlanıb. Həmin dəliklərdən düşən işıq vasitəsi ilə hamamın əsas zalı işıqlandırılıb.

Bir sözlə, Ağsu şəhərində aşkar edilmiş nəhəng hamam kompleksi bütövlükdə Azərbaycanın son orta əsr şəhərlərində məişət və sanitariya məsələlərinin kifayət qədər yüksək səviyyədə olduğundan xəbər verir.

Şəhərlər bütün dövrlərdə olduğu kimi, son orta əsrlərdə də çox mühüm sənətkarlıq mərkəzləri olub. Başqa sözlə, sənətkarlıq şəhər əhalisinin başlıca məşğuliyyət növü olub. Ağsu tədqiqatları bir daha təsdiq edir ki, Avropada manufaktura istehsalının sürətli inkişafına baxmayaraq Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda kустar sənətkarlıq şəhər həyatında öz hökmran rolunu hələ də davam etdirməkdə idi. Burada müxtəlif istehsal sahələri üzrə aşkar olunmuş emalatxana qalıqları və zəngin sənətkarlıq məmulatı nümunələri ayrı-ayrı sənət sahələrinin inkişaf səviyyəsi barədə kifayət qədər dolğun təəvvür yaradır. Bu tapıntılar Ağsunun bir sıra sənət növləri üzrə Şirvan şəhərləri içərisində aparıcı mövqeyindən xəbər verir. Orada boyaqçılıq, dəmirçilik, misgərlik, toxuculuq, dabbacılıq və daş üzərində oyma sənətləri xüsusilə geniş inkişaf etmişdi. Ağsu

ustalarının istehsal etdiyi bir çox məmulat nümunələri digər şəhərlərdə də həvəslə alınır.

Ağsuda sənətin ayrı-ayrı sahələrinin güclü inkişafı xeyli dərəcədə Şamaxı, Lahıc, Basqal, Mücü, Əhən, Zərnəva və Dəmirçidən olan bir çox sənətkar ailələrinin buraya köçməsi ilə bağlı idi. Əslən Zərnəva kəndindən olan Hacı Məhəmmədəli xanın hakimiyyəti dövründə peşəkar ustaların Ağsuya köçməsi tendensiyası xüsusilə güclü olub. Çox güman ki, Ağsu xanı özü onları himayə edirdi. Bütün bunlar isə təbii ki, şəhər həyatında çox ciddi canlanmaya səbəb olmuşdu. Ağsu ustalarının istehsal etdiyi ayrı-ayrı məmulat növlərinin çeşid müxtəlifliyi, formalarındakı əski və yeni elementlərin harmoniyası burada keçmişin zəngin sənət ənənələrinin yaşadığından, onların zaman-zaman yeni çalarlarla zənginləşdirilərək daha kamil həddə çatdırıldığından xəbər verir.

Bütün bunlar son olaraq onu deməyə əsas verir ki, Ağsu şəhərinin XVIII əsr Azərbaycan şəhərləri içərisində özünəməxsus yeri və rolu olub. XVIII əsrin II yarısında Şirvanda mütəmadi olaraq baş verən hərbi-siyasi intriqa və toqquşmaların episentri olan Ağsu eyni zamanda həm də bölgənin ən iri alış-veriş mərkəzlərindən biri idi. Tranzit yollar üzərində olduğundan Ağsu həm də Avropa və Şərq ölkələrindən olan tacirlərin dayanacaq nöqtələrindən biri idi. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan çoxsaylı Rusiya, İran, Çin və Avropa malları, Ağsuda zərb olunan yerli pullarla yanaşı, Azərbaycanın digər şəhərlərindəki zərbxanalarda kəsilən pulların, habelə Çin, Almaniya və Rusiya pullarının tapılması bunu bir daha təsdiq edir.

Şəhərin ərazisinin böyüklüyü, orada aşkar edilən tikinti və kommunikasiya şəbəkəsinin sıxlığı, 500 nüsxədən artıq mis və gümüş sikkənin aşkara çıxarılması, habelə tapılan maddi mədəniyyət nümunələrinin çoxluğu, onların forma və çeşid müxtəlifliyi, dekor zənginliyi-bütün bunlar kifayət qədər inkişaf etmiş intensiv şəhər həyatının göstəriciləridir.

Ağsu şəhəri birtəbəqəli abidə olduğundan oradan tapılmış maddi mədəniyyət nümunələri konkret xronoloji çərçivəni əhatə edir. Bu mənada orada aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələri konkret tarixi mərhələyə aid tapıntıların spesifik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, beləliklə də ayrı-ayrı sənət sahələrinin inkişaf və ya tənəzzül dinamikasının təqiqi baxımından da mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Qazıntı sahəsinin şimaldan görünüşü

Ekspedisiya qrupu

Fayans boşqab hissəsi

Gül təsvirli saxsı qəlyan

Hamamın iri su hovuzları

*Hamamın kiçik hovuzlu
otaqlarından biri*

*Hamamın odluq tərəfdən
görünüşü*

Qazıntı prosesi

London istehsalı olan şüşə butulka

*Üzərində "London" yazılmış
şüşə qab parçası*

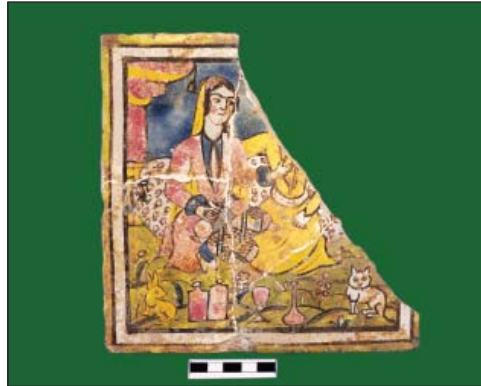
Mis zərgər çəkici

Muncuq nümunələri

Şirli kasa

Süjetli miniatür-kaşı

Saxsı kiçik qutu

Tovuzquşu formalı mis bəzək əşyası

Qala divarı

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. Ağsu şəhəri orta əsrlərdə (Qafar Cəbiyev və Fariz Xəlillinin redaktəsi altında). I-II buraxılışlar, Bakı: CBS, 2010.
2. Ağsu şəhəri orta əsrlərdə (Qafar Cəbiyev və Fariz Xəlillinin redaktəsi altında). III buraxılış, Bakı: CBS, 2011.

Gafar Jabiyev, Fariz Khalilli
Archaeological explorations in
medieval Aghsu town

Summary

Keywords: *Aghsu, artefacts, coins, urban life*

Aghsu town had a specific stand and role amidst 18th century Azerbaijani cities. Aghsu town, which was an epicenter of military and political intrigues, and collisions occurred regularly in Shirvan in the 2nd quarter of the 18th century was one of the large trade centres of the area. Since Aghsu located over transit roads, it was one of the halt points for merchants from both Europe and Eastern countries. Numerous Russian, Iranian, Chinese and European goods displayed during archaeological excavations, as well as discovery of local coins minted in Aghsu; coins minted in minting shops in other cities of Azerbaijan; Chinese, German and Russian coins confirm that once again.

All of these things including largeness of the town area; density of construction and communication network revealed there; display of over 500 copies of extra copper and silver coin; multiple artefact samples found; their form and type diversity, and rich decoration are indicators of sufficiently developed intensive urban life.

Artefacts uncovered from Aghsu town cover concrete chronological frame since this town is a one-layer monument. So, artefacts displayed their assume very large scientific importance from standpoint of study of specific peculiarities of finds, belonged to concrete historical stage, thus research of development or recession dynamics of separate professional fields.

Гафар Джабиев, Фариз Халилли
Археологические исследования в
средневековом городе Ахсу
Резюме

Ключевые слова: *Ахсу, артефакты, монеты, городская жизнь*

Город Ахсу имеет своеобразное место и играет специфическую роль в числе азербайджанских городов XVIII века. Ахсу был эпицентром непрерывных военно-политических интриг и конфликтов в Ширване во II половине XVIII века, а также одним из самых крупных торговых центров региона. Ахсу также считался одним из пунктов остановки купцов из Европы и Восточных стран, ибо находился на транзитной дороге. Наличие множества товаров из России, Ирана, Китая и Европы, обнаруженных во время археологических раскопок, вместе с местными монетами чеканными в Ахсу, монеты, чеканенные в других городах Азербайджана, так же монеты Китая, Германии и России еще раз свидетельствуют об этом.

Величина территории города, плотность сети строительства и коммуникации, обнаруженных на месте, выявление более 500 экземпляров медных и серебряных монет, включая найденные многочисленные предметы материальной культуры, их различные формы и виды, изобилующий декор все эти особенности являются показателями достаточно-развитой интенсивной городской жизни.

Артефакты найденные в Ахсу охватывают конкретно хронологическую рамку, так как этот город является однослойным памятником. В этом смысле предметы материальной культуры, найденные в городе, имеют важное научное значение с точки зрения исследования специфических особенностей находок, относящихся к конкретной исторической стадии и таким образом, динамики прогресса или деградации отдельных отраслей ремесла.

Али Раджабли

История Ичери-шехера в зеркале монет

Ключевые слова: нумизматика, Баку, фулус, клады.

Баку – типичный средневековый восточный город из двух частей - внутренней (с крепостью и важными государственными, религиозными, гражданскими зданиями - цитаделью или резиденцией правителя - Дворца ширваншахов, мечетей и др.), оборонительными сооружениями, главным образом, обрамлявшей ее мощной каменной стеной, и внешним городом, обычно называемым в средние века рабатом (буквально - каравансараям) с всевозможными строениями: мастерских, рынка, каравансарая и т.д. Крепостная часть Баку, известная под емким именем «Ичери-шехер», хранит в себе много тайн, главная из которых - возраст самой крепости, вернее, начало ее заселения. Существует много догадок – от мифологических до псевдонаучных и вполне научно обоснованных версий о возрасте города, которые всесторонне рассмотрены замечательным исследователем истории города проф. С.Ашурбейли в ее книге «История средневекового Баку».

По сравнению с более древними памятниками материальной культуры Апшеронского полуострова (разнообразные бытовые и хозяйственные предметы, наскальные изображения и т.д.) эпох бронзы и железа и более древним мезолитическим археологическим комплексом Кобустана, ранние поселенцы Баку пришли сюда гораздо позже. Судя по результатам археологических раскопок в Ичери-шехере, в районе Девичьей башни, памятники нижнего культурного слоя города датируются VIII веком. Однако имеется еще одна группа подземных материальных памятников, а именно, нумизматических, которые не только свидетельствуют о более ранней истории городской жизни Баку, но и впервые письменно упоминают первоначальное его имя – Багаван, о котором пишут также средневековые хронисты. Это имя, тоже впервые, но интуитивно, было отнесено покойной Сара ханум к самоназванию

племени Бакан – поселенцев Апшеронского полуострова [1]. Но в нашем случае речь идет о монетах, точнее, группе монетных кладов, обнаруженных в черте города и на полуострове. Эти клады целиком состоят из сасанидских серебряных монет – дирхемов шаханшаха Хормузда IV (579-590), чеканенных одним и тем же знаком-монограммой монетного двора или названия города - $\text{𐭠𐭣𐭣} = \text{B'GWAN}$. Отмечая несовершенную технику чеканки, и отсюда, неграмотное исполнение надписей, в том числе, отмеченного знака, имеющего около 20 разновидностей профессор Е.А.Пахомов отнес его к городу Двину [2]. Однако, именно это обстоятельство - неискушенность мастеров-монетчиков такого отдаленного от центра Сасанидской империи города как Баку, вкупе с тем фактом, что монеты с этим знаком в основном обнаружены в Баку и его окрестностях и чеканены в очень короткий отрезок времени – в 6-м году правления Хормузда IV – время восстания Бахрама Чубина (Варахрана VI - 590-591) позволяет расшифровать эту монограмму, хотя с некоторой натяжкой, как обозначение названия города Баку, где и находился этот монетный двор со знаком $\text{𐭠𐭣𐭣} - \text{B'GWAN} = \text{Богуван}$ или же Багаван (с санскритского - «место нахождения Бога» - огня или солнца, главных объектов поклонения огнепоклонников). Несомненно, при отборе места и заселения города роль решающего фактора сыграли вечные огни Баку, в ознаменование которых и была воздвигнута (достроена или реставрирована-?!) башня-храм, которую мы нежно нарекаем «Гыз галасы» - Девичьей башней [3].

После Сасанидов, надолго о Баку практически ничего не было известно. Немалую роль в его «забвении» сыграло, очевидно, появление Ислама, который с особым усердием боролся с все еще прочными позициями зороастризма на завоеванных у Сасанидов территориях. Несмотря на то, что при ширваншахах-Мазьядидах, Баку становится одной из резиденций Ширванского государства, но монет, битых здесь до времен Ильханидов (XIII-XIV вв.), мы не встречаем. При последних и их преемниках - Джелаиридах (XIV-XV вв.) в Баку вновь функционирует монетный двор, выпускавший серебряные и медные монеты с названием города Бакуба. В дальнейшем, в Бакинском монетном дворе эпизодически чеканятся, так называемые, «оккупационные» монеты Джучидов – ханов Золотой Орды, Тимуридов. Следующий, более продолжительный период деятельности монетного двора города Баку связан с восстановлением государственности и возобновлением монетного чекана

ширваншахов, прерванных после убийства ширваншаха Ахситана II в 1360 г. по приказу ильхана Хулагу (1256-1265). Последние же эмиссии Бакинского монетного двора относятся ко II половине XVIII века – времени образования Бакинского ханства, когда выбиваются здесь медные монеты – фулусы с обозначением города Бадекуба.

Находясь в центре сухопутных и морских торговых магистралей Юг-Север, благодаря своим подземным природным богатствам и великолепной бухте, Баку еще в средние века превратился в один из крупных торговых центров на Южном Кавказе. Неслучайно, что в Баку и его окрестностях в наше время обнаруживаются не менее ценные подземные сокровища – денежные клады, в составах которых – монеты различных государств ближнего и дальнего зарубежья, рассказывающих о международных торговых и других связях Баку. Один из таких кладов был найден во Дворце Ширваншахов в 1944 г. Подавляющее большинство монет этого крупного клада (содержащего около 3000 серебряных монет - тенег), принадлежало чекану Ширванского государства.

Чекан ширваншахов Ибрагима I (1382-1417) и его преемника Халилуллаха (1417-1462) осуществлялся на всех их трех столицах – Шамахи, Баку и Дербенде, пока не был централизован при Фаррухе Йассаре 1462-1500 в Шамахе. Клад содержал монеты почти всех ширваншахов конца XV и первой половины XVI в. (от Фарруха Йассара до Шахруха-1534-1537), среди которых были выявлены нумизматом А.Рагимовым неизвестные доселе монеты ширваншаха Газибека (1501-1502), а профессор Е.Пахомов выявил позже еще одну редчайшую монету из этого клада, чеканенную от имени ширваншаха Фарруха Йассара II (1527-1528). Кроме того, клад содержал монеты, чеканенные от имен падишахов Аккойунлу, сефевидских шахов и турецких султанов.

Почти аналогичного состава еще один крупный клад серебряных монет был обнаружен возле Девичьей башни в 1954 г., при реставрационных работах в двухэтажном каравансарае из под каменного настила одного из его кельев. Монеты клада, представлявшие три азербайджанских государства - Ширваншахов, Аккойунлу, Сефевидов, которые вели ожесточенную борьбу за верховную власть в Азербайджане в начале XVI в. красноречиво свидетельствуют о том несомненном факте, что деньги из благородных металлов государ-

ственных границ не признают. Кроме того, данный клад, значительно пополнивший коллекцию Нумизматического Фонда Национального Музея Истории Азербайджана Национальной Академии Наук Азербайджана, позволяет определить время строительства каравансарая, который по-видимому, уже существовал к тому времени, когда был зарыт клад, т.е. в начале XVI в.

*Сасаниды. Хормузд IV (579-590), 6 г. = 585,
Богуван=Баку, дирхем, серебро*

Джелаириды. Хусайн (1375-1382), Баку, дирхем, серебро

Тимуриды (1470-1504). Тимур, Бакуба, теньга, серебро

Аноним, Бакуба, 877 1472, фулус, медь

Бакинское ханство. Аноним, Бадикуба, 1237=1821, фулус, медь

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ашурбейли С. Очерк истории средневекового Баку – VII-IX вв. Баку, 1964, с. 38
2. Пахомов Е.А. О сасанидских монетных знаках / Доклады АН Азерб.ССР, Т. 1, № 1, 1945, с. 44-46.; Его же. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып 6., Баку, Изд. АН Азерб. ССР, 1954, с. 33-36
3. Раджабли А. Нумизматика Азербайджана. Баку, Элм ва хаят, 1997, с. 34-35

Əli Rəcəbli

İçərişəhərin tarixi - sikkələr güzgüsündə

Xülasə

Açar sözlər: *numizmatika, Bakı, fulus, dəfinələr.*

Məqalədə numizmatik faktlar əsasında Bakı şəhərinin tarixi şərh olunur. İçərişəhərdə və Abşeron yarımadasında aşkar olunan sikkə dəfinələri və tək-tək sikkə tapıntıları Bakıda VI yüzildən etibarən gümüş və mis sikkələr zərb olunduğunu, sikkələr üzərində şəhərin adının çeşidli dövrlərdə - sasanilər zərbində (585-590) BAQAVAN, orta çağlarda (Elxanilər, Cəlairlər, Cuçilər, Teymurilərin zərbində - XIII- XIV yüzillər) Bakubə (Bakuyə), Bakı xanlığında (XVIII yüzil) Badikubə kimi həkk edildiyini göstərir.

Ali Radjabli

History of Icherishekher in the mirror of coins

Summary

Key words: *numismatic, Baku, fulus, treasures.*

This article reveals the history of Baku city on the base of numismatic facts.

Discovered in Icherishekher and Absheron Peninsula hoards of coins and single coins testifying that silver and copper coins in Baku were minted began from the 6th century, according to the finds of coins in various periods including the Sasanian period (585-590) on the coins Baku was engraved as BAQAVAN, in the Middle Ages (Elkhanids, Djelairids, Djuchids, Teymurids –XIII-XIV centuries) it appears as Bakuba (Bakuya), in the period of Baku khanate (XVIII centuries) as Badikuba.

Aygün Məmmədova

Ərəb Xilafəti dövründə Azərbaycanda mis sikkə zərbinin xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *numizmatika, Xilafət, fəls, Əməvilər, Abbasilər*

Məhəmməd peyğəmbərin fəaliyyəti nəticəsində VII əsrin 20-ci illərində Ərəbistanda meydana gəlmiş Xilafət nəinki uzunmüddətli dövlət qurumu, həm də dünya tarixinə əsaslı təsirini göstərmiş dövlət kimi tarixdə iz buraxmışdır.

Onun yaranması prosesində edilən fəthlər mədəni və iqtisadi baxımdan daha inkişaf etmiş ölkələrlə qarşılıqlı təsirin yaranması və yeni inkişaf etmiş ərəb-müsəlman mədəniyyətinin meydana gəlməsi ilə nəticələnmişdir. Bu mədəniyyətin dili - ərəb dili, ideoloji əsası isə özünəməxsus etik-hüquqi təsəvvürlərə və dini-siyasi qurumlara malik yeni monoteist din - İslam dini olmuşdur. Aralıq dənizi xalqlarının və qədim Şərq sivilizasiyalarının mənəvi irsindən faydalanan bu mədəniyyət İntibah dövrü mədəniyyətinə öz töhfələrini vermişdir. Məhz orta əsr ərəb-müsəlman mədəniyyəti bir çox xalqların inkişaf yollarını öncədən müəyyən etmiş və müasir dövrdə də onların həyatında öz təzahürünü göstərməkdədir.

Qeyd edilən dövrdə Azərbaycanda pul zərbi ilə əlaqədar məsələlərin araşdırılması isə siyasi-iqtisadi tarixşünaslığımızın öyrənilməsi baxımından aktuallıq kəsb edir.

2010-cu ildə 90 illiyini qeyd etmiş Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fəaliyyəti nəinki respublikamızda, həmçinin onun hüddudlarından kənarlarda da tanınmaqdadır. Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən maddi-mədəniyyət sərvətlərinin toplanması, mühafizəsi, nümayişi, təbliği, tədqiqi və nəşri işində mühüm nailiyyətlər əldə etmiş bu muzey bu gün də yeni tapıntılarla zənginləşməkdədir. Muzeydə fəaliyyət göstərən Numizmatika fondu yaradıldığı ilk illərdə çox kiçik kolleksiyaya (103 sikkə) malik olmasına baxmayaraq hazırda 100 mindən artıq sikkənin qorunduğu mərkəzdir. Xilafət tarixinin öyrənilməsində muzeyin ekspozisiyasında nümayiş etdirilən və Numizmatika fondunda qorunan Azərbaycan ərazisində tapılmış pul dəfinələri və sikkələr mühüm qaynaqdır. Belə tapıntılar müasir dövrdə Sankt-Peterburqdakı Dövlət Ermitajında, Moskva-

dakı Şərq xalqlarının İncəsənəti Muzeyində A.Puşkin adına Dövlət Muzeyində, Moskva şəhərinin arxeologiyası Muzeyində, Almanianın Berlin Muzeyində, Londondakı Britaniya Muzeyində, Odessadakı Qədim Tarixi İmperator Cəmiyyəti Muzeyində, Tallindəki Estoniya Dövlət Tarix Muzeyində, İsveçrənin Jeneva muzeyində, həmçinin Türkiyə, Fransa, İtaliya, Avstriya, Norveç, Niderland və Birləşmiş Ərəb Əmirliyinin bir çox muzeylərində də mühafizə edirlər.

Xilafət dövrünə aid numizmatik tapıntıların ilk qeydiyyatı və təhlili mərhum professor Y.Paxomovun, sonralar isə Ə.Rəcəbli, M.Seyfəddini və başqa tədqiqatçıların əsərlərində araşdırılsa da [1], VIII-IX əsrlərdə Azərbaycanda sikkə zərbi və pul dövriyyəsi problemi kompleks təhlilini tapmamışdır. Bu məqaləmizdə Əməvi və Abbasi xəlifələrinin Azərbaycanda zərb edilmiş mis pulları - fəlsələr haqqında söhbət açacağıq.

Fəls latın sözü olub, əvvəllər tərcümədə «köhnə pul, pul kisəsi» mənasını verirdi. Bizans imperatoru Böyük Konstantinin (306 - 337) pul islahatından sonra isə bu sözlə mis sikkə ifadə edilmişdir. [2]

Orta əsr alimi əl-Məkrizi «Millət əmlakının xilas» kitabında VIII əsrin pul işi haqqında qeydlərini bildirərək yazır ki, «dirhəmlə müqayisədə daha aşağı dəyərə malik ucuz əşyaların alınması üçün qızıl və gümüşdən fərqlənən bir sikkəyə ehtiyac duyulurdu». [3, s. 21] Dövlət maaliyyəçilərinin daha ucuz metal olan misdən sikkə zərb etmək qərarı da bundan irəli gəlirdi.

Numizmatik tapıntılar sübut edir ki, Azərbaycanda mis sikkələrin zərbi və dövriyyəsi öz başlanğıcını Azərbaycanın Ərəb Xilafəti tərkibinə daxil olmasından etibarən başlayır.

Xırda ticarətdə gündəlik istifadə üçün nəzərdə tutulan Əməvi və Abbasi fəlsələri 1944-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Qutqaşen (indiki Qəbələ) rayonunun Çuxur Qəbələ kəndi yaxınlığındakı Səlbir düzündə, 1951-ci ildə isə Jdanov (indiki Beyləqan) rayonu ərazisinin Örenqala şəhərgahında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı, həmçinin Bərdə, Dəvəçi (indiki Şabran) rayonlarında aşkarlanmışdır [4].

Ərəb Xilafəti dövründə zərb edilən mis fəlsələr xarici görünüşü, yazıların məzmunu, yerləşdirilməsi və çəkisi baxımından müxtəlifdirlər. Onların bir hissəsinə Allahın vahidliyini ifadə edən «kəlməyi şəhadət», digər hissəsinə isə naxışlar, ağac təsvirləri, bəzilərinə zərboxana yeri, bəzilərinə isə zərb tarixi, tamam başqa bir qrupuna həm zərboxana yeri, həm də zərb tarixi həkk edilmişdir. Daha dəqiq desək, zərboxanayı bildirmək məqsədilə mis fəls nümunələrinin bir qrupuna inzibati ərazi adları, digər qrupuna isə şəhər adları, başqa qrupuna isə hər ikisi - həm ərazi, həm də şəhər adı həkk edilmişdir.

VII-IX əsrlərdə kəsilən mis fəslər əsasən xəlifələrin təyin etdiyi cənişinlərin, əmirlərin (valilərin, amillərin) adından kəsilir və ümumxilafət səciyyəli olsalar da, gümüş sikkələrdən (dirhəmlərdən) fərqli olaraq yalnız zərb edildikləri ərazidə istifadə edilir və xarici ölkələrlə ticarətdə iştirak etmirdilər.

Ən qədim fəls hicri tarixlə 87-ci (705) ildə Əməvi xəlifəsi Əbd əl Məlikin (685-705) fərmanı ilə kəsilmişdir [3, s. 22].

Almaniyanın Tübingen Universiteti nəzdindəki İslam muzeyində Əməvi xəlifəsi Hişamın (724-743) hakimiyyət illərinə təsadüf edən əl-Bab (Dərbənd) şəhərində zərb edilmiş fəls qorunur (1,97 q) (şəkil 1):

A

B

Şəkil 1. Əməvilər. Mərvan ibn Muhəmməd, 115=733/4, əl-Bab, mis fəls

Ərəblər hazırda Dağıstan ərazisində olan, lakin Xilafət dövründə Azərbaycan şəhəri hesab edilən Dərbənd şəhərini «Bab ul-əbvab» («Qapılar qapısı») adlandıraraq, burada həm gümüş dirhəmlər, həm də mis fəslər zərb etmişlər. 1959-cu ildə nəşr edilmiş «Azərbaycan sikkələri» toplusunda Əməvilərin hakimiyyət illərinə aid ilk fəls olaraq hicri tarixlə 121-ci (738/9) ildə zərb edilmiş 2,47 qramlıq mis sikkə haqqında qeydlər əksini tapmışdır [5, s. 52]. Lakin yuxarıda təsvir edilmiş ilk Azərbaycan fəlsi bu şəhərdə qeyd edilən tarixdən daha əvvəl mis pul kəsildiyini sübut edir.

Ərəb coğrafiyaşünasları bu sərhədyanı şəhərlə Bərdə şəhəri arasında Bərzənc, Şamaxıyyə, Şirvan, əl-Əbxaz kimi bölgə və şəhərlərin olmasını xəbər vermişlər [6, s. 297].

Orta əsr ərəb alimlərinin (İbn Xordadbeh, əl-Bəlazuri, əl-Yəqubi, İbn əl-Fəqih) məlumatları və akademik N.Vəlixanlının tədqiqatları sübut edir ki, «ərəblər Azərbaycan torpaqlarına qədəm qoymamış, artıq 639-640-cı illərdə Mesopotamiyaya yürüş zamanı Bizansın tərkibində olan erməni torpaqlarını ələ keçirmiş və özlərindən əvvəlki Bizans inzibati üsul idarəsini saxlayaraq, bu yerlərin əvvəlki inzibati Ərminiyyə adını saxlamışdılar. Bir neçə il sonra azərbaycanlıların, gürcülərin, ləzgilərin və b. yaşadıqları yerlər də işğal edilmiş, bunların hamısı Ərminiyyə vilayətinin adı ilə adlandırılmışdır» [7, s. 34].

İbn Xordadbehin «Yollar və ölkələr haqqında kitab» əsərindəki «Ərminiyyəyə yol» bölməsində I Ərminiyyəyə daxil olan şəhərlər və bölgələr arasında Arran, Tiflis, Bərdə, Beyləqan, Qəbələ, Şarvan qeyd edilmişdir [6, s. 108].

Bütün bu məlumatlardan və Azərbaycan numizmatikası elminin banisi, professor Y.Paxomovun qeydlərindən aydın olur ki, VII əsrin sonunda «Ərminiyyə» zərbxanasında həkk edilən dirhəmlər və fəlslər Bərdə, Beyləqan və b. şəhərlərdə də kəsilə bilərdi [5, s.41].

Azərbaycanda tapılmış fəlslər üzərində həmçinin ikili, yəni həm ərəzi, həm də şəhər adlarına (Ərminiyyə-Bərdə, Ərminiyyə-Car, Ərminiyyə-əl-Bab) rast gəlinir (şəkil 2).

A

B

Şəkil 2. Əməvilər. Ərminiyyə və Car, 120=737/8, mis fəls

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fondunda, Almaniyanın Berlin Muzeyində, Britaniya Muzeyində və digər muzeylərdə qorunan yuxarıda təsvir edilmiş şəkildəki fəlsə təhlil edən Y.Paxomov onun üzərindəki «جار»

sözünü «işlək sikkə» kimi təhlil etmişdir [5, s. 56], lakin professor Ə.Rəcəblinin təhlilinə əsasən bu söz «Car» kimi oxunmalıdır. Beləliklə, qeyd edilən fəlsin Balakən rayonunun Car kəndində kəsildiyi qənaətinə gəlmək olar.

Londondakı Britaniya Muzeyində, Moskvadakı Dövlət Tarix Muzeyində və Almaniyanın Berlin Muzeyində xəlifə II Mərvan (744-750) dövründə əmir İshaq ibn Muslimin əmri ilə Ərminiyyə zərbxanasında kəsilmiş 1,99 qramlıq fəlsələr saxlanılır. Orta əsr tarixçiləri - Ət-Təbəri, Əl-Yəqubi, Əl-Balazurinin əsərlərində qeyd edilən dövrdə hərbi rəis olan İshaq ibn Muslim Əl-Uqəylinin Dağıstanı tabe etmək uğrunda apardığı mübarizədən və onun Ərminiyyə və Azərbaycana hakim təyin edilməsindən bəhs edilir. Bu hakimin əmri ilə fəlsələr Dəbildə də kəsilmişlər.

«Ərminiyyə» zərbxanasının ilk fəlsi də məhz xəlifə Hişam dövründə, daha dəqiq desək, hicri tarixlə 123-cü (740/1) ildə kəsilmişdir. 2,58 qramlıq bu fəlsin elmi təyinatını vermiş Y.Paxomov qeyd edirdi ki, bu fəlsin görünüşü Əl-Bab fəlsinə bənzər olduğu üçün onun məhz Əl-Bab zərbxanasında zərb edildiyini düşünmək düzgün olardı [5, s. 53].

Hakimiyyətin Əməvilərdən Abbasilərə keçidi pul zərbində də dəyişikliklərlə müşahidə olunmuşdur. Əməvilər dövründə sikkələr anonim (adsız) zərb edilirdisə, üçüncü Abbasi xəlifəsi Mehдинin (775-785) hakimiyyəti dövründən onlara xəlifə, onun canişini, bəzi hallarda isə ərazi canişini və digər vəzifəli şəxslərin adı əlavə edildi. Abbasi xəlifələrinin Azərbaycanda tapılmış sikkələrinin təhlilindən aydın olur ki, qeyd edilən dövrdə mis fəlsələrin zərbinə gümüş dirhəmlərdən əvvəl başlanılmışdır.

Abbasi hakimlərindən Əbu Cəfər Əbdəllah Əl-Mənsurun (754-775) hakimiyyət illərində zərb edilən 2,73 qramlıq ilk mis fəls üzərində onun Əl-Yəzidiyyədə hicri tarixlə 140-cı (757/8) ildə zərb edildiyi qeyd edilir. Orta əsr ərəb tarixcisi Yaqut «Əl-Yəzidiyyə» sözünün mənşəyi ilə bağlı məlumat verməsə də bu ad ilə Şamaxı şəhərinin nəzərdə tutulduğunu yazmışdır. Y.Paxomovun qeydlərinə istinadlansaq, bu şəhərin qalıqları Şamaxı şəhərindən bir yarım kilometr məsafədə yerləşən Gülüstan qalasının xarabalıqlarında axtarılmalıdır [5, s. 60].

Əl-Mənsurun hakimiyyəti illərinə aid daha bir fəls hicri tarixlə 142-ci (759/60) ildə Bərdə şəhərində zərb edilmişdir və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fondunda qorunur (2,57 q, inventar №si 14169). Gürcüstanda qorunan nüsxənin çəkisi isə bir qədər artıqdır (2,78 q). Qeyd edilən fəlsə Yəzid ibn Usəydin adı həkk edilmişdir. Yazılı mənbələrdə və tədqiqat işlərində Sulami nəslindən olan bu canişinin öz qohumlarını

Azərbaycana köçürməsi, hərbi yürüşləri, diplomatik qərarları, Ərminiyyə və Azərbaycandakı idarəetmə fəaliyyətindən danışılır və onun Şirvanda neft və duz məhsullarından vergi yığması, həmçinin əvvəldə söhbət açdığımız əl-Yəzidiyyə şəhərindəki quruculuq fəaliyyətindən bəhs edilir. Qeyd edilən ildə kəsilmiş daha bir fəls isə yuxarıda adı çəkilən Ərminiyyə inzibati bölgəsində zərb edilmişdir (şəkil 3).

A

B

Şəkil 3. Abbasilər. Xalid ibn Yəzid, Ərminiyyə və Bərdə, 142=759/60, mis fəls

Arran vilayətinin baş şəhəri olan Bərdə erkən orta əsr ərəb coğrafiyaşünaslarının əsərlərində Cənubi Qafqazın ən böyük şəhəri adlandırılmış, arxeoloji tədqiqatlar isə bu şəhərin xarabalıqlarının müasir Bərdə şəhəri yaxınlığında, daha dəqiq desək, Tərtər çayının Kür çayına töküldüyü ərəzidə yerləşdiyini sübut edir [6, s. 297].

Tədqiqatçı F.Sorenin rəyincə, ilk Arran fəlsi hicri tarixlə 148-ci (765/6) ildə kəsilmişdir [8]. Onun arxa tərəfindəki üç sətir üzrə «əmirəlmöminin oğlu əl-Mehdi Muhəmmədin əmrilə» sözləri həkk edilmiş, üst hissədə böyük aypara, aşağı hissədə isə üç nöqtə təsvirləri yerləşdirilmişdir. Belə təyinatı yanlış hesab edən Y.Paxomov Bərdə, Gəncə və Beyləqan şəhərlərinin daxil olduğu «Arran» inzibati ərazisində ilk fəlsin 765/6-cı ildə deyil, bir qədər gec, yəni 770-ci ildə kəsildiyini qeyd etmişdir. O yazır ki, fəls üzərində xəlifə Mənsurun varisi Mehdiyin və canişin Bəkarın adları həkk edilmişdir. Tarixçi Ət-Təbəri isə Bəkar ibn Muslim əl-Uqeylinin qeyd etdiyimiz fəlsin kəsildiyi ildə Ərminiyyəyə canişin təyin edilməsini yazsa da, 769-cu ildə kəsilmişdir, həm onun bu vəzifəyə bir il əvvəl təyin edildiyini sübut edir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika Fondunda 3881 və

9119 sayılı inventarlarla «Azərbaycan» inzibati adının həkk edildiyi 783/4-cü il fəsləri qorunur. Bu fəslərdən birinin çəkisi 2,17, digərinin isə 2,35 qramdır. Aşağıdakı şəkildə 3881 sayılı fəls təsvir edilmişdir (şəkil 4).

A

B

Şəkil 4. Abbasilər. Kulsum ibn Həfs əl-Mausili. Azərbaycan, 167 = 783/4, mis fəls

Fəlsin üz tərəfindəki mərkəzi hissəyə «Allahdan başqa ilah yoxdur, vahiddir, şəriki yoxdur» ifadələri, ətrafına isə beş ədəd ayparalı ulduzlar, arxa tərəfinin mərkəzi hissəsinə «Mühəmməd Allahın rəsuludur» ifadələrindən sonra «Kulsum» adı həkk edilmişdir. Fəlsin ətrafına isə «Allahın adıyla bu fəls Azərbaycanda 167-ci ildə zərb edilmişdir» sözləri zərb edilib. Orta əsr coğrafiyaşünası İbn Xordadbeh Cənubi Azərbaycan şəhərlərindən Marağa, Ərdəbil, Təbriz, Mərənd, Xuvey (Xoy), Cəbrəvan, Nariz kimi şəhərlərin «Azərbaycan» əyalətinə daxil olduğunu qeyd etmişdir [6, s. 107].

XX əsr tədqiqatlarının təhlilindən aydın olur ki, Kulsum ibn Həfs əl-Mausili hicri tarixlə 163-164-cü (779-781) illərdə «əl-Mühəmmədiyyə» adlandırılan hazırkı Rey şəhərinin canişini olmuşdur. Qeyd etdiyimiz 167-ci (783/4) il fəls isə onun sonrakı illərdə də Cənubi Azərbaycanda idarəçiliyini davam etdirdiyini sübut edir [5, s. 79].

Abbasi xəlifəsi Harun ər-Rəşidin hakimiyyəti dövründə (786-809) 791/2-ci ildə Arranda zərb edilmiş fəls üzərində «əl-Fədl» adı həkk edilmişdir. Məhz bu fəls orta əsr mənbələrində olan fikri təkzib edərək, əl-Fədl ibn Yəhya əl-Bərməkinin 792/3-cü illərdə deyil, daha əvvəl Azərbaycan, Ərminiyyə və digər bölgələrə canişin təyin edildiyini sübut edir [9, s. 87].

Əl-Bab, əl-Yəzidiyyə və Arranda 767-830-cu illərdə zərb edilmiş mis fəlsələr-dən ibarət iki dəfinə Dərbənd və Bərdə şəhərlərində aşkarlanmışlar. Biri 93 fəlsədən, digəri isə 51 fəlsədən ibarət bu dəfinələrin təhlili sübut etmişdir ki, onların içindəki fəlsələr ərəb canişinləri Yəzid ibn Məzyəd və onun övladları - Əsəd, Muhəmməd və Xəlid, həmçinin qardaşı Əhmədin adından kəsilmişlər (şəkil 5).

A

B

Şəkil 5. Abbasilər. Əsəd ibn Yəzid, Aran, 185=801, mis fəls

Abbasi xəlifəsi Əbdəllah əl-Məmunun hakimiyyəti illərində (811-833) «Mədinət Arran»da (Arran şəhəri) zərb edilən və hazırda MATM-nin Numizmatika Fondunda qorunan 214-cü (829/30) il fəlsinin arxa tərəfindəki üst hissədə Xəlid ibn Yəzidin, aşağı hissəsində isə İbrahim ibn Əttabın adları qeyd edilmişdir. Bərdə şəhərində aşkarlanmış 822-824-cü illərdə kəsilmiş fəlsələrin təhlili sübut edir ki, onlar əmir İsa əl-Məmuninin əmri ilə zərb edilmişlər. Ələvilərin Abbasilərə qarşı üsyanında, Bağdad üsyanında və ələvilərin tərəfdarı İbrahimin xəlifə elan edilməsində əsas rol oynamış İsa ibn Muhəmməd ibn Əbu Xəlid 205 (820/1)-ci ildə hərbiçi kimi, 207-ci (822/3) ildə isə Azərbaycanın canişini olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Əl-Yəqubiyyə əsaslanaraq, sonralar Babək və tərəfdarlarının məğlubiyyətə uğratdığı İsa Ərminiyyəyə geri çəkilməyə məcbur olmuş və əl-Cəxxafinin rəhbərlik etdiyi yerli üsyançılarla mübarizə aparmışdır [9, s. 116, 124].

Təhlilə cəlb etdiyimiz, dünya muzeylərində və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində qorunan Əməvi və Abbasi xəlifələrinin hakimiyyəti dövründə kəsilən mis fəlsələrin kompleks təhlilindən görünür ki, yerli ticarətdə istifadə olunan belə sikkələrin hazırkı dövrədək azsaylı ol-

masının səbəblərindən biri də onların torpaqda illər ərzində qalaraq korroziyaya məruz qalmasıdır. Qeyd edilən dövr fəslərinin həmçinin tədqiqi isə sübut edir ki, Ərəb Xilafəti dövründə qızıl və gümüşdən sonra üçüncü metal rolunu oynayan mis fəslər gümüş dirhəmlərə nisbətən az sayda zərb edilmiş və işlədilmişlər. Tədqiqatımız nəticəsində aydın olur ki, Əməvi və Abbasi xəlifələrinin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda Arran, Azərbaycan və Ərminiyyə inzibati bölgələrində, həmçinin əl-Bab (Dərbənd), əl-Yəzidiyyə (Şamaxı), Bərdə, Cəş şəhərlərində mis fəslər kəsilmişlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. Пахомов Е. Монеты Берда'а / Известия АН Азербайджанского филиала, № 4, Баку, 1944, с. 67-72; Его же. Монеты «Нахчавана» / Известия АН Азербайджанской ССР. № 5, Баку, 1949, с. 114-118; Его же. Монеты Азербайджана. Вып. 1, Баку, Изд. АНА, 1959; Его же. Монеты Азербайджана. Вып. 2, Баку, Изд. АНА, 1963; Сейфеддини М. Средневековые монетные клады Азербайджана (1968-1983). Баку, Элм, 1994; Раджабли А. Нумизматика Азербайджана. Баку, Элм, 1997; Его же. Монетная чеканка и денежное обращение Азербайджана в VII-IX вв. / Irs-Наследие. Международный азербайджанский журнал. № 31, 2008, с. 4-6.
2. Зварич В. Нумизматический словарь. Львов, Вища школа, 1979, с. 17
3. Numismatics & monetary. Reform in Early Islam. The Dawn of Islamic Numismatics. Prepared by rear admiral dr. Samir el-Khadem. Beirut, 2003
4. Пахомов Е. Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. 1-9, Баку, 1926-1965
5. Пахомов Е. Монеты Азербайджана. Вып. 1, Баку, 1959
6. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран. Пер. с араб., ком., исс. Н.Велихановой. Баку, Элм, 1986
7. Vəlixanlı N. Ərəb Xilafəti və Azərbaycan. Bakı, ADN, 1993
8. Bartholomaei J. Troisième Lettre de M. le général J. de Bartholomaei à M. F. Soret sur des monnaies koufiques trouvées en Géorgie. Septième lettre sur les médailles orientales inédites de la collection de M. Soret / Revue de la numismatique belge. Bruxelles, 1862
9. Пахомов Е. Монеты Азербайджана. Вып. 2, Баку, 1963

Айгюн Мамедова

**Особенности чеканки медных монет в Азербайджане
периода Арабского Халифата**

Резюме

Ключевые слова: нумизматика, Халифат, фельс, Омеййады, Аббасиды

В статье впервые представлены рисунки медных фельсов Азербайджана, чеканенных при правлении омеядских и аббасидских халифов, а также основываясь на монетные клады и монеты, хранящиеся в частных коллекциях и музеях не только Азербайджана, но и стран мира, а также письменные источники автор рассмотрел их особенности и определил города-монетные дворы (ал-Йазидийя, ал-Баб, Барда, Аран, Эрминийа-Джар, Эрминийа-Баб, Эрминийа-Барда), а также изложил выводы, связанные с территориально-административным делением данного периода.

Aygun Mammadova

**Peculiarities of minting copper coins in Azerbaijan of Arabian
Caliphate period**

Summary

Key words: numismatic, Khaliphat, fulus, Umayyads, Abbasids

In article are presented copper coins of Azerbaijan, minted for the first time during reign of Umayyad and Abbasid caliphs. Being based on monetary treasures and the coins stored in private collections and museums not only in Azerbaijan, but also the world countries and including written sources the author has investigated their peculiarities and marked towns-minting yards (al-Yazidiyya, al-Bab, Barda, Aran, Arminiyya-Djar, Arminiyya-Bab, Arminiyya-Barda) and also stated the conclusions related to territorially-administrative division of the reviewed period.

Кюбра Алиева

**Новая интерпретация сюжетов
некоторых керамических сосудов эпохи
ранней бронзы из Киликдага**

Ключевые слова: *Керамические сосуды, ранняя бронза, Киликдаг*

Керамические сосуды с весьма интересным сюжетом, о которых пойдет ниже речь, были обнаружены археологом Э. А. Реслером еще в конце XIX в. в курганных погребениях Киликдага, горного хребта Сар-ял, расположенного в 2 км к юго-востоку от современного Гейгельского (бывшего Ханларского) района Azerbaijan. В указанных курганах были продолжены раскопки почти через 40 лет, археологом Я. И. Гуммелем. Раскопки были проведены по линии Института Истории Аз. ФАН в 1936 – 1939 гг.

Три из этих сосудов были обнаружены Я. И. Гуммелем в кургане № 79, один Э. А. Реслером в близлежащем кургане. Известно еще о находке 2-х сосудов из кургана № 2 близ Ханлара. Количество этих сосудов с одинаковым сюжетным изображением шесть, но они отличаются по форме. Три из них имеют чашеобразную форму, а два сосуда - форму кувшина с прямым высоким горлом без ручки. Сосуды в основном сделаны из двух видов глин – черно-бурой и желто-бурой. Узоры - изображения фигур и животных помещены на тулове сосудов и выполнены в стилизованной манере. Они повторяются в ритмическом чередовании. Как известно, уже в эпоху энеолита орнамент обретает стилизованный характер, а также обладает определенным смысловым и религиозным магическим значением, что дает основание сравнивать орнамент с пиктографией. Уже в эпоху энеолита определяется устойчивый круг мотивов, характерных для декорирования поверхностей керамики, примером которых могут служить керамика Гей-тепе Южного Azerbaijan V-начала IV тыс. до н. э. Керамика Киликдага как по трактовке, так и по сюжету продолжает эту традицию.

Профессор Я. И. Гуммель, затрагивая в своих статьях сюжет интересующей нас керамики, выдвигает мысль о том, что он отражает сцену охоты (1, стр. 39). Азербайджанский ученый -исследователь М.А.Гусейнова в своей монографии «Керамика Восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа XIV – IX вв. до н. э». также считает, что эти сюжеты являются отражением сцены охоты, связанные с древними магическими представлениями (2, стр. 77). Сюжет керамических сосудов следующий: стилизованный рисунок человека, стоящего в фас с раскрытыми руками, тело составлено из двух треугольников, а голова в виде круглого светящегося элемента. В левой руке он держит специальный инструмент в виде лука, направленный на стилизованного рогатого барана; над инструментом изображено солнце. Изображение человеческих фигур на сосудах практически не меняется, меняется только головная часть, где изображаются либо круглый элемент, с восходящими от него спиралями, выполненный точечными линиями, либо свастика. В композиции также участвует элемент древа жизни, треугольники, ромбы.

На наш взгляд, эти сюжеты далеки от сцены охоты, они носят глубоко астральный характер и связаны с древними представлениями наших предков. Человеческая фигура отражает астролога, который специальным инструментом указывает на фигуру горного барана. То, что инструмент является астрономическим, доказывает изображение стилизованного солнца, отраженного над инструментом. Горный баран также является небесным. То есть, его трактовка наводит на мысль, что он не земной, а космический, т.к. точечная спиральная линия над головой является его основным признаком. Другими словами, эти сосуды являются религиозными – магическими, которые использовались в весенних церемониях Новруз нашими древними предками. Как известно, предки древних азербайджанцев, как и кочевники Центральной Азии, хорошо разбирались в астрономии и наблюдали за движением небесных светил, а прежде всего – видимым движением солнца по небесной сфере. Как и астрономы различных стран древнего мира, древние азербайджанцы звездное небо делили на четыре части, в каждой из которых насчитывалось по семь созвездий, имеющих свою символику, изображаемых определенным животным, цветом, временем года. Один раз в году солнце, пересекая небесный экватор, входило в точку небесного равноденствия, т.е. в созвездие Овна. Этот момент пересечения солнцем небесного экватора совпадал с 20 или 21 марта. Как известно, этот

день был первым днем праздника Новруз. Именно сюжеты и изображения на этих сосудах отражают начало праздника Новруз.

Как известно, племена (кутии, луллубеи, касситы, субии, маги), которые жили в древних государствах Азербайджана - Манне и в Мидии-Атропатене поклонялись небесным светилам, семь из которых были священными. В древней Манне занимались изучением звезд и имели определенные космологические представления. Именно в Мидии были возведены храмы для каждого светила. Более того, источники доказывают, что в Экбатане был построен главный храм – зиккурат, объединявший все семь светил (3, стр.54). Сам Зороастр являлся астрологом и занимался изучением звездного неба.

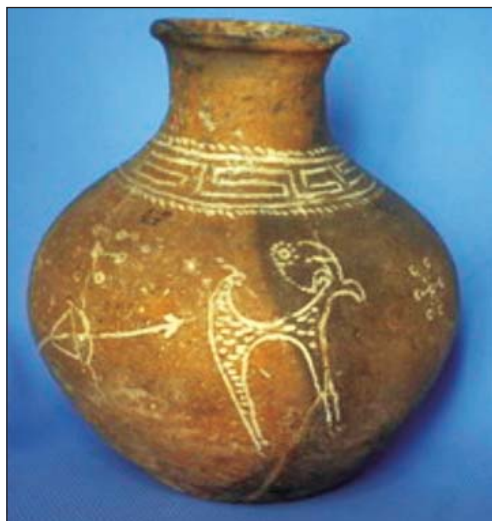

Рисунок 1: Астрологический сюжет, отражающий день равноденствия – начала весны и праздник Новруз.

Не случайно, что у древних греков имя Зороастр ассоциировалось с понятием Астрон, т.е. звезда, в связи с чем, в античных источниках он изображается как

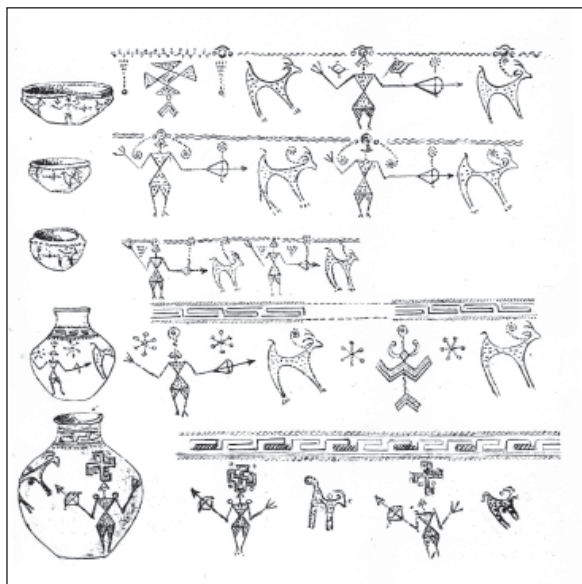

Рисунок 2: Образцы керамических сосудов из Киликдага, обнаруженных Я.И. Гуммелем из кургана №79, Баку. Музей Искусства Азербайджана.

мудрец– астролог и звездочет (4, стр. 85). Не исключено, что на керамике из Киликдага изображение астролога могло бы ассоциироваться с образом Зороастра.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Я. И. Гуммель Памятники древности в окрестностях Киликдага. / «Известия Азербайджанского Филиала АН СССР» №2 1941.
2. М.А. Гусейнова. Керамика Восточного Закавказья эпохи поздней бронзы и раннего железа XIV – IX вв. до н. э. Баку, Элм, 1989 г.
3. Геродот. История в девяти книгах. Перевод с греческого Ф. Г. Мищенко, Том 1, издание 2, Москва, 1888.
4. К. Алиева. К изучению коврового искусства Южного Азербайджана / «Азербайджан и Азербайджанцы» Президиума НАН Азербайджана, №7-8, 2002, стр. 74-90.

Примечание: графические рисунки керамических сосудов, использованных в рисунке 1, выполнены М.А. Гусейновой в вышеупомянутой книге.

Kübra Əliyeva

**Erkən tunc dövrünə aid Kilikdağdan tapılan keramik qablar
üzərindəki sujetlərin yeni interpretasiyası
*Xülasə***

Açar sözlər: *Keramik qablar, erkən tunc dövrü, Kilikdağ*

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Kilikdağ hövzəsindən arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış erkən tunc dövrünə aid üzərində oxşar sujetlər əks edilmiş keramik qablardan söz gedir. Məqalənin müəllifi bu qabların üzərindəki sujetlərin ov səhnəsini təsvir etmədiyini, onların azərbaycanlıların qədim əcdadlarının keçirdikləri Novruz mərasimləri ilə əlaqəli olduğunu mərasim qabları kimi istifadə edildiyini irəli sürür.

Kubra Aliyeva

**A new interpretation of subjects of some ceramic vessels
of the epoch of early Bronze from Kilikdagh
*Summary***

Keywords: *Ceramic vessels, epoch of early bronze, Kilikdagh*

The article speaks about a new interpretation of subjects of ceramic vessels of the epoch of early bronze discovered in Kilikdagh of Azerbaijan republic. The author of the article connects these subjects with the ancient holiday of Azerbaijan Noruz.

Quluzadə Nasir

E.ə. VI-III minilliklərdə heyvan fiqurlarının hazırlanmasına və təyinatına dair

Açar sözlər: *e.ə. VI-III minilliklər, maldarlıq, heyvan fiqurları, inanclar, arxeoloji, zoolatriya*

E.ə. VI-III minilliklərdə ibtidai cəmiyyətin iqtisadiyyatında mühüm dəyişikliklər baş vermişdi. Təsərrüfatın mühüm sahələrindən biri olan maldarlığın Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan ərazisində eneolit dövründən başlayaraq daha da inkişaf etməsi elmi dəlillərlə sübuta yetirilmişdir. Azərbaycan əhalisinin məişətində və iqtisadi həyatında aparıcı mövqelərdən birinə malik olan maldarlıq təsərrüfatı heç də təsadüfi meydana gəlməmiş və kor-təbii şəkildə inkişaf etməmişdir. Bizim tərəfimizdən aparılan elmi araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, bu istehsal sahəsinin formalaşmasına və inkişafına əsasən ölkənin əlverişli təbii-iqlim şəraitinə və coğrafi mövqeyə malik olması təsir göstərmişdi. Belə ki, münasib təbii-iqlim şəraitinin Cənubi Qafqaz, xüsusilə də Azərbaycan üçün səciyyəvi olması burada zəngin flora və fauna ehtiyatlarının da yaranmasına zəmin yaratmışdı. Azərbaycanın faunası qədim dövrlərdə vəhşi Qafqaz öküzü, muflon, dağ keçisi, qaban və bu kimi digər vəhşi heyvan növləri ilə zəngin olmuşdu. Məhz bu heyvanlar iri və xırda buynuzlu heyvanların əhliləşdirilməsi prosesində ilkin formanı təşkil etmişlər [22, 170]. Bunu aşkar olunmuş osteoloji materiallar da sübut edir. Həmin osteoloji materillər e.ə. VI-III minilliklərdə Azərbaycan ərazisində maldarlığın inkişaf səviyyəsi haqqında da geniş təsəvvür yaradır. Qeyd olunan dövrlərdə inkişaf etməkdə olan bu təsərrüfat sahəsinin izlərinə Qobustanın [25], Gəmiqayanın [6] və Kəlbəcərin [28] qayaüstü təsvirlərində də rast gəlmək mümkündür.

Eneolit və erkən tunc dövrlərində maldarlığın iqtisadiyyatda aparıcı mövqe tutması qədim insanların ev heyvanlarının gil fiqurlarının hazırlanmasına da səbəb olmuşdu. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində ayrı-ayrı vaxtlarda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı e.ə. VI-III minilliklərə aid

xeyli sayda ev heyvanlarının fiqurları aşkar olunmuşdu. Məlum olduğu kimi eneolit və erkən tunc dövrünün maldarlıq təsərrüfatında xüsusi əhəmiyyətə malik ev heyvanlarından biri öküz olmuşdur. Eneolit dövrü yalnız iki ədəd öküz fiqurları ilə təmsil olunur. Onlardan biri Xocaxan qədim yaşayış yerinin II qazıntı sahəsinin eneolit dövrünə aid tikinti qalığının qapı girişinin bayır tərəfində, 1,14 m dərinlikdən tapılmışdır [8, 44]. Eneolit dövrünə aid digər öküz fiquru isə Ağstafa rayonunun Böyük-Kəsik abidəsinin I qazıntı sahəsində VI kv-da kül qatışıq torpaq qatında, yarımqazmanın içərisində 150 sm dərinlikdə tapılmışdır (şəkil 1) [15, 31; 16, 16].

1951-1956-cı illərdə Kültəpədə aparılan qazıntılar zamanı da xeyli sayda heyvan fiqurları tapılmışdır. O.H.Həbibullayevin [7, 72] təyinatına görə I Kültəpədən tapılmış 24 fiqurdan 21-i məhz öküz fiqurudur. Gildən hazırlanmış bu fiqurların ayaqları qısa, arxa hissələri isə yastıdır. Quyruqları yoxdur. Əksər öküz heykəllərinin boynunda xırda dəşiklər vardır (şəkil 2-8) [1; 7, 72-73].

Erkən tunc dövrünə aid olunan I Maxtadan da məlum olan 7 fiqurdan 4-ü öküz, digərləri isə qoç, inək və at fiqurudur. Göründüyü kimi bu abidə də öküz fiqurları üstünlük təşkil edir. Onların ayaqları qısa olub aşağıya doğru daralır və bəzən iki ayaq birləşir. Bəzilərində quyruq qoyulmuş, birində isə cinsi əlamətlər nəzərə çəpdirilmişdir [2, 65].

1958-1961-ci il arxeoloji tədqiqat işləri zamanı Baba-Dərviş qədim yaşayış yerinin e.ə III minilliyin başlanğıcını əhatə edən mədəni təbəqəsindən də gildən düzəldilmiş fiqurlar tapılmışdır. Fiqurların içərisində öküz fiquruna təsadüf olunmuşdur [9, 95-98; 26, 56-58].

1964-cü ildə Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsində – I Mişarçay abidəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı da öküz fiqurları aşkar olunmuşdu. Bu fiqurların bədənləri uzunsov, ayaqları isə çox qısa və yoğun hazırlanmışdı. Öküz fiqurlarından birinin boynunda dəlik də mövcuddur [29, 30].

1965-1966-cı illərdə Kiçik Qafqazın cənub-şərq ətəklərində aparılan arxeoloji axtarışlar nəticəsində Günəştəpə qədim yaşayış məskəninə Kür-Araz mədəniyyətinə məxsus bir ədəd heyvan fiquru əldə olunmuşdu. Baş və buynuzların quruluşundan o öküzü xatırladır [11, 41].

1967-ci ildə də Quruçay və Köndələnçay hövzəsində aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində erkən tunc dövrünə aid Uzuntəpə yaşayış yerinin qalıqları aşkar edilmişdir. Həmin abidədən də təmiz gildən düzəldilmiş və bişirilmiş öküzü xatırladan fiqur aşkar olunmuşdu. Bu fiqurun ayaqları, buynuzları və quyruğu kiçik çıxıntılardan ibarətdir [10, 76].

Öküz fiqurlarına Cənubi Azərbaycanın Göytəpə abidəsində də rast gə-

linmişdi. Belə ki, Göytəpə qədim yaşayış yerinin Kür-Araz mədəni təbəqəsinin alt laylarından beş ədəd müxtəlif gil fiqurlar aşkar olunmuşdu. Bunların bir qismi öküz fiqurlarıdır. Buynuzlu təsvir olunan öküz fiquru canlı təsəvvür yaradır [12, 28].

Qərbi Azərbaycanda (Ermənistanda) eneolit dövrü yaşayış Şenqavitdən də öküz fiqurları tapılmışdı. Maraqlıdır ki, bu heykəllərin də boynunda dəşiklər vardır. Bundan əlavə Eçmiədzin yaxınlığındakı Kültəpədən də öküz heykəlləri tapılmışdı. Buradan tapılmış öküz heykəlləri Naxçıvan Kültəpəsindən tapılmış öküz fiqurları ilə oxşarlıq təşkil edir [5, 71].

Maldarlıq təsərrüfatında iribuynuzlu mal-qara kimi xırdabuynuzlu da varın da özünə məxsus yeri vardır. Xırdabuynuzlu ev heyvanlarına aid olan qoyun və keçi istər eneolit, istərsə də erkən tunc dövründə qədim insanların təsərrüfatında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdi. 1956-cı ildə aparılan qazıntılar zamanı Kültəpədən tapılan heyvan fiqurları arasında qoyun və keçi fiqurlarına da rast gəlinmişdi (şəkil 9-11) [1; 7, 73]. Qoyun və keçi fiqurlarına Baba-Dərviş [9, 95-98; 27, 56-58], I Mişarçay [29, 30] və I Maxta [3, 33] qədim yaşayış yerlərində aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı da rast gəlinmişdi.

Məlum olduğu kimi Azərbaycan dünyada atın əhliləşdirildiyi ən qədim bölgələrdən biridir. Muğanda Əliköməktəpəsi eneolit yaşayış yerindən əhliləşdirilmiş atlara məxsus osteoloji qalıqların tapılması bu fikri söyləməyə imkan verir. Təəssüflər olsun ki, at fiqurlarına Azərbaycanın eneolit və erkən tunc dövrünə aid abidələrində az rast gəlinmişdi.

Eneolit dövrünün sonlarına aid atla bağlı yeganə tapıntı Soyuq-Bulaq abidəsindən məlumdur. E.ə. IV minilliyə aid olunan həmin tapıntı uzunsov formada olub (25,5 sm), bir sonluğu at başı ilə, digər sonluğu isə yumrulanaraq tamamlanır. Güman olunur ki, bu tapıntı həmin dövrün hakimiyyət rəmzinə əks etdirən hökmdar əsasıdır (şəkil 12) [21, 69].

Erkən tunc dövrünə aid at fiquru isə I Maxta abidəsindən tapılmışdı. O qara-qonur rəngli olub səthi zəif cilalanmışdır. Onun başı və bədənı sınımış, yalnız boyun hissəsi və qabaq ayaqları salamat qalmışdı. Ayaqlar bitişik olub aşağıya doğru daralır. Boynunun arxasında yalı xatırladan yapma zolağı vardır [2, 67].

1965-ci ildə kəşfiyyat səfəri zamanı Astara rayonundakı Telmankənddə kiçik həcmli daş çöküntülü kurqanlar qeydə alınmış, onlardan ikisi tədqiqat üçün seçilmişdi [13, 12]. Tədqiq olunan 1 saylı kurqandan bir ucunda at başı təsvir edilmiş uzunsov daş maraq doğurur: heyvanın yalı və qulaqları relyef

şəklində yonulmuş, gözləri qabarıq, ağız hissəsi kəsilmiş şəkildə verilmişdir [13, 14; 29, 39].

Maldarlıq təsərrüfatında xüsusi əhəmiyyət daşıyan heyvanlardan biri də it olmuşdur. Lap qədim zamanlardan Azərbaycan ərazisində yaşamış insanlar itə xüsusi münasibət bəsləmişlər [14, 30-41; 18, 5-29]. Tədqiq olunan dövr abidələrindən itə olan etiqadı bir növ simvolizə edən fiqurlar tapılmışdı. Belə ki, eneolit dövrünə aid Böyük-Kəsik abidəsindən üç ədəd it fiquru aşkar edilmişdi (şəkil 13). Onların hər üçü eyni qəbildən olub xırda buynuzlu heyvanın lülə sümüyündən düzəldilmişdi. Lülə sümüyünün sonluğundakı enli hissə məharətlə yonulub işlənərək it başı formasına salınmışdı [15, 40]. Ümumiyyətlə, it fiqurları keçən əsrdə aparılan qazıntılar zamanı Kültəpə [7, 73], I Mişarçay [29, 30] və Baba-Dərviş [9, 95-98; 27, 56-58] abidələrindən də aşkar olunmuşdur.

Azərbaycanın erkən əkinçi-maldar tayfalarının təsərrüfatında saxlanılan və bəslənilən ev heyvanlarından biri də donuz olmuşdu. 1982-ci ildə Azərbaycanın eneolit dövrü abidələrindən olan Çalağantəpədə aparılan qazıntılar zamanı kifayət qədər realistik üslubda hazırlanmış və e.ə. V minilliyin I yarısına aid olunan donuz fiqurunun başı tapılmışdı. Gildən düzəldilmiş həmin fiqur başı odda yaxşı bişirilmiş və qırmızı rəngli xətlərlə bəzədilmişdir [31, 16; 30, 11].

Göründüyü kimi Azərbaycanın eneolit və erkən tunc dövrü abidələrindən aşkar edilən heyvan fiqurlarının heç biri vəhşi heyvana aid olmamışdır. Halbu ki, maral kimi vəhşi heyvan öz gözəlliyinə və yaraşığına görə ev heyvanlarından çox üstündür. Buna baxmayaraq qeyd olunan dövrə aid bir ədəd də olsun maral fiquru aşkar edilməmişdir. Arxeoloq N.Ə.Müseymbli [17, 17] bunu Azərbaycanın eneolit və erkən tunc dövrü əkinçi-maldar əhalisinin yalnız əhliləşdirdikləri, təsərrüfatda istifadə etdikləri heyvanların fiqurlarını hazırlamalarına üstünlük vermələri ilə əlaqələndirmişdir.

Müxtəlif zamanlarda bu və ya digər fiqurların hazırlanma səbəblərini və onların təyinatını müəyyənləşdirmək məqsədilə mütəxəssislər tərəfindən ciddi və sanballı tədqiqatlar aparılmışdır. Müasir dövrdə də bu istiqamətdə araşdırmalar davam etdirilir. Məsələn, akademik T.Ə.Bünyadov [4, 154] heyvan fiqurlarının düzəldilməsini dini ayinlərin, xüsusilə totemizmin geniş təcəssüm tapması ilə əlaqələndirmişdir. Tədqiqatçı A.İ.Ələkbərov [20, 95] da eneolit və tunc dövrlərində Azərbaycanda heyvan fiqurlarının hazırlanmasını qədim insanların totemistik görüşləri və həmin heyvanlara olan inanclar ilə əlaqələndirmişdir. Onun fikrincə ev heyvanlarının fiqurları

əsasən məhsuldarlığı, xeyir-bərəkəti, qoruyuculuğu təcəssüm etdirmişdir. Tədqiqatçı Ə.N.Dadaşov [24, 325] isə Azərbaycan və eləcə də digər ərazilərdən aşkar olunmuş gil heyvan fiqurlarının qədim insanların dini inancları, o cümlədən ev heyvanlarına pərəstişi ilə əlaqələndirmişdir. Səslənən bu fikirlərlə razılaşmamaq qeyri-mümkündür. Düzdür, bu istiqamətdə müəyyən uğurlar əldə olunsada, lakin tam həllini tapmamış və mahiyyəti aydınlaşmamış bir sıra məsələlər, qaranlıq məqamlar və boşluqlar hələ də qalmaqdadır. Biz də eneolit və erkən tunc dövrlərinə aid ev heyvanlarına aid fiqurların təyinatına aydınlıq gətirmək məqsədilə bu sahədə mövcud boşluğu doldurmağa səy göstərmişik.

İlk öncə qeyd etməliyik ki, qədim insanlar tərəfindən hazırlanmış ev heyvanlarının fiqurları hazırlanma və istifadə olunma dövründən asılı olmayaraq onların totemistik görüşləri ilə deyil, həmin heyvanların təsərrüfatdakı faydalıqları ilə əlaqədar olmuşdu. Belə ki, totemistik təsəvvürlər istehsal, o cümlədən maldarlıq təsərrüfatının inkişaf etdiyi e.ə. VI-III minilliklərdə Azərbaycanın qədim tayfalarının ibtidai dini təsəvvür və inanclar sistemi içərisində öz mövqeyini tədricən itirmiş və onun yerini digər – maldarlıq təsərrüfatının inkişafına rəvac verən ideoloji təsəvvürlər, məhsuldarlıq ayinləri tutmuşdu. Məsələn, maldar üçün nə müqəddəs (totem), nə qeyri-müqəddəs heyvan anlayışı çoxdan öz əhəmiyyətini itirmişdi, onun üçün əsas artıb-çoxalan, məhsuldar heyvan anlayışı var. Məhz bütün hər şey, hətta təsəvvürlər də buna – mal-qaranın, sərvətin, məhsulun artımına və bolluğuna xidmət etməlidir. Lakin o da istisna olunmur ki, həmin dövrdə totemistik təsəvvürlərin qalıqları qədim tayfaların dini baxışlarında bir müddət qalmış, sonralar isə tədricən itib getmiş və ya vəhşi heyvanlara transformasiya etmişdi. Bundan başqa qədim insanlar əhatə edən aləm təkcə heyvanlardan ibarət olmadığına görə totemistik təsəvvürlər də hakim mövqeyə malik ola bilməzdi. Sadəcə qədim insanların duya bildiyi hər bir şeydə ilahi qüvvə, fəvqəltəbii güc və ya qeyri-adi enerji mərkəzini görürdülər. Tədricən bütün bu təsəvvürlər daim təbiətdən imdad istəyən və şəxər qüvvələrdən özünü mühafizə etməyə çalışan qədim insan üçün dövr ilə aktual səsləşən və daha səmərəli təsəvvürlərə keçmişdi. Yəni insan bütün dövrlərdə öz rifah halını yaxşılaşdırmaq, həyatını təhlükələrdən qorumaq və maddi tələbatını ödəmək üçün «güc mərkəzi» rolunu oynayan dini təsəvvürlərə ehtiyac duymuşdur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan mülahizəyə əsaslanaraq hesab edirik ki, eneolit və erkən tunc dövrlərinə aid heyvan fiqurları məhsuldarlıqla bağlı

ayın və mərasimlər zamanı bir vasitə rolunu oynamışdı. Məsələn, Baba-Dərviş abidəsində aşkar olunmuş ocaq quyusu iribuynuzlu heyvanların yanı-
mış sümükləri ilə dolu idi. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, quyudan həm-
çinin spiral təsvirli pardaxlanmış qara rəngli böyük qabla yanaşı gildən ha-
zırlanmış kiçik bir öküz fiquru da aşkar olunmuşdu. Çox güman ki, bu ocaq
quyusu öküz ayını ilə əlaqədar dini mərasim zamanı istifadə edilmişdir [27,
90-91]. Maraqlıdır ki, bu cür qədim adətin izlərinə Gürcüstandakı Amiranis-
Qora abidəsində də rast gəlinmişdi. Bu abidənin ocaq quyularının birindən
müqəddəs öküzü təcəssüm etdirən çox da böyük olmayan fiqur tapılmışdı
[22, 215].

İngilis tədqiqatçısı C.Frezer [33, 37-38] ayın və mərasimlər zamanı istifadə
olunan ovsunlayıcı üsulları araşdırarkən belə qənaətə gəlmişdi ki, ovsunlacısı
əməliyyatlar obyektlə oxşarlıq təşkil və ya təlqin edən əşya üzərində aparılır-
sa bu homeopatik ovsunu əks etdirir. Məsələn, Peru hinduları təsərrüfatların-
da məhsuldarlığı və artımı təmin etmək məqsədilə ayınlarında xüsusi seçilmiş
daşlardan istifadə etmişlər. Belə ki, onlar xüsusi olaraq seçilmiş həmin daşların
formasına, rənginə və çəkisinə görə ovsunlayıcı təsirə malik olduğuna inanmış-
lar. Onlar mal-qaranın daha artımlı olması üçün ovsunlayıcı ayinlərdə istifadə
etmək məqsədilə həmin daşları qoyun formasında yonurdular [33, 59].

Bəzən abidələrdən heyvan fiqurları zədələnmiş və hissəciklər şəklin-
də tapılır. Bir qisim tədqiqatçının mülahizəsinə görə həmin fiqurlar mal-
darlıqla bağlı xüsusi mərasimlər zamanı sındırılmışdı. Fiqurların müəyyən
mərasimlər zamanı istifadə olunması inandırıcıdır. Onların sındırılması
məsələsinə gəldikdə isə qeyd olunmalıdır ki, Kür-Araz mədəniyyəti abi-
dələrindən məlum olan heç də bütün fiqurlar sındırılmamışdı. Görünür,
gil fiqurların bir qismi təsadüf nəticəsində qırılmışdı. Bizim fikrimizcə,
fiqurların sındırılması və ya zədələnməsi ovçu ayinləri və mərasimləri
zamanı baş verə bilərdi. Çünki ovçular üçün vəhşi heyvan sürülərinin ar-
tımı o qədər də böyük əhəmiyyət kəsb etmirdi. Onlar əsasən ovun uğurlu
keçməsinə maraqlı idilər. Buna görə də onlar fiquru zədələməklə sanki
ovlanacaq heyvanın vücuduna xətər yetirmiş olurdular. Biz bunu evenklərə
aid etnoqrafik materialdan da görə bilərik. Belə ki, evenk ovçuları «şenke-
levun» adı ilə məlum olan üç mərhələli ovsun xarakterli rəqslər etmiş və
bu rəqslərdən sonra isə onlar ov üçün meşəyə getmişlər. Burada da onlar
ağacdən sığın fiqurları hazırlayaraq, həmin fiqurları sığınların daha çox
hərəkət etdikləri ərəzələrdə yerləşdirmişlər. Bundan sonra ovçular həmin
ərəzidə yenidən ovsunlayıcı rəqs etmiş və kollektiv ov səhnəsini təlqin

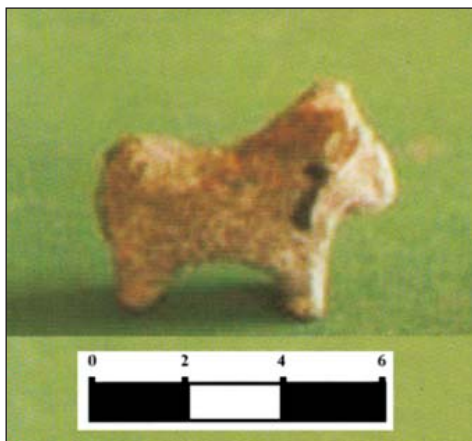
edərək, həmin «heyvanları» (yəni fiqurları) «öldürmüşlər» (yəni sındırmışlar). Məhz bu mərasimdən sonra onlar əsl ova çıxmışlar [32, 60-61].

E.ə. VI-III minilliklərdə ev heyvanlarının fiqurlarının hazırlanmasını doğuran səbəblərdən biri də qədim insanların təsərrüfatdakı məhsuldarlığın daha çox ilahi və ya fəvqəltəbii qüvvədən asılı olmasını güman etmələridir. Belə ki, onlar daha çox məhsul əldə etmək üçün tək-cə mal-qara sürülərinin sayını artırmaqla kifayətlənməmiş, bunun hər hansı bir fəvqəltəbii qüvvədən asılı olduğunu zənn edərək öz allahlarını yaratmışlar. Bu isə öz əksini ilk növbədə müxtəlif materiallardan hazırlanmış heyvan fiqurlarında tapır [5, 70]. Müxtəlif ev heyvanlarını təcəssüm etdirən həmin fiqurlar pərəstiş obyektini rolunu oynamışdı.

Qeyd olunan dövrlərdə heyvan fiqurlarının hazırlanmasını zəruri edən səbəblərdən biri də onların simasında ibtidai təsəvvürlərin, dünyagörüşün və ya inancların qədim insanlar tərəfindən rəmziləşdirilməsidir. Belə ki, bəzi heyvan fiqurlarında tamam başqa bir inanc formasının izlərini görmək mümkündür. Bu və ya digər heyvan fiqurunda magiya, fətişizm, naqvalizm və s. bu kimi ibtidai inanc formalarının izlərini müşahidə etmək olar. Məsələn, bəzi fiqurlarda dəliklərin açıldığını müşahidə etmək mümkündür. Fikrimizcə, bu dəliklər gil fiqurların amulet kimi daim boyunda gəzdirilməsi məqsədilə açılmışdır. Bu isə heyvan obrazında olan himayəçi ruhlara inamla əlaqədar ola bilər. Bəzi fiqurlar isə hakimiyyət rəmzini əks etdirir. Soyuq-Bulaq abidəsindən tapılmış və e.ə. IV minilliyə aid olunan at fiquru buna misal ola bilər.

Bəzən heyvan fiqurlarının oyuncaq məqsədi ilə hazırlandığı ehtimal edilsə də, əksər tədqiqatçılar həmin fiqurların daha çox müəyyən inanclarla əlaqədar olduğunu və dini-ayın mərasimlərində istifadə olunduğunu qeyd etmişdilər. Bizim fikrimizcə, bu fiqurların ayın məqsədilə hazırlandığını göstərən səbəblərdən biri də həmin fiqurların bir qisminin qeyd olunduğu kimi bilavasitə ocaq quyularından tapılması, bəzilərinə isə yanıq izlərinin qalmasıdır. Bu fiqurların uşaq oyuncaqları olması istisna olunur. Bu fiqurları uşaq oyuncaqlarından fərqləndirən digər əlamət onların səssiz olmasıdır. Belə ki, Azərbaycanın Mingəçevir, Xınıslı və Sərgah (Şamaxı) abidələrindən zoomorf fiqurlu şaxsaxlar tapılmışdı. Uşaq oyuncaqlarını təşkil edən bu heyvan fiqurlu şaxsaxların səs verməsi üçün bəzilərinin boş gövdəsinə kiçik daşlar qoyulmuşdu [19, 68-69]. Eneolit və erkən tunc dövrü heyvan fiqurlarında isə belə bir xüsusiyyət müşahidə olunmur.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, e.ə. VI-III minilliklərdə maldarlıq təsərrüfatı inkişaf etdikcə qədim insanların dünyagörüşlərində və eti

qadlarında müəyyən dəyişikliklər baş vermişdi. Bu dəyişikliklər isə ilk növbədə özünü heyvan fiqurlarının hazırlanmasında və onlardan istifadədə təzahür etdirir. Qədim əkinçi-maldarlar tərəfindən hazırlanmış müxtəlif ev heyvanlarını təcəssüm etdirən həmin fiqurlar təkcə pərəstiş obyektii olmamış, həmçinin məhsuldarlığa nail olmaq məqsədilə keçirilən xüsusi dini ayin və mərasimlər zamanı bir vasitə rolunu oynamışlar. İstehsal təsərrüfatına keçildikdən sonra da ovsun xarakterli mərasim və ayinlərə böyük əhəmiyyət verilmişdi. Həmin mərasimlər və ayinlər əsasən məhsuldarlığı artırmaq məqsədilə keçirilirdi. Qədim maldar daha çox maraqlı idi ki, onun təsərrüfatındakı heyvanlara heç bir xəter toxunmasın və mal-qara sürüsünün artımından bol məhsul əldə etsin. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, istehsal təsərrüfatı dövründə qədim insanlar dini mərasimlər zamanı ev heyvanlarını simvolizə edən fiqurları sındırmaqla deyil, əksinə tam şəkildə qoruyub saxlamaqla icra etdikləri ovsunlayıcı ayinlərdə təsərrüfatdakı heyvanları şər ruhlardan, xəstəliklərdən və təbii fəlakətlərdən qorumaq məqsədini güdürdü. Həmin heyvan fiqurları əsasında demək olar ki, Azərbaycanın qədim sakinlərində ev heyvanlarına inanc özünəməxsus şəkildə inkişaf etmiş və ibtidai dini təsəvvürlər sistemində xüsusi mövqeyə malik olmuşdu. Ümumiyyətlə, heyvan fiqurlarının hazırlanması ənənəsi sonrakı dövrlərdə də mövcud olmuş və özünü müxtəlif formalarda təzahür etdirmişdi.

Bu məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, son dövrün elmi ədəbiyyatlarından və arxeoloji materiallarından istifadə olunmaqla belə bir mövzuda yazılmış ilk ümumiləşdirici tədqiqat işidir. Bundan başqa məqalədə heyvan fiqurlarının hazırlanması, eləcə də onların zoolatrik inanclar sistemindeki yerinə yeni elmi prizmadan yanaşılmış, indiyə kimi mövcud olmuş bəzi elmi mülahizələrə tənqidi baxılmasına cəhd göstərilmişdir. Bu qarşıya qoyulmuş problemin həlli baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın əməli əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun müddəaları zoolatrik inancların və ayin-mərasimlərin tədqiqində, arxeoloji və etnoqrafik əsərlərin yazılmasında istifadə oluna bilər. Həmçinin tələbələr, magistrlər, doktorantlar, elmi işçilər, müəllimlər və digər sənət sahibləri də məqalədən mənəvi mədəniyyət mövzusunun öyrənilməsi zamanı bəhrələyə bilər. Bundan başqa tədqiqat xalqımızın tarixi keçmişi ilə bağlı elmi dünya görüşünün zənginləşməsinə də müəyyən töhfə ola bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

- 1.AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Arxeologiya fondu: inv. № 3602; 7994; 7995; 7999; 8000; 13830.
- 2.Aşurov S.H. Naxçıvanın ilk tunc dövrü keramikası. Bakı: Nafta-Press, 2002, 158 s.
- 3.Aşurov S.H. Şərurun eneolit və tunc dövrü abidələri // Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, 2004, № 2, s. 32-42
- 4.Bünyadov T.Ə. Azərbaycanda maldarlığın inkişafı tarixindən. Bakı: Elm, 1969, 186 s.
- 5.Ələkbərov A.İ. Azərbaycanda eneolit dövrünə aid gil heykəllər // Az SSR EA məruzələri, №8, 1983, s. 69-73
- 6.Əliyev V.H. Gəmiqaya abidələri. Bakı: Azərnəşr, 1993, 79 s.
- 7.Həbibullayev O.H. Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1959, 134 s.
- 8.Hüseynov M.M., Cəlilov B.M. Xocaxan qədim yaşayış yeri // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2007, № 2, s. 42-56.
- 9.İsmayilov Q.S. Babadərviş abidəsindən tapılan gil fiqurlar // Azərb. SSR EA Məruzələri, 1962, № 10, s. 95-99
- 10.İsmayilov Q.S. Füzuli rayonunda Uzuntepə ilk tunc dövrü yaşayış yeri // Azərb. SSR EA Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, 1973, №4, s. 70-79
- 11.İsmayilov Q.S. Quruçay və Köndələnçay hövzəsində aparılan yeni arxeoloji tədqiqatların nəticələri // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, IX cild, Bakı: Elm, 1980, s. 26-43
- 12.İsmayılova Ş.H. Urmiyanın tunc dövrü gil fiqurları // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2006, № 1, s. 28-32.
- 13.Mahmudov F.R. Astara rayonundakı ilk tunc dövrü kurqanları haqqında // Azərbaycanın Maddi Mədəniyyəti, X cild, Bakı: Elm, 1987, s. 12-21
- 14.Mahmudova V.Ə. Azərbaycanın qədim sakinlərinin dünyagörüşündə it kultu // Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, 2007, № 2, s. 30-41
- 15.Müseiyibli N.Ə. Böyük Kəsik eneolit dövrü yaşayış məskəni. Bakı: Nafta-Press, 2007, 228 s.
- 16.Müseiyibli N.Ə. Eneolit dövrü I Böyük Kəsik yaşayış məskənində arxeoloji qazıntıların nəticələri // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2006, № 1, s. 11-27
- 17.Müseiyibli N.Ə. Gəmiqayanın arxeoloji tədqiqi // Azərbaycan arxeologiyası, 2002, № 1-2, s. 14-29
- 18.Müseiyibli N.Ə. Qədim Azərbaycanda itlərdən istifadə və it kultu // Azərbaycan Arxeologiyası və Etnoqrafiyası, 2007, № 2, s. 5-29
- 19.Orucov A. Azərbaycanın ilk orta əsr abidələrindən aşkar edilmiş oyuncaqlar // Azərbaycan arxeologiyası, 2000, № 3-4, s. 68-70
- 20.Алекперов А.И. Терракоты древнего Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 1994, 134 с.

21. Ахундов Т.И., Махмудова В.А. Южный Кавказ в кавказско-переднеазиатских этнокультурных процессах IV тыс. до н.э. Баку: Шаг-Гарб, 2008, 200 с.
22. Дадашев А.Н. Земледельческо-скотоводческая экономика обществ эпохи палеометалла на территории Азербайджана. Баку: Издательство Бакинского Университета, 2000, 396 с.
23. Дадашев А.Н. Значение и источниковедческая база древнейшего скотоводческого хозяйства на территории Азербайджана // Tarix və onun problemləri, 2003, № 2, с. 169-172
24. Дадашев А.Н. К интерпретации отдельной группы древних глиняных изделий (вопросы скотоводческой экономики) // Доклады НАНА, № 1-2, 2003, с. 320-325
25. Джафарзаде И.М. Гобустан наскальные изображения. Баку: Элм, 1973, 348 с.
26. Исмаилзаде Г.С. Азербайджан в системе раннебронзовой культурной общности Кавказа. Баку: Nafta-Press, 2008, 304 с.
27. Исмаилов Г.С. Археологическое исследование древнего поселения Баба-Дервиш (III тысячелетие до н.э.). Баку: Элм, 1978, 104 с.
28. Исмаилов Г.С. Исследование петроглифов на Кельбаджарском высокогорье / Археологические открытия 1985 года. М.: Наука, 1987, с. 550-551
29. Махмудов Ф.Р. Культура Юго-Восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа. Баку: Нафта-Пресс, 2008, 216 с.
30. Нариманов И.Г., Азимов М.С. Энеолитическое поселения Чалагантепе. Баку, 1985, с. 12
31. Нариманов И.Г. Краткие итоги исследования на холме Чалагантепе / Археологические и Этнографические изыскания в Азербайджане (1982), Баку: Элм, 1990, с. 14-16
32. Окладников А.П., Мазин А.И. Писаницы бассейна реки Алдан. Новосибирск: Наука, 1979, 152 с.
33. Фрезер Дж. Золотая ветвь (Магия и религия). Вып. I, Л.: Научное общество «Атеист», 1928, 194 с.

Гулузаде Насир Вагиф оглы

Об изготовлении и определении фигурок животных

VI-III тыс. до н.э.

Резюме

Ключевые слова: *VI-III тыс. до н.э., скотоводство, фигурки животных, вероисповедание, археологические, зоолатрия*

Статья посвящена исследованию фигурок животных VI-III тыс. до н.э., найденных в археологических памятниках Азербайджана. Автор, основываясь на фигурки животных данного периода, представляет их описание и определив назначение, приходит к выводу о том, что они являлись объектами поклонения, а также ими пользова-

лись при определенных культовых обрядах.

Впервые в данной статье, основываясь на новоизданную научную литературу и археологические материалы, сделан обобщающий анализ данной проблемы. Также изложены выводы об изготовлении фигурок животных, об их месте в зоолатрической системе, представлен научно-критический подход к существующим взглядам.

Статья служит источником при составлении трудов по археологии и этнографии. Выводы статьи представляют интерес для исследователей зоолатрического вероучения, а также культовых обрядов.

Quluzade Nasir Vaqif ogli

**On manufacturing and classification of animals figures
of VI-III milleniums BC**

Summary

Keywords: *VI-III milleniums BC, cattle breeding, animals figures, dogmas, archaeological, zoolatry*

This article investigates animals figures of VI-III milleniums BC, discovered from archaeological monuments of Azerbaijan. The author being based on animals figures of the reviewed period, represents its description and having defined application, comes to a conclusion that they were used as objects of worship and at certain cult ceremonies as well.

For the first time in the reviewed article being based on the new published scientific literature and archaeological materials has been made the generalizing analysis of the given problem. There are also stated conclusions about manufacturing of animals figures, about their place in zoolatry system and presented the scientifically-critical approach to existing sights.

Article is a source of works on archeology and ethnography. Article is interesting for researchers of zoolatric dogmas and also cult ceremonies as well.

Gülzadə Abdulova (Axundova)

Ənənəvi qadın geyim bəzəkləri

Açar sözlər: *geyim bəzəkləri, qəlibkarlıq üsulu, şəbəkə üsulu, fond saxlanıcı, kəmərlər*

Azərbaycan xalqının yaratdığı, nəsillərdən-nəsillərə ötürərək keçən əsrin əvvəllərinə qədər istifadə etdiyi və hazırda muzey fondlarında qoruyub saxladığı ənənəvi xalq geyimləri özünün dekorativ sənət yaradıcılığı baxımından zənginliyi, forma və məzmun gözəlliyi, göz oxşayan cazibədarlığı ilə məşhur olmuş, və bu mənada el müdrikləri “Gözəllik ondur, doqquzu dondur”-qənaətinə gəlmişlər. Xalq yaradıcılığı nümunələrində, klassik poeziyada və el şairlərinin yaradıcılığında gözəllər vəsf edilərkən onların geyimlərinə xüsusi önəm verilmişdir.

Vaxtilə bütün Avropanı özünə cəlb edən Azərbaycan ipəyi zaman-zaman milli geyim dəstlərimizin yaranıb biçimlənməsində böyük rol oynamışdır. Hətta bəzən geyimlər elə parçasının adı ilə (“tirmə köynək”, “xara çəpkən”, “xara köynək”, “qanovuz don”, “abı nimtənə”, “xara şal”, “atlas tuman” və sair) adlandırılmış, daim tərif mövzusu olmuşdur.

Etnoqrafik araşdırmalar və muzey fondlarında qorunub saxlanan kolleksiyalar belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, milli qadın geyimlərinin gözəlliyini şərtləndirən əsas əlamətlərdən biri yüksək keyfiyyətli parçalar idisə, digər mühüm şərt geyimlərə əlavə olunan bəzəklər idi. Bəzəklər maddi mədəniyyətin mühüm elementlərindən biri kimi “ictimai təbəqələr arasında sosial bərabərsizliyi daha dolğun əks etdirməklə, bəhs olunan dövrün (XIX-XX əsrin əvvəllərinin-G.A) xüsusiyyətlərini, xalqın həyat və məişət tərzini, lokal və etnik özünəməxsusluğunu, etnik-mədəni təması və türkdilli xalqlar arasında etnogenetik əlaqələri, yaş dövrünün ayrı-ayrı pillələrində bəzəklərdən istifadə edilməsində meydana gələn dəyişiklikləri və s. də özündə daha dolğun əks etdirir” (1,s.323-324) və istifadə təyinatına görə baş, qulaq, boyun, sinə, bel, əl-bilək, eləcə də geyim bəzəkləri kimi qruplara bölünür. Araşdırılmasını qarşımıza məqsəd qoyduğumuz geyim bəzəklərini öz növbəsində tikmə və taxma olmaqla iki, istehsal texnologiyasına görə isə üç

qrupa bölmək olar.

Tikmə bəzəklərə müxtəlif metallardan hazırlanmış ətəkliliklər, düymələr, çarpazlar, yaxalıqlar, sərmələr, toxuma üsulu ilə hazırlanmış şəhpəsənd, qaragöz bafta, bafta, zəncirə, qıvrım və müxtəlif növ tikmələr, taxma bəzəklərə isə kəmərlər və sancaqlar daxildir. Geyim bəzəklərini istehsal texnologiyasına görə aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: zərgərlik sənəti üsulu ilə hazırlanmış bəzəklər(müxtəlif forma və üsullarla hazırlanmış yaxalıqlar, ətəkliliklər, düymələr, çarpazlar, qarmaqlar, sərmələr, sancaqlar, kəmərlər, başmaq bəzəkləri və s.); toxuma üsulu ilə hazırlanmış bəzəklər(şəhpəsənd, qaragöz bafta, bafta, zəncirə, qıvrım, səms və s.); tikmə sənəti növləri ilə ərsəyə gətirilmiş bəzəklər(muncuq, pilək, məlilə, quşgözü, doldurma, hamar, güləbətin, təkəldüz və s.). Bütün bu bəzəklər geyimlərin estetik dəyərini artırmaqla yanaşı, eyni zamanda, onu geyinən şəxsin maddi durumunu, sosial vəziyyətini nümayiş etdirmək vasitəsi kimi düşünülmüşdür.

Bu gün Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya”, “Arxeologiya” və “Xüsusi” fondlarında geyim bəzəklərinin tarixini araşdırmağa yardımçı ola biləcək və bədii dəyərinin misilsizliyi ilə seçilən müxtəlif növ sənətkarlıq nümunələri mühafizə olunmaqdadır.

Geyim bəzəklərinin ən geniş yayılmış növlərindən biri düymələrdir. Etnoqrafik ədəbiyyatda düymələrin qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanmış dairəvi formalı və qoza düymələrə bölündüyü qeyd olunur(2,s.102). Lakin “Etnoqrafiya” və “Xüsusi» fondlarda aparılan araşdırmalar sübut edir ki, geyim mədəniyyətimizdə tökmə, şəbəkə, qarışıq (bir neçə istehsal texnologiyasının sintezindən ibarət), ipək sapdan hazırlanmış düymələrdən də geniş istifadə olunmuşdur.

Əsasən zərgərlər tərəfindən hazırlanan metal düymələr müxtəlif forma və naxış ünsürlərinə malik olmaqla, həm Azərbaycan zərgərlik incəsənətinin yüksək səviyyəsindən soraq verir, həm də yüksək estetik-bədii zövqə malik Azərbaycan qadınının bəzək elementlərindən istifadə bacarığının rəngarəngliyini təsdiqləyir. Düymələrin hazırlanmasında zərgərlik sənətinin bütün sahələrindən məharətlə istifadə olunmuşdur. Adətən qızıl, gümüş, mis və bürüncdən hazırlanan düymələrin estetik gözəlliyini artırmaq məqsədilə onlara müxtəlif daşlardan qaşlar da əlavə edilmişdir.

Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələr qaşlı və qaşsız olmaqla müxtəlif ölçü, forma və nəqş ünsürünə malikdirlər(3,4). Bu tipli düymələrin estetik baxımlılığını artırmaq üçün üzəri adətən qarasavadda örtülürdü. Bir qayda olaraq ilgək düyməyə lehim-

lənməklə birləşdirilmişdir.

Tökmə üsulu ilə hazırlanmış düymələrin digər bir nümunəsi şəbəkə texnikasını xatırladan tunc düymələrdir. Belə düymələr varlı qadınların geyim dəstinə daxil olaraq geyimlərə xüsusi gözəllik və dəbdəbə bəxş edirdi.

Onlar əsasən çəpkən, arxalıq kimi çiyin geyimlərində istifadə edilirdi. Bəhs olunan düymələr (5) fondun nadir materiallarından biri olmaqla, sənətkarlıq baxımından da diqqəti cəlb edir. Düymənin şar forması kəsb edən baş hissəsinə firuzə qaş oturdulmuşdur. İlgəyə doğru getdikcə yığılaraq armudvari forma alan düymələr 3 sm uzunluqdadır və istənilən geyimə gözəllik bəxş etməyə qabildir.

Muzeyin Etnoqrafiya fondunda tökmə üsulu ilə hazırlanmış şəbəkə texnikasını xatırladan düymələrin (6) daha geniş yayılmış növü olan “gül” formalı düymələr də yer almaqdadır. Belə düymələrdə də ilgək bir baş düyməyə lehimlənmişdir.

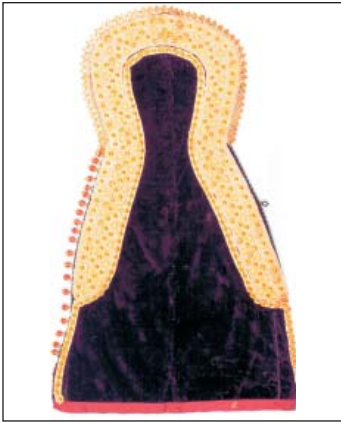

Atmaqol arxalıq və çəpkənlərin qollarına da bəzən xırda düymələr

düzmək adət halını almışdı. Ənənəvi milli geyimlərə əlavə olunan atmaqollar dekorativ səciyyə daşıdığından, onlar ehtiyac yarandıq-

da düymələnirdi. Nəzərdən keçirilən atmaqol nümunələri göstərir ki, bu məqsədlə metal düymələrlə(7) yanaşı müxtəlif qiymətli daşlardan da istifadə olunmuşdur. Xüsusi fondada mühafizə olunan qolçaq nümunəsinin (8) kənarına dirsəkdən biləyə doğru mərca düymələr bəndlənmiş, qarşı tərəfə isə ilgək tikilmişdir. Biləkdən aşağı hissənin kənarları isə çaxmapilək asmalarla bəzədilmişdir. Qolçağın üzəri də dekorativ baxımdan çaxmapiləklərlə və mirvarilərlə nəfis şəkildə işlənmişdir. Belə dəbdəbəli geyim bəzəkləri yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yalnız tavanalı ailələrin geyim dəstinə daxil olaraq, xüsusən gəlin xonçası üçün nəzərdə tutulurdu. Hər bir ailə gəlin xonçasının dəbdəbəli olmasına xüsusi fikir verirdi.

Azərbaycan zərgərlik sənətində geniş yayılmış və qədim tarixə malik olan döyməqəlib və şəbəkəçilik üsulu ilə hazırlanmış qızıl və gümüş düymələr də geyim bəzəkləri sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında və orta əsr şairlərinin əsərlərində qızıl düymələr vəsf olunur:

Örtübən başına şalı-zər gəzər

Abıdan nımtənə, qızıl düymələr (9,s.301) ...
və ya

Güləbətin köynək, abı nımtənə,

Yaxasında qızıl düymə gərəkdir(10,s.76),

Etnoqrafik çöl materialları və Xüsusi fondada mühafizə olunan saxlanc-lar(11) da təsdiq edir ki, qızıl düymələrdən kütləvi şəkildə istifadə olunmasa da, əhalinin tavanalı təbəqəsi belə qiymətli düymələri antik dövrdən etibarən geyim dəstinə əlavə edə bilmişdir. Düymələrin əksəriyyəti qəlibkarlıq və şəbəkə üsulu ilə hazırlanmışdır. Sadəcə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, artıq XX

əsrin 20-30-cu illərindən sonra geyim mədəniyyətində baş verən dəyişikliklər və sovet üsuli-idarəsi belə düymələrdən (ümumiyyətlə, zinət əşyalarından)

istifadə olunmasını əngəlləmiş, qızıl düymələr geyim dəstini tərk edərək əridilmiş və yeni dəbə uyğun məmulat istehsalına cəlb olunmuş və ya ticarət və qarət yolu ilə ölkə sərhədlərindən kənara çıxarılmışdır. İndi muzey fondlarında qızıl məmulatlarının azlıq təşkil etməsini şərtləndirən səbəblərdən bir qismi məhz bundan ibarətdir.

Düymlərlə yanaşı, çiyn geyimlərində, xüsusən nımtənə, çəpkən və arxalıqlarda “çarpaz” adlanan geyim elementindən də istifadə olunurdu. Çarpazlar qarşı-qarşıya olaraq geyimin bel hissəsinə bərabər sayda tikilirdi. Çarpazların hər iki tərəfinə ilgək lehimləndirdi. İlgəyin biri geyimə tikilir, əks tərəfindəki ilgəklərdən isə müxtəlif materialdan hazırlanmış ip calın-çarpaz keçirilir, tarım çəkilərək bağlanırdı. Bu geyim bəzəyinin “çarpaz” adlanması da bununla əlaqədardır. Nəzərdən keçirilən çarpaz nümunəsi (12) tökmə şəbəkə üsulu ilə hazırlanmaqla 8 ədəddən ibarətdir. Fondun geyimlər bölməsində mövcud olan çəpkən nümunələrinin (13) timsalında çarpazların düzülüş qaydasını əyani şəkildə izləmək mümkündür.

Fondun materialları arasında yer alan və yeganə nümunə olan digər bir saxlanca (14) qarmaq lehimlənmişdir. Bu isə onu göstərir ki, geyimlərin bəzədilməsində sadə qarmaqlarla yanaşı, dekorativ formalı qarmaqlardan da istifadə olunmuşdur.

Ənənəvi qadın geyimlərinin tikmə bəzək elementlərinin böyük hissəsini əmək və yaxalıqlar təşkil etmişdir ki, bunlar da zərgərlər tərəfindən şəbəkə və döymə qəlib üsulu ilə hazırlanır, həmçinin kiçik metal pullardan da tərtibləndirdi. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ümumiyyətlə, geyim bəzək-

lərinin bütün növlərində metal pullardan geniş istifadə olunmuşdur (kəmə, düymə, yaxalıq, ətəklik). Bunu fond materialları arasında yer alan çoxlu sayda saxlanclar da təsdiq edir. Ətəklik və ya yaxalıq üçün nəzərdə tutulan pullara qulp lehimlənir və eyni qayda ilə qulplar sapa və ya zəncirə keçirilərək köynəyin və üst geyimlərinin yaxasına, ətəyinə, qollarına tikilirdi. Onların içərisində daha çox diqqəti cəlbədən və yaxalıq üçün nəzərdə tutulmuş saxlanc(15) kiçik ölçülü boruya bənzər qulplara lehimlənmiş metal sikkələrdən ibarətdir.

Ətəklilər köynəyin ətəyinin ön hissəsinə tikilirdi. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid olan fotoşəkillər, fondada mühafizə olunan köynək nümunələri və ədəbiyyat materialları bunu tam əminliklə söyləməyə imkan verir.(16) Dövrə aid fotoşəkillərin demək olar ki, hamısında ətəklilərin köynəyin ətəyinə tikildiyi və arxalığın altından görünə biləcək uzunluqda olduğu aydın görünür(17)

Döymə qəlib üsulu ilə hazırlanmış belə ətəklilərdən biri (18) qulp lehimlənmiş hiltərdən ibarətdir və qulplar sapa düzülmüşdür. Digər ətəklik (19) isə eyni üsulla hazırlansa da zəncirə düzülmüşdür və ara-sıra qumrovlar da əlavə olunmuşdur (onu daşıyan şəxs hərəkət etdikcə qumrovlar tərpənərək melodik səs çıxarırdı). Hər iki halda zəncir və ya sap geyimin ətəyinə tikilirdi.

Xalq arasında “midaxıl” adlanan ətəklik nümunəsi(20) formaca digərlərindən fərqlənsə də, əməli əhəmiyyəti baxımından onlarla eynilik təşkil edir. Döyməqəlib üsulu ilə hazırlanmış yarpaq formalı midaxıllar borucuqlara

birleştirilmişdir. Midaxıl iki hissədən ibarət olaraq istehsal edilmiş və bir-birinə lehimlənərək vahid formaya salınmışdır. Köynək ətəyi üçün nəzərdə tutulmuş “midaxıl” bəzən boyun bəzəyi kimi də istifadə olunmuşdur.

Azərbaycanda zərgərlik incəsənətinin yüksək inkişafı haqqında aydın təsəvvür yaratmaq imkanı verə biləcək növbəti ətəklik (21) əvvəlki ətəklilərdən daha çox istehsal texnikasına görə fərqlənən, şəbəkə üsulu ilə hazırlanmış butalardan ibarətdir. Butalar qulp vasitəsilə 25 sm uzunluğu olan zəncirə bəndlənmişdir.

Yaxalıqlar formaca ətəklilərə bənzəsələr də, həcm etibarilə onlardan bir qədər böyük olurdu. Qoza adlanan yaxalıqlar misdən (22), gümüşdən və qızıldan (23, 24) qəlibkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. Bu tip bəzəklər arxalığın yaxa kəsiyi boyunca tikilirdi. Belə yaxalıqlar əsasən Azərbaycanın Qarabağ, Naxçıvan və İrəvan bölgələri

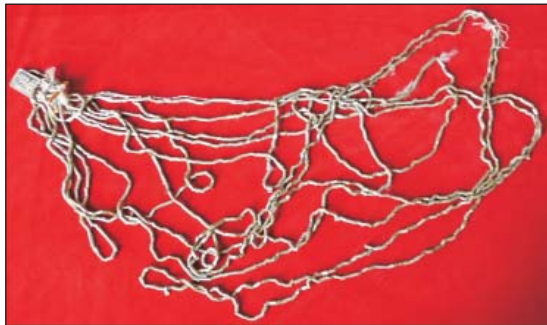
üçün xarakterik idi. Qarabağ bölgəsinə aid olan fotosəkillərdə geyimlərin yaxasında eynilə belə qoza yaxalıqlardan istifadə olunduğu göz önündədir. Fotosəkillər fikrimizin dəqiqliyinə tam zamanət verərək sübut edir ki, xüsusən yüksək təbəqənin gənc qadınları arasında istifadə olunan bu geyim bə-

zəyi XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində geniş yayılaraq dəb halını almışdı.

Azərbaycan milli geyimlərində geniş istifadə olunan bəzək elementlərindən biri də “sərmə”(sarıma) adlanan geyim bəzəyi. Bu bəzək növü də zərgərlər tərəfindən metaldan hazırlanırdı(toxuma üsulu ilə ərsəyə gətirilən sərmələrdən də geniş istifadə olunmuşdur). Sərmə hazırlamaq üçün xüsusi dəzgahda uzadılmış metal lövhələr müvafiq ölçüdə döğgranaraq borucuq şəklinə

salınır və sapa düzülürdü. Hazır məmulat geyimlərin ətəyində, qolunda, yaxasında olan tikişlərin izini itirmək üçün köbə kimi istifadə olunurdu.(25). Sərmədən həmçinin müxtəlif məişət

əşyalarının bəzədilməsində də yüksək zövqlə istifadə olunmuşdur.

Geyimlərin bəzədilməsində toxunma bəzəklərdən də geniş istifadə edilirdi. Etnoqrafiya fondunda belə bəzəklərin bafta, qaragöz bafta, sahpəsənd, zəncirə və başqa növləri mühafizə olunmaqdadır. Vaxtilə bu geyim bəzəkləri qızıl və gümüşdən çəkilmiş saplarla da toxunurdu. Sonralar onları yandıraraq qızılı sapdan ayırır ((26,s.98)və zinət əşyası hazırlamaq üçün təkrar istehsalda istifadə edirdilər.

Qadın milli geyimlərinin tərkib hissəsi olan ayaq geyimlərinin bəzədilməsinə də XX əsrin əvvəllərinə qədər xüsusi önəm verilir. Başmaqclar çaxmapiləklərlə (qızıl və ya gümüş), güləbətin və muncuq tikmələrlə tərtibləndirdi. Etnoqrafiya fondunda estetik gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edən belə qadın başmağı nümunələri və onların bəzək elementlərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənən bir neçə növü saxlanmaqdadır. Bu baxımdan gəlin başmaqclarının üst hissəsini bəzəmək üçün nəzərdə tutulmuş saxlanc maraqlı kəsb edir. Mis materialından qızılyayan dəzgahda uzadılaraq müəyyən ülgü əsasında kəsilmiş bəzək elementinin üzəri cızma üsulu ilə naxışlanmışdır(27).

Başmaqcların daban oturacağı hissəsi isə xüsusi metal lövhə ilə bəzədilirdi. Etnoqrafik ədəbiyyatda “daban” (26,s.94) adlanan bu başmaq hissəsi xüsusən gəlinlərin və əsilzadə xanımların başmağına sifariş yolu ilə vurulurdu. Daban bəzən xalis qızıl

və gümüşdən kəsilir, əksər hallarda dəmirdən tökülərək üzəri qızıl suyu, qarasavad və başqa üsullarla bəzədilirdi. Fondun bu qəbildən olan yeganə saxlanc(28) bədii və tarixi əhəmiyyəti baxımından çox qiymətli. Dabanın üzəri qızıl suyu ilə nəbati ornamentlə

naxışlanmışdır. Başmağın dabanına bərkidilməsini təmin etmək üçün arxası mıx formalı düzəldilmişdir. Kamil sənət əsəri nümunəsi təsiri bağışlayan dabanlar Şamaxı sənətkarları tərəfindən istehsal olunmuşdur. Maraqlıdır ki, Ağsu rayonundakı XVIII əsrə aid Yeni Şamaxı (Xaraba şəhər) şəhər yerində Ağsu arxeoloji ekspedisiyasının apardığı qazıntılar nəticəsində iki belə daban nümunəsi aşkarlanmışdır. Tapıntılar XVIII əsrdə, bəlkə ondan da əv-

vəl belə başmaq bəzəklərindən istifadə olunduğunu təsdiqləməklə bərabər, Etnoqrafiya fondunda mühafizə olunan eyni təyinatlı bəzəyin tarixini öyrənmək baxımından da çox böyük əhəmiyyət kəsb edir (29,s.154).

Keçmişdə başmaqların çaxma piləklərlə bəzədilməsi geniş dəbdə olmuşdur. Belə bəzəklər də, həmçinin, qızıl, gümüş, mis metallarından qələbkarlıq üsulu ilə hazırlanırdı. Hazır lövhələr müəyyən forma əsasında başmağın üz hissəsinə tikilirdi. Bu baxımdan Muzeyin Xüsusi fondunda mühafizə olunan başmaq nümunəsi maraqlı doğurur (30). Başmağın üzlüyü qırmızı rəngli məxmər parçadan biçilmiş, üzəri buta, paxlava, quş, ağac formalı qızıldan kəsilmiş çaxmapiləklərlə bəzədilmişdir. Dabanı isə Etnoqrafiya fondunda

mühafizə olunan dabandan kəskin surətdə fərqlənir. Belə ki, başmağın dabana formasına uyğun olaraq döymə üsulu ilə 750-833 əyarlı 52,6 qr. qızıldan yayılıb kəsilmiş bəzək elementi gülməxirlə dabana bərkidilmişdir. Qırmızı rəngdə olması başmağın gəlin geyim dəstinə daxil olmasına dəlalət edir.

Etnoqrafiya fondunda güləbətın və muncuq tikmələrlə bəzədilmiş başmaqların bir neçə gözəl nümunəsi də mühafizə olunur. Xan qızı Xurşud Banu Natəvanın öz əlləri ilə bəzədiyi başmaq nümunəsi həm tarixi, həm də bədii əhəmiyyət kəsb edərək fondun qiymətli materiallarından hesab olunur və yeni ekspozisiyada yer almışdır(31).

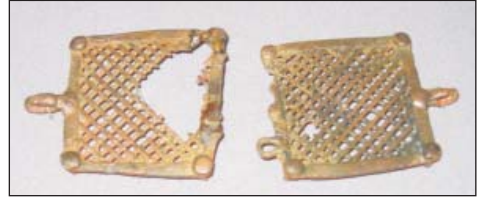
Güləbətın tikmə üsulu ilə bəzədilmiş başmaq üzlüyü də öz tarixi və bədii əhəmiyyəti baxımından fondun dəyərli materiallarından hesab oluna bilər(32). Adətən başmaq hazırlamaq üçün üzlüklər səriştəli tikmə ustalarına sifariş olunurdu. Bu sənətlə əsasən qadınlar ev şəraitində məşğul olurdular.

Geyim bəzəklərinin geniş yayılmış və ağır növü kəmərlər hesab olunur. Tunc dövründən etibarən istehsalına başlanılan kəmərlər arxeoloji ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi əvvəlcə əməli əhəmiyyət kəsb etmiş, zirehin bir hissəsi olaraq(3,s.3) qarın nahiyyəsini zərbələrdən qorumağa, xəncər, qılınc, qəmə asılmasına xidmət etmişdir. Bizə elə gəlir ki, kəmərlər həm də zərbə endirərkən bütün gücün qollara toplanmasını təmin etmək məqsədi ilə düşünülmüşdür. Xalq nağılları və dastanlarda

təsvir olunan qəhrəmanlar mütləq “altdan geyinib, üstədən qıfillanır, kəmərinə belinə qurşayır”. Bu ifadə də sübut edir ki, kəmərlər zireh geyiminin vacib elementi olmuş və əsasən kişilər, həmçinin cəngavər qadınlar tərəfindən istifadə olunaraq, təhlükəsizlik, ehtiyat, güvənlik məqsədi daşmışdır. Fikrimizcə, qız gəlin köçərkən belinin bağlanması adəti də təsadüfi olmayıb, kəmərin məhz bu funksiyasına işarədir. Adətə görə “gəlinapardı” mərasimində oğlanın kiçik qardaşı belindən öz kəmərinə açaraq gəlinin belinə bağlayırdı. (sonradan bu qırmızı rəngli kəlağayı, zərxara belbağı, ipək parça və ya lentlə əvəz olunmuşdur) (34,s.23). Etnoqraf Nərgiz Quliyevanın ““Belbağlama” ayını əslində gəlinin ərinə etibarlı, sədaqətli olacağına, bir-birinə arxa, dayaq durması arzusunun rəmzidir”(35,s.138) fikri ilə həmrəy olmaqla, onu da əlavə edə bilərik ki, xalq arasında tez-tez istifadə olunan “ondan belin bağlıdırımı?”, “ona bel bağlayırsanmı?”, “ondan belini bağlamısanmı?”, “ona bel bağlamaq olmaz” ifadələri də məhz etibarın, inamın, sədaqət andının sinonimləridir. Belə bir nəticə hasil etmək olar ki, kəmərlərin ehtiyatı, özünə güvənci, etibarlı təminatı olmaqla, həm də gələcək həyat yoldaşının ona sədaqətli olacağına, arxa, dayaq duracağına inamı ifadə edir.

Arxeologiya fondunun kəmərlər və toqqaların ibarət saxlanclarına nəzər yetirdikdə məlum olur ki, zirehlə eyni dövrdə kəmərlər həm də bəzək elementi kimi istifadə olunmuşdur. Arxeologiya fondunda yer alan toqqa və kəmərlər(36;37) əsasən onların bəzək məqsədilə istifadə olunduğunu tam əminliklə söyləmək mümkündür. Fondun zireh kəməri kimi qeydə alınmış(38) yeganə saxlanıcı bəzək kəmərlərindən forma və quruluşuna görə tamamilə fərqlənərək qarın nahiyəsini qorumağa qabildir.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid olan digər tunc kəmərlər döymə üsulu ilə hazırlanmışdır. Orta hissəsi nisbətən enli olan kəmərlər uca doğru getdikcə daralır. Kəmərin bütün kənarları boyunca deşiklər və nöqtəvari döymə naxışları var. Kənarlardakı deşiklərdən vaxtilə hansısa bəzək elementinin asıldığı şübhəsizdir. Uc hissədəki nisbətən iri deşiklərə çox güman ki, vaxtilə toqqa bərkidilmişdir. Orta hissəsi enli olub, arxaya getdikcə tədricən en-

sizləşən kəmərlər nümunələri XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərinə qədər zinət əşyaları istehsalında öz mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Tunc dövrünə aid kəmərlə XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə aid kəmərlər arasında paralellər aparmaqla fikrimizi əsaslandırmaq olar.

Zaman keçdikcə digər geyim növləri kimi kəmərlər də dəbə uyğun olaraq dəyişmiş, təkmilləşmiş, onların müxtəlif forma və çeşidləri yaranmışdır. Sonralar kəmərlər geyim mədəniyyətinə elə sirayət etmişdi ki, gənc qızları, gəlinləri və orta yaşlı qadınları kəmərsiz təsəvvür etmək mümkün deyildi. Gəlin xonçasında gümüş kəmərin olması toy bazarlığının ən vacib elementlərindən biri olaraq uzun illər öz əhəmiyyətini saxlamışdır. Hətta bəzi bölgələrdə onsuz qız verilməzdi (39). Buna maddi durumu imkan verməyən ailələr misdən hazırlanmış kəmərlərə qane olmaq məcburiyyətində qalırdılar(40). Mis kəmərlər də öz növbəsində qızıl və gümüşdən hazırlanmış kəmərləri forma və istehsal üsuluna görə təkrarlayırdı. Bizə elə gəlir ki, qadın kəmərləri də öz növbəsində bəzək elementi olmaqla yanaşı, əməli əhəmiyyət daşıyaraq geyimin əyində şıq dayanmasını təmin edir, eyni zamanda bədəni soyuqdan mühafizə etmək qabiliyyətinə malikdir. Yaşlı nəslin nümayəndələri bu məqsədlə bellərinə yer hanasında toxunmuş qalın yun şal sarıyırdılar. Onların geyim dəstində kəməre demək olar ki, təsadüf olunmazdı. Çünki etnoqrafik ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi “geyim insanın yaşını təyin edən əsas maddi mədəniyyət elementlərindən biri olmuşdur”. Bəzənib–düzənmək, şux rəngli geyimlərdən, bər-bəzəklərdən, geyim bəzəklərindən istifadə etmək qızlara, gəlinlərə xas idi. Yaşlı qadınlar isə tünd rəngli geyimlər geyir və bəzəklərdən demək olar ki, istifadə etmirdilər. “Cavanlıqda bəzənmədim, hayıf mənə, qocalıqda bəzənmişəm, ayıb mənə” atalar sözü bu fikri etnoqrafik baxımdan daha dəqiq aydınlaşdırmaq imkanı verir. Atalar sözündən də məlum olur ki, geyinib-gecinmək yalnız cavanlıq dövrü üçün münasibdir. Orta yaşdan sonra al-əlvan geyinmək, zər-zivərdən istifadə etmək xalq arasında yaxşı hal hesab olunmur, eyib sayılırdı.

Azərbaycan xalqının geyim bəzəkləri arasında gümüş kəmərlər çoxluq təşkil edərək geniş yayılmışdı. Bunu nəinki Xüsusi fondun kolleksiyasında, həmçinin Azərbaycanda mövcud olan bütün muzeylərin fondlarında əsasən gümüş kəmərlərin toplanması bir daha sübut edir. Əgər qızıl kəmərlər yalnız yüksək təbəqə

qadınlarının geyim bəzəkləri sırasına daxil olurdusa, gümüş kəmərlər nisbətən ucuz başa gəldiyindən orta təbəqə qadınları arasında daha çox istifadə olunurdu. Gümüş kəmərlərə alıcı tələbatının yüksək olması onun müxtəlif forma və çeşidinin yaranmasını şərtləndirmişdir. Təsadüfi deyil ki, folklor nümunələrində gümüş kəmərin adı daha çox çəkilir:

Həştərxandan gəmi dolu nar gəlir,
Yar yanına ürək sevən yar gəlir.
Mənim yarım gözəllərin gözəli,
Gümüş kəmərcik incə belə dar gəlir(41);
və ya
Tovuz kimi sığallanıb,
Xına yaxıb telə Ballı.
Zər ətəklə gümüş kəmərcik,
Qurşayıbdır belə Ballı(42).

Göründüyü kimi gümüş kəmərcik qadın geyim dəstəsinin vacib elementi olmaqla yanaşı, qadın gözəlliyinin incəliklərini üzə çıxaran bir element kimi də vəsf olunur. “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” atalar sözünün mahiyyətində də məhz geyim və bəzəklərin qadına yaraşlıq verən, onun gözəlliyini, cazibədarlığını artıran mühüm elementlər olması dayanır.

Vaxtilə Azərbaycanda “pələk”, “qələmi”, “sallama”, “şəbəkə”, “gül”, “aynalı” kəmərcik adı ilə məşhur olan kəmərlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya və Xüsusi fondlarında müxtəlif istehsal üsulu ilə hazırlanmış rəngarəng çeşidli qızıl, gümüş, mis kəmərlər və belbağlar vardır. Kəmərlərin təsnifatı xüsusi bir tədqiqatın mövzusu olduğundan onun üzərində dayanmağı lazım bilmirik. Təkcə onu deyək bu məqalədə ki, “Arxeologiya”, “Etnoqrafiya” və “Xüsusi” fondların kolleksiyaları arasında yer alan qəlibkarlıq və şəbəkə üsulu ilə hazırlanmış kəmərlər, ümumiyyətlə, bəzəklər bizə tarixin neçə minillik dərin qatlarına baş vurmağa bələdçi olmaqla yanaşı təsdiq edir ki, ulularımız tərəfindən bünövrəsi qoyulan bu sənət irsi nəsillərdən-nəsillərə, əsrlərdən-əsrlərə ötürülmüş, son dövrlərə qədər gəlib çatmışdır. Bu məmulatları forma və istehsal texnologiyası baxımından tunc dövrü zərgərlik məmulatlarının genetik varisi, xalqımızı isə onun daşıyıcıları hesab etmək olar. Bu isə xalqımızın bu torpağa “gəlmə”, “köçəri” olduğunu söyləyənlərə bir cavab kimi də ünvanlana bilər.

Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, geyim bəzəklərinin tarixi də geyim mədəniyyətinin özünün tarixi qədər qədimdir (43,s.142) və Azərbaycan qadını

yüksək zövqlə geyinməklə yanaşı, yüksək zövqlə bəzənməyi də məişət tərzinin bir hissəsinə çevirmişdir. Bu işə öz növbəsində zərgərlik incəsənətinin inkişafına təkan vermiş, səriştəli xalq zərgərləri - el sənətkarları bəhs olunan dövr üçün qiymətli sənət nümunələri yaradaraq, Azərbaycan qadınlarının bəzək əşyalarına olan tələbatlarını ödəməyə çalışmış və buna nail olmuşlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

- 1.F.Vəliyev. Geyimlər və bəzəklər. Azərbaycanın Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2007, 884 s.
2. K.Hadiyeva. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ənənəvi qadın bəzəkləri. Bakı,2009.172 s.
- 3.MATM. EF. İnv.№397
4. MATM. EF. İnv.№ 392
5. MATM. EF. İnv №3791
6. MATM. EF. İnv №3750
7. MATM. EF. İnv№ 5917
8. MATM. XF. İnv №55.
9. Abbas və Gülgöz- Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, 1979,s.261-308.
10. M.P.Vaqif. Əsərləri. Bakı, Yazıçı, 1988, 192 s.
- 11.MATM. XF. İnv №281; XF. İnv №129; XF. İnv №232.
- 12.MATM. EF. İnv. №3748
13. MATM. EF. İnv. №.4231
14. MATM. EF. İnv. № 3829
- 15.MATM. EF. İnv. №6237
16. MATM. EF. İnv. №73
17. MATM. NF. İnv.7959,12029, 12031,13309
18. MATM. EF. İnv. №6233
19. MATM. EF. İnv. №4564.
20. MATM. EF. İnv. № 6304.
21. MATM. EF. İnv. № 6846
22. MATM. EF. İnv. № 2555
23. MATM. XF. İnv №2.
24. MATM. XF. İnv. №242.
25. MATM. EF. İnv. №6231.
- 26.A.Mustafayev. Şirvanın maddi mədəniyyəti.Bakı: Elm,1977,116s.
27. MATM. EF. İnv. №2965.
28. MATM. EF. İnv. № 3564.
29. G.Abdulova(Axundova). Ağsu tapıntıları və onların etnoqrafik paralelləri. Ağsu şəhəri otıra əsrlərdə. 2010.II bur.386 s.
30. MATM. XF. İnv.53.
31. MATM. EF. İnv. №4382.
32. MATM. EF. İnv. №2283.
33. T.Göyüşova. Azərbaycanın tunc kəmərləri(son tunc-ilk dəmir dövrü) (tarix üzrə fəl.dok.alimlik dər.almaq üçün təqdim ed. diss. avtoreferatı).Bakı. 2010.

34. Elçin Aslanov. Azərbaycan toyu. Bakı, 2009 240 s.
35. N.Quliyeva. Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə məişəti. 241 s.
36. MATM. AF. İnv. №417
37. MATM. AF. İnv. №23640
38. MATM. XF. İnv. №414.
39. Məlumatı etnoqraf N.Quliyeva vermişdir.
40. MATM. EF. İnv. № 4763.
41. Azərbaycan xalq mahnıları. 2 cildə. I c.s.106-107.
42. Aşıq Qoca. Ballı. Azərbaycan aşığı və el şairləri. II. Bakı, 1984, s. 320.
43. F.Vəliyev. XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. Bakı, 2010, 307 s.

Gulzade Serkhan qizi Abdulova (Akhundova)

Traditional female garment decorations (on the basis of materials of the National History Museum of Azerbaijan)

Summary

Key words: *garment decorations, stamp, filigree, fund materials, belts*

Jewellery is the most important elements of material culture and garment decorations are considered to be one of its branch. Researches conducted in “Ethnography”, “Archaeology” and “Special” funds prove that garment decorations were widely used for making traditional national garments richer and the history of these decorations is very ancient. With getting out of use of traditional garments, the decorations lost their importance and these gems are stored in the museum funds at present as a valuable exhibits.

Абдулова (Ахундова) Гюльзаде Сархан гызы

Традиционные украшения женской одежды (на основе материалов Национального Музея Истории Азербайджана)

Резюме

Ключевые слова: *украшения для одежды, техника штамповки, техника филигрань, хранение фондов, пояса*

Составной частью украшений, являющихся важным элементом материальной культуры, считаются украшения для одежды. На основе исследований фондов «Этнографии», «Археологии» и «Специального» было доказано, что для обогащения национальной одежды широко использовали ювелирные украшения, история которых насчитывает ни один век. В связи с выходом из употребления национальной одежды эти украшения перестали использоваться и в настоящее время в основном хранятся в фондах музеев в качестве ценных экспонатов.

Xədicə Əsədova

***Xalçalar üzərində naxışlar: Orxon-Yeniseydən
günümüzədək***

Açar sözlər: *xalça, Orxon-Yenisey əlifbası epigram, kalligrafik naxışlar, kompozisiya*

Məlumdur ki, Azərbaycan xalça sənətində naxışlar öz bədii təsvir üslubuna görə ornamental (əyrixətli) və həndəsi (sınıq xətlili) formalı olurlar. Həndəsi naxışların tarixi öz yaranma dövrünə görə daha erkən zamanlara təsadüf edir. Azərbaycanın Gədəbəy bölgəsində, Qazaxın Baba Dərviş yaşayış məskənində, Naxçıvandakı Kültəpədə, Xram-çayda, Göygöldə (Xanlarda) və s. ərazilərdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı neolit-eneolit, erkən tunc, tunc, dəmir dövrlərinə aid əldə edilmiş saxsı məmulatlar üzərindəki təsvirlərdə həndəsi naxışların ilkin formalarını müşahidə etmək mümkündür. Öncə qayalar, saxsı qablar, metal əşyalar üzərində həkk edilən və daha sonra toxuma məmulatlarında nəzərə çarpan həndəsi naxışlar zərif konturların köməyi ilə konkret formada olub, xalçanın əsas və ya haşiyə zolağında gah köməkçi, bəzən doldurucu element kimi istifadə edilir. Əsasən Qazax, Bakı, Şirvan, Quba məktəblərində toxunan xovsuz xalçalar və bəzi xovlu xalçalar üzərində rast gəldiyimiz həndəsi naxışlar forma etibarilə bitkin kompozisiya təşkil etməklə bərabər, çox zaman xırda detallar şəklində də təzahür edib çöpəbənzər arxaik təsvir üslublarına malik olurlar. Artıq bu həndəsi elementlərin qədim yazılı abidələrlə paralellər təşkil etdiyi, runik yazı üslubunun, Orxon-Yenisey əlifbasının bədii ifadəsinin türkdilli xalqların həndəsi üslublu xalça naxışlarının formalaşmasındakı müstəsna rolunu bir çox əcnəbi tədqiqatçıların fikirlərinə istinadən təsdiq etmək doğru olar. Bu sırada türkiyəli tədqiqatçı prof. Nəriman Görgünay-Kırzioğlunun və başqalarının kitablarında toxuma nümunələri üzərində olan qədim türk damğaları ilə yanaşı Orxon-Yenisey hərflərinin də işləndiyi tədqiq edilir (1,s.5-10, 307). Məhz həmin əlifbanın köməyi ilə elmdə çoxsaylı tayfa, qəbilə adları müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanın müxtəlif toxuculuq məntəqələrinə məxsus xovlu, xovsuz xalçalar, xalça məmulatları üzərində bu növ həndəsi elementlər toxunmuş-

dur. Xalı, kilim, zili, sumaxlarda yaşayan bu bənzərlik eyni kökə mənsub xalqın sənətinə xas olan üslubun xarakterini müəyyən edir.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Elmi fond şöbəsində mühafizə edilən XVIII-XX əsrlərə aid tikmə nümunələri, xovlu, xovsuz xalçalar və xalça məmulatları araşdırılarkən onların arasında qədim türk

dövrünün III inkişaf mərhələsinin, yəni miladi təqvimə ilə IV-V əsrdən başlayaraq X əsrə qədərki dövrün tanınmış tarixi abidəsi sayılan, Orxon-Yenisey yazılarına xas Göytürk hərflərinin təsvirlərinə rast gəlirik. Xızıda XIX əsrdə toxunmuş EF. 6240 inv. №-li məişətdə *yer süfrəsi* kimi istifadə edilən zili toxunuşlu xovsuz xalça (2) məmulatı çox maraqlı məlumatın daşıyıcısıdır. Süfrənin ara sahəsi ağ sayə rəngli, yan tərəfdən iki kənarları isə bir ədəd iri yelən zolağı ilə əhatələnib, süfrə sadə keçirmə və paralel dolama üsulu ilə toxunmuşdur (108x173sm.). Baş və ətəkdə haşiyə olmadan sərbəst şəkildə toxunmuş naxışlar da yan haşiyəni bəzəyən elementlər kimi “ox” formasındadır. Bu oxlar hər tərəfdən mərkəzə doğru istiqamətlənib. Qədim türk əlifbasında ox forması şəklində yazılan işarələr “*K*” hərfini ifadə edir. Xalqımızın qan yaddaşından süzülüb gələn bu naxış daha çox elat xalqının məişətində geniş istifadə edilən süfrələrdə qorunub saxlanmışdır.

Eyni işarə sisteminə EF. 6222 inv. №-li Xızının növbəti *yer süfrəsi* kimi tanınan, zili toxunuşlu xovsuz xalça məmulatı üzərində də rast gəlmək olar. Artıq bədii xalq yaradıcılığında bir ənənəyə çevrilmiş bu naxışlar əsrlər boyu ötürülərək mücərrəd mənalı bəzək elementlərinə çevrilmişlər. EF. 6781 inv. №-li *məfrəsin* haşiyə zolağı üzərində toxunmuş başı sınıq xətti

li, ucu əyri haçalı bəzək elementi də qədim türk əlifbasında “*R*” hərfinin paralelidir (3). Məlum olduğu kimi qədim türk yazılı əlifbasında yazı ərəb əlifbasında olduğu kimi sağdan sola oxunur, “*e*” və “*a*” səsləri isə sözün sonunda və əvvəlində yazılmaz, sadəcə yerinə uyğun tələffüz edilərdi.

Bu nöqteyi-nəzərdən çıxış etsək, məfrəşin haşiyə zolağında toxunmuş “**R**” hərfi ər, yəni igid mənasını daşıdığı ehtimal edilə bilər. Bu növ müqayisələr sonsuzdur. Çox zaman bu işarələrin semantikasi heç bir şəkildə izah edilmədən sadəcə damğa, mənsubiyyət nişanı kimi qəbul edilir. Mümkündür ki, zaman keçdikdən sonra müxtəlif tayfa ya nəsilər tərəfindən qəbul olunmuş bu yazı ünsürləri damğalara da çevrilmişlər.

Qubanın “Qımıl” (EF.6740), “Qonaqkənd” (EF.6674), “Sırt Çiçi” (EF.6602), Şirvanın “Qabistan” (EF.7557), “Bico” (EF.6738) və s. xovlu xalçalarında əsasən haşiyə zolaqlarında tez-tez rast gəlinən çarpaz “**X**” formalı həndəsi elementlər qədim türk əlifbasında “**Di**” səsini ifadə edir.

Muzeyin fondunda qorunan, Türkiyənin Muğla bölgəsinin Milas məntəqəsində toxunan EF.2705 inv. №-li “**Namazlıq**” xalçasının ana və bala haşiyə zolaqlarında toxunmuş “**Z**” işarəsi və bədii baxımdan stilizə edilmiş svastika elementi çox maraqlıdır (4). “**Z**” qədim Türk əlifbasında “**Dq**” səsini, svastika işarəsi isə “**Z**” hərfini ifadə edirdi.

Qazaxda 1331/hicri tarixində toxunmuş “Qaraqoyunlu” xalçasının (EF.9047 inv. №-li) ana haşiyə zolağında “ulduz” və “çərxi fələk” elementlərini dinamik şəkildə ardıcılıqla iki tərəfdən müşayiət edən qövs formalı naxış Orxon-Yenisey əlifbasında “**Hq**” səsini bildirir. Bu hərflərin pərakəndə halında xalçalar üzərində paylanması onların ilkin məzmunlarında daşıdıqları informasiyanın itirilməsi və əsrlər boyu dekorativ mahiyyət kəsb etmələri ilə bağlı olmuşdur.

Xalça, sənət tarixində böyük konservativ əhəmiyyət kəsb edir. Tariximiz boyu xalqımızın yaşadığı bütün sosial, tarixi hadisələr mədəniyyətdə, xüsusilə də xalçalar üzərində yeni bədii üslubların meydana gəlməsi, süjet və yazıların yer alması vasitəsilə özünü aydın göstərir. Bu mənada üzərində əski ərəb əlifbasından azərbaycan, ərəb, fars dillərində, latın və kiril əlifbasında azərbaycan dilində müxtəlif kombinasiyalarda yazıları olan bir neçə süjetli xalçanı təsnif etmək yuxarıda qeyd edilənlərə daha çox aydınlıq gətirə bilər.

MATM-inin fondlarında mühafizə edilən bir qisim xalça, xalça məmulatları, bədii metal nümunələri, tikmələr və s. üzərində hicri tarixilə əsasən

əşyanın hazırlandığı zamanın tarixi həkk edilib. Bu artıq sənətdə bir ənənə halını almışdır. Məsələn, EF. 6650 inv. №-li Qarabağ xalçası üzərində toxunan “1320” hicri tarixi kimi. Həmçinin XIX əsrdə toxunmuş və muzeydə qorunan EF. 8761 inv. № EF. 8761 inv. №-li xalını da göstərmək olar.

“*Balıq*” kompozisiyasında toxunan, dəst-xəlinin mərkəz hissəsi olan bu xalı dörd tərəfdən fars dilində və fars əlifbasıyla xalı ilə bağlı nəsihətamiz fikirlərin toxunduğu sərbəst vəzndə misralarla əhatə edilib (5). Bu misralarda xalının tərif verilib. Çox güman ki, ustad sənətkar tərəfindən xalının dəyərinin artırılması və ya peşəkar toxucuların əməyinə bir daha diqqətin yönəldilməsi məqsədilə söylənilib (mətnlərin tərcüməsində AMEA Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı Arif Ramazanov iştirak edib). Bu yazıların xalının ümumi qırmızı rəng ahəngindən seçilməsi üçün haşiyə zolağının son kənar hissəsinə qəhvəyi rəngli yundan olan xüsusi zolaq sahəsi toxunmuşdur və bu fonda qara yunla toxunan yazılar tam dəqiqliylə nəzərə çarpır. Xalının üzərində hicri təqvimilə toxunma tarixi var 1266/1850 miladi. Ümumilikdə yazılar on bir qısa cümlədən (misralardan) ibarətdir və bu beytlərin arasında “buta” bəzək elementi şaquli istiqamətdə, digər bala haşiyə zolaqlarında isə “buta”lar üfüqi istiqamətdə toxunmuşdur:

1. Məclisdə əyləşənlər kim tərəfindən xalçanın toxunduğunu xəbər alacaqlar.
2. Sənətinə söz yox. Bazara təqdim olunan töhfə həddən artıq incə və məlahətlidir.
3. Təbiətin qoynuna (çəmənliyə) aparıb yerə döşəsək daha gözəl görünər. Camadi üs-sani ayında (müsəlman təqviminin altıncı ayında) toxunub qurtarmışdır. Onu toxuyana bir-neçə dəfə “Afərin” söyləyərlər.
4. ... Xorasanda satılırsa deyın Şəms (Günəş) və Qəmər (Ay) toxumuşlar...
5/1. Nə məlahətli töhfədir! Xorasanda satsalar...
5/2. Həddən artıq incə və məlahətlidir. Bəs bu töhfəni kim toxumuşdur? (kim tərəfindən toxunulduğunu xəbər alınacaq)
6. ...Sənətinə söz yox. Bəs kim tərəfindən toxunmuşdur?
7. Məclisdə əyləşənlər kim tərəfindən xalçanın toxunduğunu xəbər alacaqlar.

8. Mən firəngliləri (avropalıları) məğlub etmişəm. Məxaric ağır, xalça isə ucuz qiymətə gedir.
9. Dünyada hünər sahibləri (sənətkarlar) çox olmasına baxmayaraq xalçanı ucuz qiymətə satma.
10. Mən firəngliləri məğlub etmişəm. Xalq deyir ucuz qiymətə satma!
11. Dünyada hünər sahibləri çox olmasına baxmayaraq, mən firəngliləri məğlub etmişəm.

Bu xalı İrəvan xanı Əli xanın ailəsinə məxsus olubdur. Xalı öz bədiiliyi, kamilliyilə yanaşı məxsus olduğu şəxsin qiymətli əşyası kimi də tarixi əhəmiyyət kəsb edir. İri ölçülü xalı onun xalı dəstinin mərkəz hissəsi olduğunu düşünməyə imkan verir. Klassik bədii ənənəyə uyğun olaraq onun iki kənar hissəsi, bir baş (başlıq) və “payəndaz” adlanan ayaqlıq hissəsi də var. Hazırda MATM-nin etnoqrafiya fondunda onun iki kənarələri mühafizə edilir. Xalçanın yazılarında heç bir təhrifə yol verilməyib. Yəni bəzi hallarda xalça üzərində toxunan yazılar yazı tərzindən xəbərsiz olan toxucular tərəfindən icra edildiyi üçün sözlərin yazılışında təhriflərə yol verilir. Bu xalçada toxunan yazılar isə kamil ustanın nəzarəti altında, çox güman ki, peşəkar xalça karxanasında toxunub. Yəni yazılarda heç bir qüsura yol verilməyib.

Digər xalçaya nəzər salsaq bu nümunədə artıq şeirdən götürilən sitatlarla rastlaşırıq. EF. 6673 inv. №-li **Təbriz xalçası** da öz kompozisiya əlvanlığı, kamil bədii quruluşu, peşəkar sənətkarlar tərəfindən icrası ilə fərqlənir (6). Xalının ara sahəsi dördbucaq formalı damalardan ibarətdir, onların da hər birində kiçik ölçülü ağac təsvirləri var. Bu ənənəvi kompozisiya olsa da bədii ifadəsi, rəng harmoniyasına görə çox nəfis və dəyərlidir. Ara sahə boyu damalar arası şaquli və üfüqi istiqamətli zolaqlar üzərində yerləşdirilmiş şəkəri yerlikli kətəbələrə əski əlifba ilə “talik” hüsn-xətt üslubunda “Ey badi səba zülf-i pərişanına dəymə” misrası toxunmuşdur və bu misra xalça boyu dəfələrlə təkrarlanır. Yazılar çox professional, aydın toxunub. Rənglərin və naxışların harmoniyası gözəllik yaratmaq həvəsində olan sənətkarların sabit ruhunun

məhsuludur. Şözsüz təbrizli ustalar xalça sənətini də öz həyat fəlsəfələrində bir poeziya, harmoniya zirvəsinə ucaltdıqları üçün bu məşhur misraları xalçanın tam ruhuna uyğun seçiblər və bunu məzmun ilə görünüşün vəhdəti saymaq olar.

Təbrizdə toxunmuş növ-bəti xalça süjetlidir. O Güney

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının başçısına həsr edilmiş və xalçanın baş tərəfində medalyonun işərisində “*Səttərxan sərdare milli*” sözləri toxunmuşdur (7). Mövzunun aktuallığından irəli gələrək bu kompozisiya bir növ ənənəvi şəkil almışdır. Yəni xalçanın digər bir surəti L.Kərimov adına Azərbaycan xalçası və xalq tətbiqi sənəti Dövlət Muzeyində də mühafizə edilir. Bu xalçada da hicri 1326/1908 tarixi toxunub. Xalça üzərində Səttərxanın silahdaşlarının da obrazı canlanır və fars əlifbası ilə mürəkkəb yazı şəklində Abdulla (topçu), Əli (topçu) və Hüseyn, Məhəmməd bəy isimləri və başqa yazılar toxunmuşdur. Xalça üzərində eyni zamanda onu toxuyan ustanın adı “Əməle Abdulla 1326” yazısı da vardır. Xalça siyasi baxım-

dan zəmanəsinə görə çox aktual olmuş, bu gün isə tarixin bəlli qisminin ilmələrdə yaşayan milli dəyərinə çevrilmişdir.

Tarix muzeyinin zəngin fondlarında qorunan xalçalar içərisində bizə ruhən, mənəvi baxımdan çox yaxın olan bir süjetli xalça da saxlanılır. O tariximizin ən həssas yaddaşı kimi hər birimizdə yalnız qürur doğura bilər. Xalça süjetlidir, Qarabağda toxunub, üzərində hicri 1336/1916 miladi tarixi var (8). Bu xalçanın sıxlığı 34x38, xovlu toxunuşludur, ərşi və xovu yun, arğacı pambıqdandır. Xalçada istifadə edilmiş boyalardan qırmızı və yaşıl rənglər süni tərkibli, qəhvəyi rəng isə qoyunun öz yununun təbii rəngindədir.

Xalça unikaldır, çox orijinal üslubda toxunub, xalq sənətinin parlaq nümunəsidir. Mümkündür ki, bu süjeti toxucular xalı üzərinə 1916-cı ilə aid olan bir rəsmdən və ya fotodan köçürmüş və ona öz peşəkarlıqları ilə yaradıcı yanaşaraq Qarabağ ruhunu, bədii xalq ənənəsindən irəli gələn toxuculuq üslubunu da əlavə etmişlər. Yəni kolorit, ana haşiyəni bəzəyən qızıl güllərin ardıcıl düzülüşü, çiçəklərin təsvir üslubu yerli ənənələrə olan bağlılıqdan xəbər verir. Xalça üç haşiyə zolağından ibarətdir. İlk iç bala haşiyədə kənar tərəflərdə “ay-ulduz” nişanı, “buta” elementləri, baş və ətəkdə əski əlifba ilə yazılar toxunmuşdur. Ana haşiyədə qızıl güllər, son kənar haşiyədə yenə də əski əlifba ilə yazılar toxunub. Xalçanın ara sahəsində isə obrazların bir qədər ölçü, biçim baxımından təhriflərə yol verildiyi tərzdə toxunmuş dörd türk zabitanın – Ənvər Paşa (hərbi nazir Nuri Paşanın ögəy qardaşı), Sultan Rəşid (Osmanlı sultanı -1918-ci ildə vəfat edib), Şövkət Paşa (Şövkət Sürəyya Aydın, mənşəcə Balkan türkü) və cənab Həzrət Yusif İzzətdinin (sonuncu hərbi nazir, Əzəm İzzət Paşa) şəkli toxunub. Bu surətlərin hər biri ayrılıqda tarixi şəxsiyyətlərdir. Xalça üzərində onlara “cənabi möhtərəm Ənvər bəy Əfəndi, cənab Şevkət Paşa həzrətləri, cənab Yusif İzzətdin, Sultan Məhəmməd Rəşidxan Xamiz həzrətləri” kimi müraciət edilir. Digər misralar təhrif olunmuş şəkildə, yəni qeyri-dəqiq toxunub. Ola bilsin ki, xalçanı toxuyan insanlar bəlkə də savadsız olmuş, buna görə də xalçaya saldıqları nöqtələr və s. anlaşımayan bəzi detallar üzündən yazını tam oxumaq mümkün deyil. Lakin anlaşılan odur ki, bu milli qəhrəmanların şərəfinə deyilmiş beytlərdir: “Zəmanə içrə... mövcud edib səni yaradan, Ənvərin adı ilə

düşmənin qəlbi parçalanır, əlində qılınc ildırım kimi qılıncını işıqlandır, çək Allahü Əkbər naləsin, Allahın aslanı... ”. Xalça türk tarixinin sayılan şəxsiyyətlərinə, qəhrəman oğullarına həsr edilsə də bu şəxsləri Azərbaycanın siyasi durumunda, erməni işğalçılarına qarşı apardıqları mübarizədə bizlərə dəstək olmuş insanların şərəfinə toxunmuş tarixi fakt, ucaldılmış abidə kimi qiymətləndirmək olar. Bu qəbildən toxunmuş növbəti xalça yenə Qarabağ

məktəbinə mənsubdur (9). Xalçanın sıxlığı 31x42 ədəd ilmə olub, XX əsrin I yarısında toxunub. Xalçanın kompozisiyası ondan əvvəl təhlil edilmiş xalçaya çox yaxındır. Ara sahə və haşiyə zolağından ibarətdir.

Ara sahənin mərkəzində isə yenə türk komandanlarının təsviri hərbi geyimdə toxunmuşdur. Xalçada yol verilmiş bədii qüsurlar, təhriflər, ölçülərdəki qeyri mütənasibliklə yanaşı ilk növbədə nəzərə çarpan bir detal var. Bu da xalq sevgisidir. Toxucu qadın xalçanın baş hissəsində yenə də “ay-ulduz” və sonsuz məhəbbətini ifadə edən “**Balama qurban**” sözlərini həkk etmişdir. Bu sözlər yazı qaydasına uyğun soldan sağa deyil, sağdan sola toxunsa da, ob-

razların təsvirində qeyri professionallıq, təhriflər nəzərə çarpsa da, hələ ötən əsrin əvvəllərində erməni işğalçılarına qarşı azərbaycanlılarla çiyin-çiyinə döyüşən, bəzi hərbi əməliyyatlara rəhbərlik edən türk ordu başçılarına həsr edilmiş həmin xalça bu günümüzə, sabahımıza və gələcək nəsillərə bir nümunədir. Bu yerdə böyük Atatürkün sözləri yerinə düşür: “...tarixi yazmaq,tarixi yaşatmaq qədər önəmlidir”.

Muzeyin fondunda qorunan maraqlı xalçalardan biri də Qarabağda toxunmuş “**Namazlıq**” xalçalardandır (10). Xalça üzərində kiril əlifbası ilə rus dilində və əski əlifba ilə yazılar var. Xalça 1914-cü ildə, apreldə Şuşada toxunub, ərişi, xovu, arğacı – yundur, ilmələrin sıxlığı 35x36. O ara sahə və 3 haşiyə zolağından ibarətdir. Ana haşiyə zolağı islimi elementinə bənzər nəbatı elementlər, iki kənar bala haşiyə zolaqları isə dolanbac həndəsi elementləri ilə bəzədilib. Xalçanın ara sahəsi də öz növbəsində başı tağ – meh-

rab formalı, mərkəzə doğru, nəbati elementlər – Qarabağ üslubunda toxunmuş qızıl güllər və mərkəzdən ətəyədək iki yan tərəfdə paralel tikililər (məscidi xatırladan), üst hissələrində güləbuşa bənzər, başında ay təsvirli günbəzlər, onların arasında isə uca bir sütun üzərində çərçivə içərisində nəbati elementlər toxunmuşdur. Bu xalça bir ananın övladına nəsihəti, xeyir- duası, hədiyyəsi kimi qiymətləndirilə bilər. O səbəbdən də burada məscid və günbəzlərlə yanaşı, görünür rus təhsili görmüş oğluna rus dilində nəsihətdə vardır. Rus dilində olan yazılar bəlkə də hansısa bir açıqcadan köçürülüb; xalçanın baş hissəsində toxunmuş tağın içərisində “всё обдумывай” – hər şeyi düşün, daha sonra “Люблю того, кто не обидит никого” – o kəsi sevirəm ki, o heç kəsi incitməsin və ondan sonrakı cərgədə “на память от матери сыну” – “anadan oğluna xatirə” sözləri toxunub. Bu yazılardan sonrakı cərgədə əski ərəb əlifbası ilə toxunmuş sözlər budur: “Öldürsə məni zəmanə, qalsın qara xəttim nişanə”. Xalçada toxunmuş günbəzləri və məscidi xatırladan tikililərin üzərində müsəlman aylarının adı ardıcıl şəkildə toxunub: rəcəb, şaban, şəvval, ramazan, zilqədə, zilhiccə, rəbiüləvvəl, rəbiülaxır, məhərrəm, cəmədiyələvvəl, cəmədiyələxır, səfər. Xalçanın ətəyindəki sağ və sol yarımqövsün içərisində də əski əlifba ilə yazılar toxunub. Sağ tərəfdə - çərşənbə, şənbə, Hacı İmam-verdi Şişkilani, sol tərəfdə isə - ...adinə cümə, bazar ertəsi Xas Süleyman xan Dağlar Hacı sözləri toxunub.

Bütün sənət növlərində üslub, dəst-xətt deyilən anlam vardır. Xalça sənəti də bundan istisna deyil. Bu məqalədə təhlil edilən bütün xalçalar, naxışlar uzaq-yaxın keçmişimizdən söz açan, qan yaddaşıımızdan süzülüb gələn nişan, damğa olmaqla yanaşı bədii əsər, xalq sənətimizin bir parçası, tariximizin dil açıb danışan ən qədim yaddaşıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ MƏNBƏ VƏ ƏDƏBİYYAT:

1. Neriman Görgünay-Kırzioğlu. Altaylar’dan Tunaboyu’na Türk dünyasının’da ortak yanlışlar (motifler). Ankara. 2001, s.402.
2. MATM. EF.inv. №6240.
3. Yenə orada. EF inv.№.6781.
4. Yenə orada. EF inv.№2705.
5. Yenə orada. EF inv. №8761.
6. Yenə orada. EF inv. № 6673.
7. Yenə orada. EF.inv. № 7925.
8. Yenə orada. EF.İnv. №9392.
9. Yenə orada. EF.inv. № 9471.
10. Yenə orada. EF.inv.№6447.

Khadija Asadova
Scripts in Carpet Patterns from the Orkhon-Yenisei
Period to the Present
Summary

Key words: *carpet, Orkhon-Yenisei script, inscription, calligraphic patterns, design*

Geometrical patterns represented first on rocks, pottery, metal products, and then on textiles, had the clear shape executed in fine contours. They were the main pattern of the central field or minor motifs in borders, sometimes used as filling elements of the design.

These elements form parallels with ancient scripts. The development of their graphic forms in Azerbaijani patterns was influenced with the visual artistic style of the Orkhon-Yenisei script.

In due course, the new artistic form began to appear on carpets. These forms met the new style of writing which corresponded to new compositions and plots arising in every historical epoch. In the article, for the first time the meaning and artistic features of carpet patterns developed from the Orkhono-Yenisei script are studied stage by stage. From geometrical elements these motifs turned to calligraphical patterns, as well as inscriptions in Persian and in Cyrillic alphabet as elements of carpet compositions are examined.

Хадиджа Асадова
Письменность в ковровых узорах со времен Орхон-Енисея по сегодняшний день
Р е з ю м е

Ключевые слова: *ковер, Орхон-енисейская письменность, посвятельная надпись, каллиграфические узоры, композиция*

Геометрические узоры, изображавшиеся вначале на скалах, глиняной посуде, металлических изделиях, а затем на тканях, имели четкую форму с ясными контурами. Они были главным узором центрального поля или вспомогательными украшениями на бордюрах, иногда использовались как заполняющий элемент композиции.

Эти элементы образуют параллели с древними письменами. На развитие этого графического языка в азербайджанских ковровых узорах повлияло визуальное художественное выражение Орхон-енисейской письменности. Со временем на коврах стала появляться новая художественная форма в соответствии с новым стилем письма, который соответствовал новой композиции и сюжету, возникавшем в каждой исторической эпохе.

В статье впервые поэтапно изучается смысл и художественные особенности ковровых узоров, произошедших от Орхон-енисейской письменности, которые из геометрических элементов превратились в каллиграфические узоры. Также поэтапно рассматриваются надписи на персидском и на кириллице как художественные образительные элементы ковровых композиций.